

קדושתא לשבת הגדול לר' חננאל בר אמנון

יוצאת לאור על-ידי אברהם פרנקל

מבוא¹

הקרובה לשבת הגדול 'אתחיל מקצת' לר' חננאל בר אמנון ידועה עד היום רק מתוך 'סדר חיבור ברכות' (להלן: סח"ב). כידוע, כתב היד המקורי של סח"ב נשרף בטורינו לפני כמאה שנה, ונותרה ממנו רק העתקה שהותקנה בידי ש"ז שכטר ואיש שסייע על ידו ואינו ידוע בשמו. העתקה זו שמורה עד היום בבית המדרש לרבנים בניו יורק.² במקור הזה הקרובה משולבת בסדר התפילה לשחרית של שבת הגדול. לאחר הקרובה מועתקת שם 'רשות' לשבת הגדול המיוחדת לר' בנימן בר שמואל.³ הקדושתא מיוחדת בכתב היד לר' חננאל בר אמנון, וכך עולה גם מחתימת הפייטן המשולבת במקצת פיוטיה.⁴

הקרובה היתה ידועה באיטליה. שתי מחרוזות ממנה מצוטטות כמקור הלכתי בכתבי ר' ישעיה דטראני, ובעקבותיו בספר 'שבלי הלקט' לר' אברהם בר צדקיה הרופא,⁵ בני המאה הי"ג. פיוט אחד מן הקרובה התגלגל לכ"י צרפתי.⁶ הקרובה נעלמה מסדר התפילה האיטלקי מוקדם למדי.⁷

1 מאמר זה נכתב בהדרכתה של פרופ' שולמית אליצור. אני מודה לה על עזרתה, הערותיה ותיקונייה, המשוקעים במקומות רבים בדברים דלהלן. מפתח לקיצורים הביבליוגרפיים ראה בסוף המאמר.

2 בהעתקת שכטר הקרובה מתחילה בעמ' 171, הוא דף קכד ע"ב בכתב היד המקורי. על 'סדר חיבור ברכות' ראה א' שכטר, סח"ב, ובמאמר הביקורת שנכתב על עבודה זו: דוידזון, סח"ב.

3 'אז כגולגל שעבוד הורים', (א. 2138).

4 עיין על כך להלן, פרקים ב וד.

5 מקורות אלה ישולבו להלן במדור שינויי הנוסחאות.

6 המדובר בפיוט ז, העוסק בהלכות יום טוב. העיר על כך צונץ, תולדות הפיוט, עמ' 89, על פי כתב יד שטרם זוהה. הפיוט הגיע למקור זה ללא מחרחתו האחרונה הכוללת את חתימת הפייטן. כבר הראה א' שכטר (סח"ב, עמ' 6 ואילך) שצונץ ראה את סח"ב, אך לא הספיק לתאר אותו אלא עד פיוטי פורים. כך עולה מתיאור מקור זה שנותר ממנו משנת 1863, ונדפס בתוך: *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 19 (1916) p. 141-142. מטעם זה לא הזכיר צונץ את הקרובה ואת מחברה בספרו. רשימה כוללת של הפיוטים שהועתקו בסח"ב ראה אצל דוידזון, סח"ב, עמ' 249.

7 צונץ לא ראה אותה בשום מקור איטלקי נוסף שהיה לפניו. במנהג איטליה הפסיקו בשלב מוקדם יחסית לומר קרובות במועדים ובשבתות המצוינות, פרט ליום כיפור ולימות הצום; ראה על כך גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, ירושלים תשל"ט, עמ' 172. קרובות לשבתות מצוינות אינן מזכירות גם אצל שד"ל, מבוא למחזור בני רומא, ואף לא ברשימת הפיוטים שהושמטו במנהג המאוחר; ראה אצל גולדשמידט, שם, עמ' 172 ואילך. סדר חיבור ברכות מוכיח שבמנהג איטליה הקדום נאמרו קרובות בכל המועדים ואף בשבתות מצוינות. השמטת הקרובות מהמנהג האיטלקי מסבירה כנראה את העובדה שאין קדושתאות איטלקיות קדומות ידועות היום, פרט לקדושתא שלפנינו ולקדושתא לחתן של אמיתי. שונה מזה, כמפורסם,

הקרובה פורסמה מתוך העתקת ש"ז שכטר על ידי י' דוידזון,⁸ ללא ניקוד וללא ביאור. בעקבותיו פרסם הרב ש"ח קוק מאמר קצר העוסק בשני ענייני הלכה תמוהים העולים מן הקרובה.⁹ אחריו פרסם הרב שמחה חסידה בשנית פיוט הלכתי אחד מן הקרובה (פיוט ו) וצירף אליו ביאור ארוך.¹⁰ חלק מפיוט זה נתפרסם שוב בידי הרב מ' אהרני.¹¹

במאמר זה יוצע נוסח הקרובה מנוקד ומפורש, עם ציון שינויי הנוסח המעטים העולים מן המקורות הנ"ל. בראשית המבוא יבוא דיון בר' חננאל בר אמנון ובמקומו. במבוא גופו יידונו מבנה הקרובה, תוכנה, המנהגים העולים ממנה, ומקורותיה ההלכתיים והפייטניים. בדרך קצרה ייבדקו גם דרכי החריזה, המשקל וכמה ענייני סגנון. בפרק האחרון אנסה ללמוד משהו על זמנו של הפייטן. בביאור הפיוטים ההלכתיים אנסה להפנות למקורות ההלכה שעמדו לפני הפייטן.

א. ר' חננאל בר אמנון ומקום פעילותו

הקרובה שלפנינו נכתבה בידי ר' חננאל בר אמנון, כפי שמוכח מחתימתו הקבועה בארבעה מחלקיה.¹² אחידותה מצד תוכנה, לשונה, מקורותיה ודרכי מסירתה, מעידה בה, כפי שנראה להלן, שהיא יצירה אחת שנכתבה בידי פייטן אחד. חוקרים שהזכירו את הקרובה הניחו שמחברה בא מאיטליה או מסביבתה הקרובה. כך סברו א' שכטר, הרב חסידה ופליישר.¹³ הקרובה אכן ידועה לנו מתוך מקורות איטלקיים: בעל 'סדר חיבור ברכות', המשקף את העריכה הקדומה של סדר התפילה האיטלקי, הכיר אותה כבר במחצית הראשונה של המאה הי"ב.¹⁴ במאה הי"ג היא

המצב בפיוט האשכנזי והצרפתי. אפשר שהקרובה שלפנינו יצאה מכלל שימוש ליטורגי שוטף גם מפני שיש בה כמה פסקי הלכה ומנהגים קדומים שכבר לא נהגו בתקופה מאוחרת יותר. ראה על כך להלן, פרקים ז-ח.

דוידזון, סח"ב, עמ' 256 ואילך. 8

ש"ח קוק, הערות לקרובה. על שתי הבעיות הנדונות במאמר זה ראה להלן, פרק ח. 9

הרב שמחה חסידה, קרובה לשבת הגדול. הרב חסידה מציע ביאור מילולי קצר וביאור הלכתי ארוך הדין במקורותיהן של ההלכות הנזכרות בבבלי ובפסיקתן של הלכות אלו בספרות ההלכה המאוחרת לפייטן, כולל זו האיטלקית. הוא אינו מפנה לספרות הגאונים, שבה אצורים מקורותיה העיקריים של הפייטן. ביאורו של הרב חסידה היה לי לעזר בכיור כמה בעיות הלכתיות העולות מן הפיוט הזה. 10

בתוך: 'פיוטי הלכה ומנהג לחג הפסח', ירושלים תשנ"ו, עמ' 118 ואילך. הפיוט נתפרסם עם פירוש קצר וחלקי בלבד, וכלי חלקו האחרון העוסק בהלכות חוה"מ. 11

הקטעים החתומים הם סימנים ב1, ה, ו, ז. 12

א' שכטר, סח"ב, עמ' 73, הערה 75; הרב חסידה, קרובה, מבוא; פליישר, מחזור א"י, עמ' 240, הערה 188. במאמר קודם נזהר פליישר מלהכיר בקרובה כיצירה איטלקית קדומה ראה: ע' פליישר, בחינות, עמ' 133, הערה 7. 13

מקובל במחקר שזמנו של סח"ב הוא תחילת המאה הי"ב, או לכל המאוחר אמצע המאה הי"ב. ראה א' שכטר, סח"ב, עמ' 78; דוידזון, סח"ב, עמ' 245-246. א' שכטר (שם), עמ' 70 (78) מקדים אותו עוד, למאה הי"א. 14

היתה ידועה לר' ישעיה דטראני ולר' צדקיה בן אברהם, שניהם פוסקים איטלקיים.¹⁵ כפי שנראה להלן, המנהגים המיוחדים העולים מן הקרובה והמסורת הפייטנית העולה ממנה מתאימים גם הם לסביבה ההלכתית והפייטנית האיטלקית הקדומה. גם שמו של הפייטן ושם אביו שמות איטלקיים טיפוסיים הם. חכמים בעלי השם 'חננאל' או 'אמנון' הידועים מן המאות ה'ט'-י"א איטלקיים או ממוצא איטלקי הם.¹⁶ די להזכיר את שני ר' חננאל הידועים מתוך מגילת אחימעץ,¹⁷ ועוד ר' חננאל מבית הדין של בארי.¹⁸ גם ר' חננאל, פרשן התלמוד הידוע, מקור משפחתו מדרום איטליה: אביו, ר' חושיאל, עזב את איטליה והגיע לצפון אפריקה. שני חננאל נוספים ידועים כבני משפחת קלונימוס, האחד חננאל בר קלונימוס והאחר חננאל בר משה בר קלונימוס.¹⁹

'אמנון' הוא שם נדיר עוד יותר. ידוע לנו על ר' אמנון שהיה אחד מעשרה חכמים שנהרגו לאחר שהוגלו מאוריה (דרום איטליה) על ידי הערבים בשנת 925.²⁰ ר' אמנון נוסף ידוע מן האגדה האשכנזית המפורסמת על חיבור הפיוט 'ונתנה תוקף'.²¹ על דמותו ההיסטורית של ר' אמנון זה לא נודע דבר, והשם 'אמנון' אינו ידוע עוד באשכנז. אבל פרטים באגדה המסופרת עליו קושרים גם אותו לאיטליה.²²

15 מהעובדה שר' צדקיה בעל שכלי הלקט מצטט בדיוק את שתי המחרוזות המובאות אצל רי"ד (תחילותיהן בשורות [נ] 53, [נ] 77, ראה בש"ג), ניתן היה לחשוב שהקרובה עצמה לא היתה לפניו. אך לפי שניהם אינם רחוקים בזמן זה מזה, והמחרוזות אינן מובאות בשם רי"ד נראה יותר שר' צדקיה הכיר את הפיוט בעצמו, והביא ממנו טורים בעקבות סמכותו של רי"ד, שאותו הוא מרבה לצטט.

16 כך ניכר מן המפתחות של החיבורים דלהלן: ב"צ דינור, ישראל בגולה (חלק א וחלק ב); מ' בן ששון, צמיחת הקהילה היהודית בארצות האיסלם, ירושלים תשנ"ו; ר' הלפרין, אטלס עץ חיים, ירושלים תשל"ח. במאה הי"ב ראה ר' בנימן מטודלה שני אנשים בעלי השם חננאל באיי יוון הביזנטית ובספרד.

17 חננאל אחי שפטיה ונינו חננאל בן פלטיאל הראשון. ראה עליהם אצל קלאר, מגילת אחימעץ, עמ' 22 ואילך, ועמ' 30.

18 שם, עמ' 50.

19 ראה גרוסמן, חכמי אשכנז, עמ' 43, הערה 61, ועמ' 46. קלונימוס זה, שהיה אביהם של חננאל ומשה, קיבל לפי האגדה את הפיוט 'ונתנה תוקף' מר' אמנון ממגנצא. ראה על כך להלן. על אילני היחס של המשפחה ראה אצל גרוסמן (שם), ואצל צונץ, תולדות הפיוט, עמ' 107.

20 שבתי דונולו, פתיחת ספר חכמוני, מובא על ידי קלאר, מגילת אחימעץ, עמ' 48.

21 אור זרוע, סוף הלכות ר"ה (רע"ו), מכתב ידו של ר' אפרים מבונא. ועיין עליו אצל דוידון, אוצר, 451.1.

22 ר' אמנון מלמד את הפיוט 'ונתנה תוקף' לרבנא קלונימוס בן רבנא משולם בן רבנא קלונימוס בן רבנא משה בן רבנא קלונימוס, היינו לחכם ממשפחה איטלקית שחי במגנצא סביב שנת 1000 (ראה גרוסמן, חכמי אשכנז, עמ' 35, 44 ואילך ובתרשים המשפחה שב'עמ' 46). ר' אמנון מצווה עליו בחלום 'לשלוח אותו (את הפיוט) בכל תפוצות הגולה להיות לו עד וזכרון'. נראה אפוא שר' אמנון רואה את ר' קלונימוס כתלמידו. בלא קשר למידת אמיתותה ההיסטורית של פרשת קידוש השם, יש לפנינו מסורת אשכנזית הגורסת שר' אמנון הביא

עוד יש לציין, שבני איטליה הקדומים אהבו לתת לילדיהם שמות מקראיים נדירים, ובתוך זה שמות הסוככים את דוד המלך ומשפחתו, כגון אביתר, אבשלום,²³ אחימעץ, אמנון, דניאל (גם מבני דוד, דהיי"א ג, א), זבדיה, (חכמוני), יהושפט, יואב, נתן, פלטיאל, צדוק, צדקיה, שפטיה. רבים בחרו שמות מרשימת העולים מן הגולה, מספר עזרא ומדברי הימים, כגון אליעזר, אריאל, הוֹדִיָה (כך מנוקד במקרא), זכריה, חסדיה, יוספיה, יחיאל, משלם, עבדאל, שבת, שמעיה. כל השמות האלה²⁴ שימשו שמות לחכמים ופייטנים באיטליה של המאות הטי"ב.²⁵ נראה אפוא שר' חננאל בר אמנון אמנם בן איטליה הוא.²⁶ על זמנו של ר' חננאל נרחיב את הדיבור בסוף המבוא.

ב. ענייני מבנה וצורה

מצד המבנה, חיבורו של ר' חננאל בר אמנון הוא קדושתא קלסית.²⁷ גוף המגן²⁸ (א"ל) מלווה שרשרת של חמשה פסוקים,²⁹ ונחתם במחרוזת סיום של ארבעה טורים קצרים, ללא חתימה. היא קשורה בשרשור אל הפסוק האחרון בשרשרת. דומה לזה המחיה, הממשיך באקרוסטיכון מאות מ עד צ (כל אות פעמיים): הוא מלווה בשרשרת של שלשה פסוקים, ונחתם במחרוזת סיום של ארבעה טורים החתומים 'חננאל'. המשלש מקיף ארבע מחרוזות מרובעות, והוא משלים את הא"ב: ק-ת. הגוף מלווה שרשרת של שלשה פסוקים. פיוט ד עשוי אחת עשרה מחרוזות מרובעות.³⁰ הפיוט אינו חתום.

לאשכנו את הפיוט 'ונתנה תוקף', שלא היה ידוע שם קודם לכן. 'ונתנה תוקף' מוחזק פיוט ארץ ישראלי קדום. הוא הגיע מן הסתם לאשכנו דרך איטליה, כמו רוב פיוטי ארץ ישראל שהגיעו לאשכנו. הפיוט הופץ באשכנו כנראה בידי ר' אמנון ור' קלונימוס, שהכירו אותו מאיטליה.

23 הפייטן משה בר שמואל בר אבשלום מקומו אינו ידוע. ראה צונץ, תולדות הפיוט, עמ' 263; ד' גולדשמידט וא' פרנקל, לקט פיוטי סליחות, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 775, הערה 32. לפי שמו ותפוצת פיוטיו אפשר שמוצאו איטלקי, ואמנם סליחה אחת שלו הגיעה לגניזה, ראה ח' שירמן, 'שירים חרשים מן הגניזה', ירושלים תשכ"ו, עמ' 423.

24 שני שמות נוספים הטעונים עדיין בירור אם הם שייכים לרשימה איטלקית זו הם גדליה (דוד בר גדליה, ראה לקט פיוטי סליחות הנזכר בהערה הקודמת), ורח (בנימין בר ורח).

25 מפתיע הדבר שלא נרתעו להשתמש גם בשמות בעלי קונוטציה שלילית, כיואב או אמנון. מעניין שדווקא באשכנו הקפיד ר' אפרים מבונא להדגיש בספור: 'הכי נקרא שמו ר' אמנון כי האמין באל חי וסבל על אמונתו' וכו' (לעיל, הערה 21).

26 כאמור, בהמשך הדברים נרחיב עוד את הדיבור על קווי הייחוד ההלכתיים והפייטניים של החיבור, התואמים את מסורתם של בני איטליה הקדומים.

27 על מבנה הקדושתא הקלסית ראה פליישר, שירת הקודש, עמ' 138 ואילך; אליצור, הקיקלר.

28 שמות חלקי הפיוט, פרט ל'סילוק', אינם מצוינים בכתב היד.

29 על תפקידם של הפסוקים והקשר שבינם לבין קריאת התורה בשבת הגדול ראה להלן, פרק ו.

30 אחת מהן מוארכת לששה טורים, ואולי חסרים שם שני טורים, או שיש שם תוספת של שני טורים.

פיוט ה בנוי כמו קיקלר, במחרוזות משולשות, עם מחרוזת 'קדוש' אחת המופיעה במקור פעמים, פעם היא כתובה כולה לאחר גוש המחרוזות הראשונות, ופעם היא מזכרת בקיצור בסוף הפיוט. גם מחרוזת הקדוש משולשת, והיא חתומה 'חננאל'. ראשי המחרוזות חתומים בסדר אאב / גגד וכו'.

מכאן ואילך באים שני קטעי שיר הלכתיים. הראשון (פיוט ו) שימש כעין פיוט ה שני,³¹ שכן רק לאחריו בא בכתב היד 'אל נא לעולם תוערץ'. בראשו רשום 'ובכן ושמרתם את היום הזה לדורותיכם', ומחרוזותיו מרובעות. הוא מסודר בא"ב כפול³² וחתום בסופו חננאל (כפול), בר אמנון חזק. גם הקטע השני (פיוט ז) עשוי מחרוזות מרובעות. הוא שקול במשקל חיבות מדויק: ארבע מלים לטור. האקרוסטיכון תופש בו כל טור שני, והוא א"ב (כפול), חננאל.

הסילוק בנוי חמש יחידות שאינן שוות בארכן, כל אחת בעלת חרוז משלה. הוא פותח כרגיל בפורמולה 'ובכן ולך תעלה קדושה' וכו', ומסתיים במעבר לפסוק הראשון של הקדושה.

הקדושתא עשויה לפי דוגמאות קיליריות. יש לשער שהפייטן הכיר את ארבע הקדושתאות הקיליריות לארבע הפרשיות, שהגיעו לאירופה מוקדם מאוד.³³ הקדושתא שלו לשבת הגדול נועדה בוודאי להצטרף אליהן כפיוט חמישי, בסדרת הפיוטים שלפני פסח. מבנה המחרוזות של החוליה הראשונה, מספרן וחלוקת האקרוסטיכון בהן עשויים בדיוק לפי אחד המבנים הקיליריים הרגילים. צביונה העתיק של חוליה זו נשמר בדיוק גם בקדושתא האיטלקית שלפנינו. רק פיוט ד, המאורגן אצלנו במבנה סטרופי, חורג מן הדגם הזה: פיוט ד הקיליריים אינם סטרופיים בדרך כלל.³⁴ ייתכן שאורכו של הקטע ותוכנו ההלכתי, גרמו לפייטן להעדיף בו חלוקה סטרופית. העדר האקרוסטיכון והתקצרות הטורים בסיום פיוט ד שלנו אופייניים לדוגמאות קיליריות.³⁵

31 עיין על הבעיה להלן.

32 בתחילת הפיוט הא"ב מרובע או משולש.

33 אמנם הקדושתאות הללו אינן כלולות במחזורי רומי מאז המאה הי"ג-י"ד, אך הן נמצאות בסח"ב, ועיין לעיל, הערה 7. מכאן שפיוטים קיליריים שהגיעו לאשכנז אכן הגיעו לשם במקרים רבים דרך איטליה, גם אם אין הם לפנינו בכתבי היד האיטלקיים. השפעה מצד הקרובות הקיליריות ניכרת גם בלשונו של ר' חננאל, ראה לדוגמא: [א] 11; [ו] 93, ובביאור לטורים אלה. וראה עוד להלן.

34 רק קדושתא אחת, ספק קילירית, כוללת פיוט ד סטרופי, אבל היא יוצאת דופן מהרבה בחינות נוספות. המדובר בקדושתא 'אאדרה ארוממה' (אליצור, מתן תורה, עמ' 212). בכמה פיוט ד קיליריים בא חרוז מתחלף, בלי מבנה סטרופי קבוע. ראה למשל בקדושתאות 'ארחץ בנקיין כפות' לטוכות ו'אחות אשר לך כספת' לשמיני עצרת (גולדשמידט-פרנקל, סוכות, עמ' 117, 379).

35 ראה לדוגמא בסיום פיוט ד של הקרובות 'אוימתי בחיל כפור' (לסוכות) ושל 'אחות אשר לך כספת' (לשמיני עצרת). על החשת הקצב בסיום פיוט ד ראה אליצור, מתן תורה, עמ' 53.

פיוט ה הוא במבנה הקיקלר, שהוא אחד משני הדגמים הקיליריים הנהוגים בפיוט ה.³⁶ האקרוסטיכון (א"ב ג"ד) והטורים הרבים הכוללים שלוש שלוש מלים תורמים גם הם לאופיו 'המשולש' של הפיוט. כמעט תמיד מתחלף הדובר, או הנמען, בתחילת קבוצה של שלוש מחרוזות. נראה שמחרוזת הקדוש, הרמוזה בכתב היד גם בסוף הפיוט, נאמרה במקורה לאחר כל קבוצה של שלוש מחרוזות.³⁷ חתימת הפייטן מצומצמת למחרוזת הקדוש לבדה, בניגוד לדגמים הקיליריים הרגילים, שבהם מביא הפייטן אותיות משמו בראשי כל המחרוזות (חוץ ממחרוזת הקדוש). אולי עמד לפני הפייטן הקיקלר 'אלופים מסובלים' של הקדושתא הקילירית לשבעות 'אפסי חוג', שיש בו, באופן חריג, חתימה במבנה כזה.³⁸ להלן נראה תופעה נוספת הקושרת את הקרובה שלפנינו ל'אפסי חוג'.³⁹

מבנהו של פיוט ו מזכיר דווקא את הדגם הקילירי השני של פיוט ה. המחרוזות מרובעות, והן חתומות בראשן (לאחר הא"ב) בשם הפייטן ושם אביו. הפורמולה 'אל נא לעולם תוערץ' מופיעה בכתב היד רק אחרי פיוט זה, ואם הציון מקורי, הרי שהקטע שימש כפיוט ה שני.⁴⁰ פרט תבנית נוסף המחזק השערה זו הוא הופעתם של חילופי ריתמוס בחלק מן המחרוזות, והעדר החריזה בחלק מן הטורים.⁴¹ לעיתים יש קושי להכריע אם המחרוזת היא של שנים או של ארבעה טורים.⁴²

- 36 ראה אליצור, הקיקלר, עמ' 140 ואילך.
- 37 כך הוא לעיתים גם ביוצרות, ביחוד בדגם האיטלקי-אשכנזי; ראה פליישר, היוצרות, עמ' 206. גם בקיקלרים, גם ביוצרות, וגם בסליחות מסוג הפזמון, רגילים כתבי היד להביא את הפזמון החדור בפעם הראשונה, ולהפנות אליו שוב בסוף הפיוט. ייתכן שדרך כתיבה זו גרמה לכך שהפזמון נאמר, בסופו של דבר, רק פעמיים. לעיתים יש בפיוטים מסוג הקיקלר מחרוזת קדוש שונה בסיומו של הפיוט. לפי המקובל במחקר נאמרו מחרוזות הקדוש במקורן ע"י מקהלה מאומנת. ראה על כך אצל פליישר, שירת הקדש, עמ' 148; אליצור, הקיקלר, עמ' 154. באירופה לא היו מקהלות כאלה, ולפיכך הלכה ונשתכחה דרך אמירתן המקורית של הקיקלרים.
- 38 ראה אליצור, מתן תורה, עמ' 155 ואילך. חתימת 'אלעזר' במחרוזת הקדוש היא: 'אל' בראש שתי המילים הראשונות בטור הראשון, 'עז' בטור השני, 'ל' בטור השלישי, וכך בדיוק חתם ר' חננאל בר אמנון את שמו 'חננאל'.
- 39 הפיוט 'אלופים מסובלים' ידוע גם מחוץ לגניזה, מתוך כ"י עתיק מאוסף פירקוביץ, שהוא מן הסתם כ"י אירופי (ראה שם, מבוא, עמ' 26). ייחוסו של הפיוט לר' אלעזר הקילירי נראה ודאי, למרות המבנה החריג שלו (ראה שם, עמ' 28). אחת ההוכחות לכך שהוא חלק מקורי של 'אפסי חוג' היא שהוא מסתיים במילים 'כולו אומר כבוד' (שם), והפיוט הבא ('ארק הכניפה זמר') מביא בטור השני שלו את הכינוי 'לכלו כבוד אומר' (שם עמ' 160). מעניין שכינוי זה מופיע בקרובה של ר' חננאל פעמיים: פעם בקיקלר שלנו: 'טהור אומר כבוד כולו' (ש' 40), ופעם בפיוט [נ] 97: 'לכלו כבוד אומר'.
- 40 הפיוט פותח בשאלית רשות, אף על פי שהדיון בהלכות בדיקת חמץ החל כבר בפיוט ד. ושםא הוספת פיוט ה שני גרמה לבקשת רשות זו.
- 41 ראה למשל [נ] 20, 50, 51, 57, 73, 85 ואילך.
- 42 בכתב היד מסומנים רווחים בין הטורים לציון את דרך קריאתו של הפיוט. רווחים אלה מחלקים את המחרוזת לעיתים לארבעה או אף לחמשה טורים. בהדפסת הפיוט לא שמרנו על רווחים אלה.

תופעות אלו כבר צוינו במחקר בפיוטי ה'קיליריים'.⁴³ ייתכן אפוא שר' חננאל כתב שני פיוטי ה' בקדושתא שלו על פי דוגמת הקדושתא 'אפסי חוג'.⁴⁴ מצד אחר, הכותרת 'ובכן ושמרתם' וכו' שבראש הפיוט השני מציינת אותו דווקא כפיוט ו'.⁴⁵ פיוטים הפותחים בכותרות 'ובכן' שייכים לחוליה השלישית של הקדושתא. בגלל הספק, וגם לשם הפשטות, נציין להלן את הפיוט בסימן ו ולא ה'.⁴⁶ פיוט ז הוא מעין המשך לפיוט הקודם, הן במבנהו והן בתוכנו. כאמור, זה הפיוט היחידי בקדושתא השקול במשקל התיבות.⁴⁷ אין ספק שהפיוט הוא חלק אורגני של הקרובה,⁴⁸ אך אולי נכתב מלכתחילה בנפרד, לשמש במועדים אחרים.⁴⁹ מבנה הסילוק רגיל, והוא קצר יותר מרוב הסילוקים הקיליריים.⁴⁹

ג. ענייני תוכן

פיוטי החוליה הראשונה של הקדושתא, מוקדשים, כרגיל, לנושאים כלליים. דיון בענייני הלכה בא רק בקטעי הקרובה שלאחר מכן. הרעיון העיקרי העולה מקטעי הקרובה הראשונים הוא דביקותם של ישראל בתורה. במגן מדגיש הפייטן שכבר האבות קיימו את התורה, והוא מביא דוגמא לכך ממצוות גיד הנשה. ישראל קיימו מצוות במצרים וגם בשאר גלויות. פסוקי המגן רומזים לשני עניינים שיוזכרו בהרחבה בהמשך: מעמד הר סיני, שהיה לעיני כל ישראל, ונבואותיו הראשונות של הושע.

43 ראה אליצור, מתן תורה, עמ' 54; 'י' יהלום, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, תל אביב תש"ס, עמ' 163 ואלף. התופעה בולטת בפיוטי ה' גם בקדושתאות הקיליריות לארבע הפרשיות. ש' אליצור רואה בה השפעה מצד העשיריות של 'ניי. ר' חננאל חיקה, אם כן, את הדגמים הקיליריים שעמדו לפניו בדיוקנות גדולה.

44 העובדה שהיקלר עומד לפני הפיוט המרובע ולא אחריו מחזקת את הקשר בין 'אפסי חוג' וקרובת ר' חננאל. יש לפנינו דוגמא אחרת, לא מקורית, שבה שולב קיקלר לקדושתא קילירית אחרי פיוט המרובע: כך הוא בקדושתא לפרה 'אצולת אומן' לפי מנהג אשכנז (בער, עבודת ישראל, אשכנז, עמ' 691). ראה על כך אצל אליצור (מתן תורה, מבוא, עמ' 28, הערה 49), המביאה דוגמא נוספת שגם בה הקיקלר מופיע כפיוט ה' שני.

45 כך הדבר בכמה קדושתאות קיליריות. השווה למשל 'ובכן ויהי בשלם סוכו' בקרובה 'אוימת' (גולדשמידט-פרנקל, סוכות, עמ' 105); 'ובכן ביום השמיני עצרת' בקרובה 'אחות אשר לך כספת' (שם, עמ' 383) ובקדושתאות לשבתות הנחמה (ראה קדושתא ושיר, קדושתאות לשבתות הנחמה לרבי אלעזר בירבי קליר, מהד' ש' אליצור, ירושלים תשמ"ח).

46 כמעט תמיד נספרות גם מילות היחס הקצרות.

47 על כך יעידו גם תוכנו (הלכות יום טוב, לאחר הלכות חוה"מ) וגם כמה ביטויי לשון החזירים בשאר חלקי הקרובה.

48 ואמנם כך קרה: כאמור לעיל, צונץ (תולדות הפיוט, עמ' 89) ראה אותו בנפרד בכ"י צרפתי, בהשמטת המחרתת האחרונה.

49 החטיבה האחרונה בו חוזרת ב'נים', כמו בסילוקים הקיליריים לשבת שקלים ולשבת זכור שעמדו לפני הפייטן.

המחיה עוסק בקשר שבין יציאת מצרים למעמד הר סיני. מי שהיו 'אסירים' ו'אסורים' במצרים, זכו לכך שהואסר למו גיד הנשה'. בזכות שסייגו ישראל את עצמם בארבע מצוות במצרים זכו לגאולה וזכו לסייג שהפרישם משה שלשה ימים לפני מתן תורה.⁵⁰

במשלש ובתחילת פיוט ד יוצר הפייטן הקבלה בין שלשה מעמדות של קבלת התורה: מעמד הר סיני, מעמד הקהל, והמעמד של לימוד התורה בשבת הגדול. בשבת זו נקהלים האנשים, הנשים והטף לשמוע את הלכות הפסח, כפי שציווה משה. הפייטן משבח מקראות מפרשת הקהל, ויוצר תחושה של כריתת ברית מחודשת בין הציבור המתאסף בבית הכנסת לבין התורה.⁵¹ בפיוטים ההלכתיים (ד, ו ו-ז) מודגש רעיון נוסף: הפייטן מונה את הלכות החג על פי דברי החכמים, אך מקורן בסיני, ששם נאמרו לראשונה מפי הקב"ה עצמו.⁵²

שתי מצוות משמשות כותרת לכל הלכות הפסח: מצוות ביעור חמץ ומצוות ארבע כוסות, המסמלת את מצוות ליל הסדר. הפייטן מזכיר את שתיהן בליווי טעמיהן: ביעור חמץ הוא זכר לגאולת מצרים, וארבע הכוסות רומזות לגאולה העתידית. פיוט ד כולל את תחילתן של הלכות ביעור חמץ, שהמשכן בפיוט ו. פיוט ה, הכולל דברי אגדה, קוטע את הרצף ההלכתי. אין לדעת למה נהג כך. ייתכן שמבנה פיוט ה, על מחרוזותיו המשולשות, משקל, ואולי גם ההפסקות התכופות של מחרוזות הקדוש לא נראו לו מתאימים לתוכן הלכתי רצוף.⁵³ הקיקלרים גם בוצעו מן הסתם בניגונים ידועים, וגם זה אולי הקשה להכניס לתוכם דברי הלכה.⁵⁴ עיקר תכנון של פיוט ה סובב סביב המדרש על הנביא הושע, קטרוגו על עם ישראל, נישואיו, הולדת ילדיו, הלקח שרצה הקב"ה ללמדו, ונבואות הנחמה שלו.⁵⁵

50 החזרה על המילה 'שלשה' בהקשר של מתן תורה מושפעת מחזרות דומות בקדושתאות לשבועות (בהקשר של 'בחדש השלישי' וכד') בעיקר בחוליותיהן הראשונות.

51 מעמד הדרשה בשבת שלפני פסח זכה לכבוד גדול באיטליה הקדומה; ראה להלן, פרק ז.

52 למשל: 'בצווי יוצר הכל' [ד] 22; 'כל זאת לימד ציר לישישי בת רבים... ללמדם לבניהם ולבני בניהם' [ד] 43.

הפייטן אף מעביר מסוף פיוט ד לנוסח הקבוע החותם קטעים אלה במילת גשר מיוחדת: '... בציווי חי וקיים נורא ומרום וקדוש'. דוגמאות קיליריות לזה ישנן בסיום פיוט ד של הקדושתאות לסוכות (גולדשמידט-פרנקל, סוכות, עמ' 102, 117).

53 כפי שנראה להלן, עמדה לפני הפייטן הדוגמא של הפיוט 'אדיר דר מתוחים', שהוא פיוט מרובע.

54 בראש הקיקלר הנדון כאן ציין המעתיק: 'בטעם [או]: 'בנועם', ראה בש"נ] מה מועיל רשע בעליו'. 'מה מועיל רשע בעליו' הוא קיקלר של ר' משה בר קלונימוס, ראה הברמן, שמעון בר יצחק, עמ' קצט. אין הוכחה שניגון זה נהג בימי הפייטן עצמו, אך סביר שהנהגה לשורר את הקיקלרים נהג באירופה מימים קדומים.

55 המדרש כולו מופיע בבבלי פסחים פז ע"א. חרץ מן הבבלי ידוע המדרש רק ממקורות מאוחרים (אלהיו וזוטא — בעריכה שונה, וילקוט שמעוני). ברור שהפייטן מתבסס על נוסח הבבלי, וזה תואם את האוריינטציה הבבליית ההלכתית שלו. ראה על כך להלן, פרק ד.

הנושא נראה לכאורה רחוק מן הנצרך לקרובה שלנו,⁵⁶ אך נראה שהפייטן ביקש לדרוש על פי מדרש זה בשבחם של ישראל ובשבח דבקותם ונאמנותם לקב"ה ונאמנות הקב"ה אליהם. בזכות הנאמנות נגאלו ישראל ממצרים, ובזכות הנאמנות נגאלו מן הגלות. ההקבלה בין גאולת מצרים לגאולה העתידית עולה גם במחרוזת הקדוש, שהיא מעין 'מוטו' לפיוט כולו: 'חיבל נוגשים בעשר / נבלתם ארץ הבליע בתכלית עשר / לרוזני דומה כן יאסור באוסר / קדוש'.⁵⁷

בראש פיוט ו עומד הפסוק 'ושמרתם את היום הזה לדורותיכם' (שמ' יב, יז);⁵⁸ הפיוט עצמו פותח בהלכות ביעור חמץ והגעלת כלים של י"ד בניסן. המדרש דורש את הפסוק 'ושמרתם' וכו' על י"ד בניסן, וכך נוצר קשר ענייני רצוף בין הפסוק לפיוט.

הפייטן מתחיל בבקשת רשות לעסוק בדברי הלכה. הוא מדגיש שאינו אומר דבר מדעתו, אלא רק מוסר את דברי התורה שקיבל במסורת ממוריו. כאמור, הוא מקפיד להזכיר שכל ההלכות נמסרו בסיני מפי הקב"ה.⁵⁹ הפייטן מכנה את חז"ל, מוסרי ההלכות, בכינויים מיוחדים.⁶⁰ הוא הולך ומונה את הלכות ביעור חמץ, אפיית מצה והגעלת כלים. אחר כך הוא מפרט את הלכות ליל הסדר ומזכיר כמה מנהגים מיוחדים.⁶¹ אין הוא עומד על כל הפרטים בדקדוק: כל עיקר ההגדה (ה'מגיד') מסוכם במחרוזת אחת (73-74). אין הוא מזכיר אכילת מצה באחרונה (אפיקומן) על הסדר.⁶² אחר כך הוא משלים מעט דינים שלא נאמרו קודם (חלוקת קליות ואגוזים, שני הפירושים של אפיקומן [95-102]). סדר ההשלמות האלה אינו ברור,⁶³ ויש בהן אף חזרות. ייתכן שהפייטן משלים מה ששכח, או שמא

56 בגמרא בפסחים נסמך המדרש ללימוד הלכתי מן הפסוק 'וזהו ביום ההוא נאם ה' תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי' (הושע ב, יח), ורש"י מוסיף שם בדה"ב בימי עזיהו: 'משום דאיירי בכנסת ישראל בלשון אשה הנשאת לבעל... נקט נמי להא דהושע דכתיב ביה תקראי אישי' וכו'.

57 [ה] 10-12, וראה שם בביאור הטורים. העמדת גאולת מצרים כנגד הגאולה העתידית מן המלכות הרביעית (רומי, אדום, דומה או צור) היא מן הנושאים הרגילים בפיוטי פסח.

58 הפסוק לא היה כלול בקריאת התורה של שבת הגדול. ראה להלן בפרק ו. נראה שהפייטן הביאו בראש הפיוט בעקבות ספר הלכות גדולות, שם הוא בא בראש הלכות ביעור חמץ. ראה ה"ג, עמ' 270, ובביאור הפיוט. גם ר' יוסף טוב עלם, בקרובה שלו לשבת הגדול, מביא לפני הסדר 'אבוא בחיל' פסוק שאינו כלול בקריאת התורה. הפסוק הוא 'כל מחמצת לא תאכל' (שמ' יב, כ).

59 ראה לעיל, הערה 52. והשווה עוד: י"ן ציוה למשה בחיר' (26), 'כקיבלו הלכה מציר נאמן' (64); הדברים אמורים בקידוש יקנה"ז, שהוא בוודאי הלכה מאוחרת מדרבנן. ייתכן שיש כאן הד לויכוח עם הקראים.

60 לדוגמא: 'דקדקו סופרים' (13), 'חכמי מוסר' (15), 'ידעת דרבוני' (45), 'חכמי לוחות' (77), 'ישישי יפה וברה' (101), 'לוחמי לחם ... יושבי גזית בלישכה' (107), 'מוכיחים' (109).

61 על מקורותיו של הפייטן ומנהגיו המיוחדים ראה להלן, פרקים ד, ו, ז, ח.

62 על הבעיה ופתרונה ראה להלן, פרק ז.

63 מעניין שגם ב'שבלי הל'קט' באות הלכות דומות בסיום הסדר, ראה שם, עמ' 201.

נשתבש כאן סדר השורות.⁶⁴ לאחר הלכות ליל פסח מוסיף הפייטן שתי מחרוזות העוסקות באפיית מצה בימי הפסח (103-106). דינים אלה מקורם בהלכות גדולות (עמ' 286), ושם הם באים בסוף הלכות מצה.⁶⁵ להשלמת הפיוט מביא הפייטן את הלכות חול המועד (107-120). נראה שהעדיף להעביר את הלכות יום טוב הארוכות לפיוט הבא.⁶⁶ במחרוזת האחרונה מדגיש הפייטן שחול המועד שונה מיום חול רגיל, ושיום טוב שונה משבת. בכך הוא רומז לפיוט הבא, העוסק בהלכות יום טוב. סדר הלכות ביעור חמץ, ההכנות לפסח וליל הסדר הוא בדרך כלל לפי סדר ביצוען הלכה למעשה.⁶⁷ אולם סדרן הפנימי של ההלכות הבודדות בעניין ביעור חמץ, אפיית מצה, הלכות חול המועד והלכות יום טוב (כפיוט ז) מושפע מאוד מסדרן בספר הלכות גדולות.⁶⁸

בתחילת פיוט ז מבקש הפייטן שוב רשות בקצרה.⁶⁹ מה ראה הפייטן לחזור ולבקש רשות בתחילת פיוט זה? אפשר שביקש ליטול רשות בראש כל פיוט הלכתי. כך עשה בראש פיוט ו, אף על פי שכבר החל לבאר את הלכות חמץ בפיוט ד. אפשר להעלות גם השערה אחרת והיא שפיוט ז נכתב על ידו לפני שאר חלקי הקרובה, כפיוט הדן בהלכות יום טוב והמתאים לכל רגל. אחר כך הרחיב והשלים את הקרובה כולה לשבת הגדול, וכלל אותה בתוכה. השערה זו מסבירה למה אין פסח נזכר בפיוט הזה כלל, ולמה הוא פותח בבקשת רשות נפרדת. על פי זה יובן גם מדוע מופיעות הלכות חול המועד במקום שאינו טבעי, בסוף פיוט ו, לפני הלכות יום טוב, ומה טעם שונה פיוט ז במשקלו משאר חלקי הקרובה. הקטע הזה הגיע, כנזכר, בנפרד, לכתב יד צרפתי. אמנם אין ספק שהפיוט הוא חלק מקורי מן הקרובה, אך ייתכן שחובר לפניו.⁷⁰

64 סדר ארבע המחרוזות המתחילות באות נ' (שורות 93-100) חשוד. מאידך ייתכן שיש כאן סדר אסוציאטיבי: אחד הפירושים שניתנו להלכה שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומין' (משנה, פסחים י, ח) הוא שלא ללכת מחבורה לחבורה. מקומה הטבעי של הלכה זו הוא באמת לאחר הסדר. פירוש נוסף להלכה זו הוא שאין להוציא קליות ואגוזים בסיום הסדר (בבלי, פסחים קט ע"ב). הלכה זו הזכירה לפייטן הלכה אחרת העוסקת בקליות ואגוזים בליל ט"ו, המובאת על ידי הפייטן בסמוך: יש לחלק לתינוקות קליות ואגוזים בתחילת הסדר כדי שלא ישנו. וראה עוד בהערה הקודמת.

65 הלכות גדולות מביא כמה דינים הנוגעים למצה גם בסוף הלכות מרור וארבע כוסות. מעניין שגם בעל שבלי הלקט הלך בספרו בדרך דומה: הלכות חול המועד נסמכו לערוגה השביעית העוסקת בפסח, והלכות יום טוב נתאחרו לערוגה השמינית העוסקת בחג השבועות. ועוד עיין להלן לעניין אופיו המיוחד של פיוט ז.

67 סדר בסיסי זה נשמר פחות או יותר ברוב ספרי ההלכה שאחרי התלמוד. יסודו ההגיוני ניכר כבר במשנה פסחים.

68 להלן נראה שעל סדרן של ההלכות בעניין ביעור חמץ, בדיקת חמץ והגעלת כלים השפיע גם הפיוט 'אדיר דר מתוחים'.

69 מילת הפתיחה 'ארשה' לקוחה, כנראה, מן הרשות של הקילירי 'ארשה ארוש רחשון' מתוך השבעתא לטל 'רדעתו אביעה' (פרנקל, פסח, עמ' 211).

70 הקרובה איננה יכולה לעמוד בלי הפיוט הזה: בלתי סביר הוא שפייטן יחבר קרובה המכילה את הלכות חול המועד בלי שכלל בה דין בהלכות יום טוב. בפרק ז נראה שהמנהג המשתקף

חלקו האחרון של הפיוט (טור 69 ואילך) הוא שיר תקווה לגאולה. חכמים מחזקים ידי עם ישראל לקיים מצוות כהלכתן, ובזכות זה יזכה העם לחיזוק גם מן הקב"ה. השורות האלה, העומדות בסיום דברי ההלכה של הקרובה, מחזירות את השומע לענייני תפילה ואגדה, לקראת הסילוק.

הסילוק חוזר אל הרעיונות העיקריים שעלו בתחילת הקדושתא. רעיונות אלה עוטפים את פיוטי ההלכה העומדים במרכז הקרובה. הרעיון העיקרי, קבלת התורה בכל הדורות — בימי האבות, במעמד הר סיני, ובמעמד הנוכחי שבו משמיע הפייטן את דברי ההלכה באוזן המתפללים — מורחב שנית בסילוק. הוא גם מסיים את הקדושתא כולה.

אם נעיף מבט כולל על הקדושתא, ניווכח שלא תמיד 'תפורים' קטעים שונים יחד בצורה משכנעת וטבעית. תמהנו לעיל על סדר הופעתם של כמה עניינים. לעיתים נדרש עיון מעמיק כדי לברר את הקשר המשוער בין שני נושאים הסמוכים זה לזה. למרות זאת, הרעיון העיקרי, הסובב סביב המעמד של לימוד התורה, עומד בבירור בתחילת הקדושתא, במרכזה ובסופה.

ד. מקורותיו ההלכתיים של ר' חננאל בר אמנון

המקור העיקרי שממנו שאב הפייטן את רוב ההלכות שהוא מביא הוא ספר הלכות גדולות. הפייטן מביא כמה הלכות כניסוחן במקור הזה. במקרים רבים סדרן של ההלכות בקטעי השיר מוסבר על פי סדרן בספר זה.⁷¹ הפייטן נוטל מכמה פרקים של ספר הלכות גדולות: הלכות חמץ, הלכות מצה, הלכות הגעלה (שאחרי הלכות מצה), הלכות מרור וד' כוסות, הלכות מועד והלכות יום טוב. ניתן לומר שהפייטן כתב את פיוטו כשספר הלכות גדולות פתוח לפניו.

איזה נוסח של הלכות גדולות עמד לפני הפייטן? שאלה זו חורגת מן המסגרת שלפנינו. בכמה מקרים מוסברות ההלכות המובאות בקרובה מעיון בשנינויי הנוסחאות של הספר הקדום.⁷² נראה שהקרובה שלפנינו יכולה להיחשב מקור נוסף, עקיף, לחקירת הנוסח של הלכות גדולות וללמד על מידת תפוצתו באיטליה הקדומה.

בקרובה שלפנינו, לדרוש בשבת שלפני פסח בהלכות יום טוב וחזו"מ, הוא מנהג איטלקי אוטנטי. שייכותו של הפיוט לפייטנו אינה מוטלת בספק, שהרי הוא חתום בשמו ומקורותיו ההלכתיים זהים לשל שאר פיוטי הקרובה. כך מוכח גם מכמה הקבלות לשוניות וסגנוניות הקיימות בינו ובין שאר פיוטי הקרובה (ראה להלן, פרק ט).

71 פיוט ו מתחילתו ועד שורה 60 (לפני התחלת דיני הסדר) מסודר על פי ה"ג, על כל פנים לפי נוסח הרפוס. פיוט ד מסודר לפי פיוט קדום שעמד לפני הפייטן; ראה בפרק הבא. סדרן של הלכות חזו"מ יום טוב דורש עדיין בדיקה. סדרן של הלכות חמץ, מצה ומרור אינו אחיד בכתבי היד השונים של ה"ג, ויש לערוך גם כאן בדיקה מקיפה יותר.

72 ראה על כך בביאור.

הפייטן בוודאי ראה לפניו את התלמוד הבבלי.⁷³ בכמה מקרים הוא מביא מן התלמוד הלכות שאינן מופיעות בהלכות גדולות. המסכתות הנידונות הן פסחים, מועד קטן וביצה. במקרים רבים קשה לדעת אם ההלכה לקוחה מן התלמוד או מהלכות גדולות, כי בעל הלכות גדולות מביא בדרך כלל את הניסוח התלמודי.⁷⁴ מקור נוסף שהפייטן עשה בו שימוש בהלכות סדר הפסח הוא סדר רב עמרם גאון. גם אם לא בכל מקום הולך ר' חננאל בר אמנון בעקבותיו, אין ספק שראה אותו והוא משבח מידי פעם את ניסוחיו. במקרה אחד הוא מזכיר מנהג המופיע בו ודוחה אותו.⁷⁵ 'סדר חיבור ברכות' לליל פסח שופך גם הוא אור על טורים מעטים, אך לא ניתן לראות בו מקור שעמד לפני הפייטן.⁷⁶ במקרים מועטים הפייטן סומך על מנהגים ייחודיים או פסקי הלכה שאינם ידועים מתוך התלמוד הבבלי או הלכות גדולות. רשימה של אלה תבוא להלן.

הפייטן שייך לתקופה שבה התלמוד הבבלי כבר השתרש היטב באיטליה. גם ספרות הגאונים כבר היתה מוכרת לחכמי איטליה בעת הזו. הבבלי, הלכות גדולות וסרע'ג הם חיבורי ההלכה המשמשים מקור ללימוד ולפסיקה בתקופתו ובמקומו של ר' חננאל בר אמנון. אבל בצד הפסיקה הבבליית שרווחה בימיו הוא שמר גם על כמה מנהגים ממסורת קודמת, כפי שיוסבר להלן.

הפייטן לא הכיר את פירושי רבנו חננאל ואת הספרות ההלכתית והפרשנית של ישיבות אשכנז וצרפת מן המאה ה"א והי"ב. לא מצאנו אצלו כל עדות להשפעה של ספרות זו. להלן נראה שהוא לא ראה גם את המסורת הפייטנית הצרפתית של המאה ה"א.

ה. קרובת ר' חננאל בר אמנון ופיוטים אחרים לשבת הגדול

במסורת האיטלקית-אשכנזית-צרפתית ידועות שתי קדושתאות שנאמרו בשבת הגדול: הקרובה הידועה של יניי 'אוני פטרי רחמים',⁷⁷ והקרובה של ר' יוסף טוב עלם 'אלהים בצעדך'.⁷⁸ הקדושתא 'אוני פטרי רחמים' נתחברה במקורה לסדר הארץ ישראלי שהחל

73 כבר ראינו בפרק הקודם שהבבלי שימש מקור לדברי האגדה שהפייטן מביא בפיוט ה.

74 בביאור הפיוטים השתדלנו להביא בכל מקום את המקור התלמודי, ולהוסיף עליו את המקור המקביל מספר הלכות גדולות.

75 'אין מטבלין בחרוסת ליטעם' (ו' 80), וראה בביאור.

76 נראה שהקרובה נכללה בסדר הזה בעת כתיבתו הראשונה.

77 זולאי, יניי, עמ' פח; רבינובין, יניי, א, עמ' 296. הקרובה נדפסה הרבה בסידורים כמנהג אשכנז (המערבי).

78 הקרובה נוהגת במנהג פולין; ראה למשל בער, עבודת ישראל, פולין, עמ' 711; אורח התפילות, עמ' 234. פיוטים צרפתיים נשמרו לא אחת דווקא במנהג המזרחי (פולין). יהודי צרפת נדרו למזרח והביאו איתם את מורשתם הצרפתית.

ב'ויהי בחצי הלילה'.⁷⁹ אבל היו קהילות בא"י שקראו בסדר זה גם בשבת שלפני פסח.⁸⁰ כמה פייטנים כתבו קרובות המבוססות על קריאה זו, והן נאמרו בקהילות שמנהגן ארץ ישראלי בשבת הגדול.⁸¹ הקרובה של יניי נאמרה בשבת הגדול כנראה גם באיטליה הקדומה.⁸² קרובה זו היתה ידועה לר' חננאל בר אמנון, והיא השפיעה קצת על פיוטי המגן והמחיה שלו.⁸³ מבחינת תוכן הקרובות שונות זו מזו. בקרובתו של יניי אין קטעים הלכתיים.⁸⁴

הקרובה של ר' חננאל והקרובה של ר' יוסף טוב עלם לא השפיעו זו על זו, ונראה ששני הפייטנים לא הכירו זה את זה. אך יש להן צד שווה: בשתיהן משולב חומר הלכתי המבוסס על התלמוד הבבלי ועל ספר הלכות גדולות.⁸⁵ נראה ששני הפייטנים עבדו על פי מופת שנועד לשלב דיון בהלכות הפסח בקרובה של שבת הגדול. באב טיפוס קדום זה ניתן לתת את הסימנים הבאים:⁸⁶ הוא פתח ברשות קצרה, הוא כלל את הלכות הפסח, אך לא את הלכות יום טוב וחול המועד, וקיצר בתיאור ה'מגיד'. נראה שהיו בו לעיתים ביטויים ארמיים. אב טיפוס זה היה של פיוט אחד, והוא התבסס על מסורת פסיקה בבבלי.

79 כך קבע כבר זולאי על פי מקורות מן הגניזה שבהם הקדושתא מועתקת ברצף בין שאר סדרי ספר שמות.

80 עיין על כך בהרחבה אצל פליישר, מחזור א"י, עמ' 235 ואילך. לפי דעתו גם הפיסקה 'ויהי בחצי הלילה' בפסיקתאות כוונה לשבת זו.

81 עיין שם, עמ' 241-242.

82 הדעת נותנת שהיא הגיעה לאשכנז דרך איטליה. כך משמע גם מן האגדה המפורסמת המובאת בכ"י המבורג 152 דף 31א, מיסודו של ר' אפרים מבונא: 'אוני פטרי רחמתי, אומרים העולם שהוא יסוד ר' יניי רבו של ר' אלעזר בר קליר, אבל בכל ארץ לומברדיה אין אומרים אותו כי אומרים עליו שנתקנא' וכו'. משמע שבארצות הסמוכות ללומברדיה, מן הסתם גם באיטליה הדרומית, אכן נהגה הקרובה.

83 כמו אצל יניי, גם בקרובת ר' חננאל מעבירים המגן והמחיה לפסוק 'ויהי בחצי הלילה...' ולפסוק שאחריו 'ויקם פרעה לילה'. גם הפסוק 'וסכרתי את מצרים' וכו' (יש' יט, יד) משותף לשתי הקרובות. כמה ביטויים לקח ר' חננאל מתחילת הקרובה של יניי: 'גדל ... דבר שלח' (2); 'תחת אדונים קשה' (7); 'וסכרתי' וגו'; 'ובצל כנפיו יגוננינו' (16); וכן הצירוף 'פטרי אונים' ([ח] 48).

84 גם בפיוטים הנוספים שנאמרו בשבת הגדול בקהילות של מנהג א"י (ראה לעיל, הערה 81) אין עדיין חלקים הלכתיים. השינוי חל כנראה רק לאחר התבססותה של ההלכה הבבבלי באיטליה.

85 המדובר בפיוט 'אבוא בחיל להתייצבה... אלהי הרוחות' בקרובה של ר' יוסף טוב עלם. לשונו של הפייטן בפיוט ההלכתי מהוקצע מאוד: אין אצלו חזרות וההלכות מסודרות בדיוק רב. המשקל בקטע הנזכר חופשי לגמרי, והוא מאפשר לפייטן להביא הלכות רבות מן המשנה והגמרא בלשונן המקורית. הוא מרבה לתבל דבריו בארמית, אפילו משלב משפטים שלמים בלשון זו, מה שכמעט לא מצאנו אצל ר' חננאל בר אמנון. ר' יוסף מביא הלכות רבות שאינן מוכרות אצל ר' חננאל. שניהם מקצרים מאוד בתיאור ההגדה (ה'מגיד').

86 שני קריטריונים יכולים לסייע בשחזור תכונותיו של חיבור מופת כזה: סביר להניח שהתכונות השוות בין הפיוטים ההלכתיים של ר' יוסף ור' חננאל קדומות, והשונה מאוחר. נוכל גם להניח שעיבוד מפותח מאוחר לעיבוד פשוט.

במנהגים האירופיים מוכר פיוט העוסק בהלכות פסח והנאמר בשבת הגדול: הוא הפיוט 'אדיר דר מתוחים'.⁸⁷ פיוט זה יש בו כמעט כל התכונות שמנינו לעיל. הפיוט 'אדיר דר מתוחים' נראה קדום: הוא אנונימי,⁸⁸ הוא מפורש בכמה כתבי יד, ורבינו תם דן באחד הדינים המפורטים בו.⁸⁹ באופן מפתיע משולב הפיוט בכתבי היד האירופאיים כ'סדר' לפני הסילוק בתוך קרובתו הנזכרת של ינאי!⁹⁰ ההנחה שפיוט זה עמד לפני ר' חננאל מסבירה שורה שלימה של תופעות בפיוטים ההלכתיים שבקרובה שלנו. ביטויים מיוחדים של ר' חננאל עשויים כדוגמת 'אדיר דר מתוחים':

אדיר דר מתוחים	אזכיר מקצת (חננאל בר אמנון)
גשתי	גשתי היום (י) 9
לכל אכשל להמרכה... בדבר הלכה...	לבי להמריכה (י) 5... כהלכה...
אסור והתר להעריכה	אסור והתר שלכל מועדות (י) 4
טעמי דת מוסר... מאור לארבעה עשר	כהגיון חכמי מוסר...
ידועים בארו לאמץ ... חמץ...	באור ארבעה עשר (י) 15-16
מברך כזאת באומץ... על בעור חמץ...	הילכות ביעור באומץ... חמץ...
לישת עיסה	להאמץ... על ביעור חמץ (י) 17-18
	לישת מצה (י) 46

ר' חננאל שואב הרבה ביטויים הלכתיים מתוך מקורותיו; אותם ביטויים מופיעים גם ב'אדיר דר'.⁹¹ סדר ההלכות בפיוט ד שלפנינו תואם כמעט לגמרי את סדר ההלכות המקבילות ב'אדיר דר'. ר' חננאל מפסיק את הלכות ביעור חמץ באמצעם, בסוף פיוט ד, בדיוק במקום שבו הן מסתיימות ב'אדיר דר'.⁹² כך הדבר גם לגבי סדר ההלכות של יום י"ד בניסן בפיוט ו.⁹³ הלכה שהובאה בפיוט הקדום שלא

87 דוידזון, אוצר, א. 1082. הפיוט שקול במשקל התיבות ברוב הטורים, 3 מלים בטור. יש בו מעט מן השפה הארמית.

88 בעל עבודת ישראל ניסה למצוא בו חתימת 'מנחם', אך האקרוסטיכון הוא רק א"ב (כפול).

89 צונץ, תולדות הפיוט, עמ' 89, הערה 1, תוספות זכאים צה ע"ב ד"ה עירה (בתחתית העמוד) ובמקבילות. מכאן שהפיוט היה אוטוריטה הלכתית בעיני ר"ת. מקורותיו ההלכתיים של הפיוט הם הבבלי וספר ה"ג, אך לא סרע"ג (שהיה הפיוט אינו כולל את דיני הסדר). ייתכן שגם זה סימן של קדמות. נראה שפיוט זה הוא אחד הטקסטים האיטלקיים ההלכתיים הקדומים ביותר שבידינו.

90 ראה צונץ, תולדות הפיוט עמ' 68, 89 (וראה גם עמ' 86), וכן הוא במנהג אשכנז עד ימינו. במנהג רומניא היה הפיוט נהוג כפיוט עצמאי בתוך היוצר לשבת הגדול.

91 דוגמאות: 'מאני דקוניא כפחרא משולה' (אדיר דר) – 'ומאני דקוניא כפחרא דוחין' (י) 54; 'עליונים ותחתונים לבדיקה אינם מזומנים' (אדיר דר) – 'עליונים ותחתונים לבדיקה אינם צריכים' (י) 23; 'אלו בודקין כל עיקר' (אדיר דר) – 'כל עיקר אין בודקין בחורי כתלים' (י) 29; 'והשאר מבטלו בלבו' (אדיר דר) – 'והשאר מבטלין' (י) 27; 'פרש לים ויוצא בשירה... בתוך שלשים זקוק לבערה... קודם שלשים...' (אדיר דר); 'יוצא שירה והמפרש... בתוך שלשים זקוק להתפרש / קודם אם יפרש...' (י) 38. על מקורם של הביטויים הללו ראה בביאור.

92 הכוונה לסוף אות נ', והטור הוא: 'שהעורכים שם מצויים'.

93 אם כי בפיוט ו בכללותו הולך הפייטן גם לפי סדר ה"ג. ראה לעיל הערה 71.

במקומה, מושמטת לגמרי בפיוט של ר' חננאל.⁹⁴ ר' חננאל הוסיף כמה הלכות שחסרו ב'אדיר דר', והחל מסוף הלכות ביעור חמץ הלך בדרכו הוא.⁹⁵ יש לציין עוד כמה הבדלים: ר' חננאל סידר את קבוצות ההלכות בסדר אחר,⁹⁶ ואת חלקן ערך מחדש. דיני ליל פסח לא נזכרו כמעט ב'אדיר דר', אבל הם מפורטים בהרחבה אצל ר' חננאל. הלכות יום טוב וחול המועד אינן באות בפיוט הקדום, ונראה שהבאתן היא חידוש של ר' חננאל בר אמנון. נראה שר' חננאל ראה לפניו את 'אדיר דר' מתוחים' כשהוא כבר משולב בקרובה של ייני. צירוף זה היה נהוג באיטליה הקדומה, עד שהקרובה כולה נדחתה בכמה אזורים באיטליה מפני קרובתו של ר' חננאל.⁹⁷

ו. שרשרות הפסוקים בקרובה ומנהגי הקריאה של ר' חננאל בר אמנון

מנהג קדום של פייטנים הוא להציב בראשי שרשרות הפסוקים שבחטיבות הראשונות של הקדושתאות שלהם פסוק ראשון ושני של קריאת היום (במגן ובמחיה) ופסוק ראשון של הפטרת היום במשלש.⁹⁸ מנהגם של בני ארץ ישראל היה לקרוא בשבת שלפני פסח 'ויהי בחצי הלילה'.⁹⁹ קרובות שנתחברו לשבת זו מביאות בפסוקי המגן והמחיה שלהם את תחילת הקריאה (שמ' יב, כט-ל). פסוק המשלש שלהן רומז, בדרך כלל, לתחילתה של ההפטרה שנהגה בקהילותיהם באותה שבת.¹⁰⁰ קרובתו של ייני, 'אוני פטרי', שנתחברה לסדר 'ויהי בחצי הלילה', נאמרה באירופה הקדומה בשבת שלפני פסח. אפשר לדעת, שהקרובה שימשה בשבת הגדול כבר בארץ ישראל: הפייטן שמואל הושפע ממנה, וחיקה אותה

94 המדובר בהלכה בעניין העלמות חמץ לאחר הבדיקה ('פצו לחיסור רפתא וכו'). ר' חננאל הגיע להלכה זו, לפי הסדר בפיוט 'אדיר דר', לאחר שסיים את הדיון בהלכות ביעור חמץ, ולכן כנראה ויתר עליה.

95 נקודת המפנה ברורה: שורה 39 של פיוט ו, ומנגד אות פ' של הפיוט 'אדיר דר': 'פצו לחסור רפתא... תמו הלכות בעור'. כאן כנראה הרגיש ר' חננאל בחוסר הארגון של ההלכות ב'אדיר דר'. החל מן השורה הנ"ל בפיוט ו ועד שורה 60 הוא ממשיך רק לפי ה"ג. ראה לעיל, הערה 71.

96 סדר הקבוצות ב'אדיר דר': הלכות הגעלה, בדיקת חמץ בליל י"ד וביום ט"ו, אפיית מצה, והלכות בודדות בענייני ליל הסדר. אצל ר' חננאל הסדר הוא: פיוט ד: בדיקת חמץ. פיוט ו: ביעור וביטול חמץ בליל י"ד וביום ט"ו, איסורי חמץ, אפיית מצה, הגעלת כלים, ליל הסדר, חול המועד. פיוט ז: הלכות יום טוב.

97 ראה גם לעיל, הערה 82.

98 על המנהג, היקפו ותפוצתו ראה פליישר, שירת הקודש, עמ' 141-144.

99 ראה לעיל הערה 80. פליישר (מחזור א"י, עמ' 240, הערה 185) מעלה את ההשערה שאחת הקרובות המיוסדות על הקריאה ב'ויהי בחצי הלילה', זו של ר' שלמה סולימן, נועדה ל'שבת חמישית', היינו לשבת ראשונה של חודש ניסן.

100 שם, הערה 190. קרובתו של שמואל 'און כל פטר רחם' פותחת את פסוקי המשלש ביש' לר, ה.

בקרובתו שלו לשבת הגדול.¹⁰¹ נראה אם כן שהפייטן שמואל הכיר את הקרובה של ייני כפיוט לשבת הגדול. קשה גם להסביר מדוע יתחדש המנהג לומר את 'אוני פטרי' בשבת הגדול דווקא באירופה. סביר לומר שהפיוט הגיע לאירופה כבר כפיוט של שבת הגדול, ובזכות זה נשתמר. חיזוק נוסף לכך נמצא בעובדה שבאופן יוצא מן הכלל נזכר בכתב יד מן הגניזה בקדושתא זו, ב'מחיה' גשם ולא טל. כבר שיער נ' פריד¹⁰² שהסיבה היא שהקדושתא נאמרה במזרח גם בשבת שלפני פסח.¹⁰³

לעומת מנהגי ארץ ישראל והקהילות שהלכו בעקבותיהם, אין כל עדות הרומזת לקריאת 'ויהי בחצי הלילה' באירופה הקדומה. גם אם נהג אי פעם מנהג ארץ ישראל זה באיטליה, יש להניח שהוא נעלם עם חדירת ההלכה הבבליית והשתלטות מנהג הקריאה החד שנתי. ר' חננאל בר אמנון שיך לתקופה המאוחרת יותר: סדר רב עמרם גאון ומנהגי הקריאה הבבליים כבר נקבעו בימיו באיטליה, ואז בוודאי כבר לא דילגו על פרשות השבוע של השבתות המצוינות עבור הקריאות המיוחדות העתיקות.¹⁰⁴ מנהגם של בני איטליה הקדומים מתואר ב'סדר חיבור ברכות',¹⁰⁵ בלוח ההפטרות שבחיבור, כדלהלן:

בצו את אהרן 'עולותיכם ספו על זבחיכם' בירמיהו. ואם בשבת שסמוכה לפסח לפניו מפטירין 'וערבה לה' מנחת יהודה' בסוף מלאכי מפני שיש ב'עולותיכם ספו על זבח' [ניכסן] דברים קשים.¹⁰⁶

101 הקרובה נתפרסמה על ידי 'דוידזון, גנזי שכתר, ג, עמ' 24 ואילך, וראה שם במבוא, עמ' 6 ואילך. על ייעודה של הקרובה ראה פליישר, מחזור א", עמ' 235 ואילך. הקרובה היא חיקוי לקרובת ייני. אמנם יתכן, שגם קרובה זו נכתבה במקורה לסדר 'ויהי בחצי הלילה' ולא לשבת הגדול. אם כך הוא, קרה לקרובה זו מה שקרה לקרובתו של ייני. אפשרות זו נראית לי דחוקה גם לאור העובדה שכתב היד המביא את הקדושתא הזאת מביא אחריה שבעתא לפסח מפרי עטו של אותו פייטן. סביר ששני הפיוטים התגלגלו יחד מעת חיבורם.

102 כמאמרו הפטרות אלטרנטיביות, עמ' קלב.

103 אין בזה הוכחה שהקדושתא נאמרה בשבת הגדול כבר בימי ייני, אך אין זה בלתי אפשרי. כבר הפסיקתא דרב כהנא מתעדת את המנהג לקרוא 'ויהי בחצי הלילה' בשבת הגדול; ראה פליישר, מחזור א", עמ' 241.

104 לענין השערת פליישר שקראו 'ויהי בחצי הלילה' בשבת הגדול למפטיר ראה להלן, הערה 111.

105 כזכור, חיבור זה מאוחר לר' חננאל בר אמנון.

106 עמ' 116 בהערכת שכתר. השימוש במונח 'שבת הגדול' רופף ב'סדר חיבור ברכות'. הוא מופיע בכותרות הפיוטים אך לא בגוף הטקסט. הוא אינו מופיע ברשימת ההפטרות, אך הוא מופיע לפני היצור: 'יוצר לר' בנימין משבת הגדול של פסח'. שלבי עריכתו של סחי"ב עדיין לא נחקרו, לכן לא נוכל לומר האם הדבר בעל משמעות. כמו כן אין תמונה בהירה לגבי מועד חדירתו של המונח 'שבת הגדול' לאיטליה. המקור הקדום שבו מופיע המונח באירופה הוא גוף היצור 'אלי צורי וישועתי' של ר' יצחק בן יהודה איש ביזנץ ובן המאה ה"א (דוידזון, אוצר א. 4977, נתפרסם אצל ויינברגר, ראשית הפייטנות בבלקנים, סינסינטי תשמ"ח, עמ' 160, פיוט 51). שם נאמר: 'צקוני לא אחדול / בזה שבת הגדול', ולפי זה היה הביטוי כבר מפורסם בקהילתו של הפייטן. וראה גם יובל, 'שני גויים בבטן', תל

מלשון החיבור עולה בבירור שהקריאה של שבת הגדול היתה פרשה בבליית רגילה. עוד ניתן ללמוד, שקריאת שבת הגדול לא היתה קבועה בפרשת צו.¹⁰⁷ חוסר התאמה זה, שבין פסוקי הקרובה לקריאת היום, אינו צריך להפתיע. קרובות קיליריות רבות היו מוכרות באיטליה, אשר המקראות שפתחו בהן את שרשרות הפסוקים של המגן והמחיה לא היו מכוונים עוד לקריאת היום.¹⁰⁸ גם אם הכירו פייטני איטליה את העקרון שפסוקי המגן והמחיה פותחים בקריאת היום, לא היה זה חוק מחייב בעיניהם.¹⁰⁹ שבת שלפני פסח אין קריאתה קבועה, ולכן ודאי שאין היא מתאימה להחיל עליה את העקרון הפייטני.¹¹⁰ לכן נראה שפסוקי המגן והמחיה הראשונים המשובצים בקרובה שלפנינו אינם צריכים דווקא ללמד על קריאת התורה של היום.¹¹¹ אין הם באים אלא במסגרת החיקוי של קרובתו של ייני, אשר היתה מוכרת למתפללים. והם גם משתלבים בסיפור יציאת מצרים המתואר בפיוטי הקרובה.¹¹² הפייטן התעלם מקריאת היום בתורה גם כשהציב בראש פיוט ו של קרובתו את הפסוק 'ושמרתם את היום הזה לדורותיכם' (שם' יב, יז), אשר בא במקרא לפני הפסוק 'ויהי בחצי הלילה', והכלול דווקא בקריאת פרשת החודש. הפסוק נבחר לשמש ככותרת לפיוטים ההלכתיים שבקרובה משום תוכנו המתאים,¹¹³ ולא

אביב תש"ס, עמ' 230; ספראי, הגדת חז"ל, עמ' 77; ולהלן בפרק הבא, על מעמדה של שבת הגדול באיטליה הקדומה.

107 לפי זה לא נהג במקומו של בעל 'סדר חיבור ברכות' המנהג לקרוא בשבת הגדול לעולם בפרשת צו, אף בשנה מעוברת, ראה תיאור המנהג במחזור ויטרי עמ' 221 ובהשלמה למחזור ויטרי עמ' 6. וראה עוד על המנהג "עופר, 'חלוקת קריאת התורה במחזור החדש שנת', עלון שבות 104 (תשרי תשד"ם) עמ' 41 ואילך.

108 ניתן להכליל בדיון זה את כל הקרובות הקיליריות שנהגו באיטליה או באשכנז. לדוגמא: קרובות הקילירי לסוכות ורמזות לפסוקים שבתוך הקריאה הבבליית. הקרובות לארבע פרשיות ולש"ע רמזות לפסוקי המפטיר (לפי המנהג הבבלי).

109 גם ריט"ע חורג לעיתים מן הכלל הפייטני: בקרובת יום ב' של פסח הוא מביא פסוקים מתחילת פרשת העומר ולא מתחילת הקריאה הבבליית (פרנקל, פסח, עמ' 170 ואילך); פסוקי קרובת ז' של פסח שלו פותחים ב'וישע' (שם, עמ' 548 ואילך). מעניין שבשני המקרים נשמר במהלך הזה זכרו של מנהג קריאה קדום. ושם גם ר' יוסף טוב עלם, כמו ר' חננאל, עבד לפי דוגמא של קדושתא קדומה.

110 גם ריט"ע לא הביא בראש שרשרות הפסוקים של קרובתו לשבת הגדול פסוקים מקריאות היום, אלא מעניין שבת.

111 פליישר שיער (מחזור א"י, עמ' 240, הערה 189) שקראו באיטליה הקדומה 'ויהי בחצי הלילה' כתוספת לקריאה הרגילה. לפי זה צריך לומר שהפייטן כתב את קרובתו למנהג קריאה אחד, ובזמן סח"ב כבר שמשה הקרובה לסדר קריאה אחר. אך אין בידינו כל עדות לתוספת קריאה כזו. נראה לי שעצם הזכרת פסוקי 'ויהי בחצי הלילה' בקרובת ר' חננאל בר אמנון אינה הוכחה מספיקה לכך. עדיף לומר שהפסוקים שמרו על מקומם לפי דוגמת 'אוני פטרי רחמתי'. להלן נראה שר' חננאל גם לא קרא כל הפטרה מיוחדת בשבת הגדול. על הפסוק הפותח את פסוקי המשלש ראה להלן.

112 ראה לעיל, הערה 58. הכותרת נראית מקורית, כי הפסוק מופיע גם בראש הלכות ביעור חמץ בספר הלכות גדולות, ראה על כך בביאור.

משום מקומו בקריאת היום. זאת בניגוד לנהוג אצל פייטני ארץ ישראל, המעמידים בראש פיוטי ההרחבה את הפסוקים הראשונים שבקריאה.

מן הקטע שהבאנו לעיל מתוך ס"ב עולה שהיו ידועות לפרשת צו שתי הפטרות, מירמיהו ומלאכי. ההפטרה 'וערבה לה' לא היתה הפטרה קבועה לשבת הגדול, אלא לפרשת צו. אם חלה שבת הגדול בפרשה אחרת, לא היתה לשבת זו כל הפטרה מיוחדת. עוד יש לדייק שהפטרת 'וערבה לה' אינה רשומה אחרי הפטרת פרשת החודש ולפני פסח, אלא כמחליפה את הפטרת צו אם זו חלה בשבת שלפני פסח.¹¹⁴

כפי שראינו לגבי פסוקי המגן והמחיה, הקריאה וההפטרה המתחלפות גרמו לכך שהפייטן לא התחיל את פסוקי המשלש בפסוק השלישי של הקריאה, ולא בפסוק הראשון של הפטרת היום.¹¹⁵ במקום זה בחר ר' חננאל לפתוח את פסוקי

114 נראה שיש כאן שריד לקריאת סדר 'זה קרבן' (מתוך פרשת צו), שהפטרות היא 'וערבה לה' (ראה קרובותו של יניי לסדר זה). זאת גם דעתו של י' עופר, במאמרו: 'הפטרות שבת הגדול', המעיין, לו (תשנ"ו), עמ' 19-20. עוד על הפטרת 'וערבה לה' כהפטרות שבת הגדול ראה באנציקלופדיה תלמודית ערך 'הפטרה'; על קשר אפשרי בינה לבין קריאת 'עשר תעשר' בא"י ועל הפטרות אחרות לשבתות שלפני פסח ראה פריד, הפטרות אלטרנטיביות, עמ' קל"א ואילך. על טעמים נוספים להפטרות 'וערבה לה' ראה מאמרו של א' הילבין, חקרי זמנים, ב, עמ' כה (=סיני, סט [תשל"א] עמ' 67-73) ואילך. לפי זה יש לחקן את האמור אצל ספראי, הגדת חז"ל, עמ' 77, שהבינו כאילו הפטרת 'וערבה לה' שייכת לשבת הגדול, ואינה אלא הפטרת צו כשזו חלה בשבת הגדול. עדות זו של ס"ב היא מהקדומות ביותר בעניין הפטרת 'וערבה לה' בשבת הגדול. י' עופר (לעיל), מביא את המנהג הנ"ל מתשובה המובאת בספר הפרדס (עמ' שנג), ובמקבילה בספר אור זרוע (חלק ב, סימן שצג). גם י' יובל ('שני גוים בבטן', עמ' 235 ואילך), מסתמך על תשובה זו. בניגוד לדעתו של יובל, איננו רואה בתשובה את 'להיטותו של המשיב להחזיר את מלאכי ג' לשבת שלפני פסח'. להיפך: לדעתו של המשיב (שהוא כנראה ר' מנחם בר מכי) זו רק טעות שהפטרות מלאכי הוסימה תמיד לשבת הגדול. ספק רב גם אם יש לקשור בין הפטרת שבת הגדול ('וערבה לה') להפטרות שבת חוה"מ, שקראו בה 'עשר תעשר' (שהפטרות בא"י היתה 'הביאו את כל המעשר'), כי רק מקרה הוא שפרשת צו חלה לעיתים, לפי סדר הפרשיות הבבלי, בשבת שלפני פסח. הנהוג של בני א"י להפטיר הפטרות גאולה הוא כללי, ואין כל מסר אנטי נוצרי מיוחד בהפטרות 'הביאו את כל המעשר'.

115 נראה שר' חננאל לא ידע כלל שכאן אמור לבוא פסוק הפותח את ההפטרה, ולא הבין את תפקידו של הפסוק 'משא דומה' (יש' כא, יא) בקרובותו של יניי. לכן הרגיש חופש לבחור פסוק אחר כרצונו. מכאן הוכחה שהפטרות 'משא דומה' בוודאי לא נהגה בימי ר' חננאל, אחרת לא היה מתעלם מן הפסוק. לפני ר' חננאל לא עמדו כמעט קרובות המקיימות את העקרון הפייטני הזה, שהרי אפילו הפייטנים הקלאסיים לא הקפידו בזה תמיד, והביאו לעיתים את הפסוק השלישי של הקריאה, או אף פסוק אחר, שאיננו שלישי לקריאה ואיננו פותח את ההפטרה. פסוק 'רחוק' כזה בא, לדוגמא, אצל הקילירי בקרובה 'ארץ מטה' (פרנקל, שבעות, עמ' 182) ואצל ריט"ע בקרובה 'אמרות ה'" (שם, עמ' 273). רוב הפייטנים האיטלקיים האשכנזיים והצרפתיים לא הביאו מעולם את הפסוק הראשון של ההפטרה במשלש: כך הוא למשל לגבי ר' משה בר קלונימוס, ר' משולם בר קלונימוס, ר' בנימין בר שמואל, ר' שמעון בר יצחק ור' יוסף טוב עלם. דוגמא מקבילה ממש לדרך שבה הלך ר' חננאל אחרי יניי נוכל למצוא אצל ר' שמעון בר יצחק: בקרובה 'אמרתן צרופה' לראש השנה (גולדשמידט,

המשלש בפסוק מן התורה המתקשר לעניינו של הפיוט בלא זיקה אל קריאת היום בתורה או בנביא.¹¹⁶

ז. מנהגים מיוחדים העולים מן הקרובה

ברצוני להסב את תשומת הלב למנהגים ולפסקי הלכה מיוחדים העולים מן הקרובה. חקירה מלאה של תולדות המנהגים האלה אין מקומה במסגרת זו. כאן נסתפק באיזכור המנהגים, ונוסיף כמה הערות על המקורות שאולי עמדו לפני ר' חננאל בר אמנון בסוגיות אלה. פסקי הלכה מיוחדים יידונו בפרק הבא.

1. המנהג לדרוש בשבת הגדול בהלכות יום טוב והלכות חול המועד

הקרובה של ר' חננאל בר אמנון כוללת פיוטים הלכתיים, שכלולים בהם גם הלכות יום טוב והלכות חוה"מ. לפי זה ניתן לשער שבשבת הגדול דרש הדרשן גם בהלכות יום טוב וחוה"מ. ואמנם, מנהג איטלקי כזה מתואר בשבלי הלקט לר' צדקיה בר אברהם הרופא, בן המאה הי"ג:

[רה] דין שבת שלפני פסח למה קוראים אותו שבת הגדול מצאתי בספר הפרדס שחיבר רבינו שלמה זצ"ל... טעם אחר לפי שמאחרין העם בשבת שלפני פסח <בבית הכנסת> [לשמוע הדרשה עד אחר חצות סמוך למנחה] עד שדורשין שם הלכות ביעור <חמץ> [והלכות שמירת המצות. הלכות מלאכת יום טוב הלכות חולו של מועד הלכות עשיית ליל ערב הפסח ועוד כדין לספר גבורות אלהינו איך באו אבותינו במצרים איך הוציאם כתועפות ראם לו וקרע לנו את הים ולספר ולדרוש בקהל [את] כל אשר עשה. ומושך הרבה והעם אינן נפטרינן לבתיהן עד [שישמעו] שיגמור [את הכל], שאם לא ישמעו [עכשין] אימתי ישמעו הרי פסח יבא בשבוע זאת שלאחר <זו ה>שבת, ושם עד עכשיו לא שמעו, אי נמי שמעו, עכשיו הוא העיקר לחזור [ולהזכירם] <ולהשכילם> ומפני משך

ר"ה, עמ' 87 ואילך) הוא מחקה את הקרובה 'את חיל' של הקילירי (שם, עמ' 65 ואילך) בפסוקים הראשונים של המגן והמחיה, אך לא של המשלש: אמיתי, לעומת זאת, פותח את פסוקי המשלש בקדושתא שלו לחתן בפסוק הפותח את ההפטרה שהייתה נהוגה בימיו בשבת חתן: 'שוש אשיש' (יש' סא, י). לפי סח"ב (עמ' 118) הייתה זו הפטרת שבת חתן אפילו בשבת חנוכה שהיא ר"ח: מכאן יכולים אנו ללמוד על מרכזיותה של הפטרת חתן במנהגי בני איטליה הקדומים. נראה אם כן שאמיתי עוד הכיר את העקרון לפתוח את פסוקי המשלש בפסוק הראשון של ההפטרה. ואולי עשה כן במקרה על פי דוגמא קדומה, כגון הקדושתא לחתן 'אהבת נעורים' של הקילירי (פליישר, שירת הקדש, עמ' 154 ואילך).

אם לא היתה בשבת זו הפטרה קבועה, אין 'חוק זולאי' רלוונטי. 'חוק זולאי' קובע שפסוקי המשלש פותחים בפסוק הראשון של ההפטרה. לפיכך מתבטלות תמיהותיו של פריד (הפטרות אלטרנטיביות, הערה 248), ולפיכך אין גם בקרובה שלנו שום 'פיוטי כלאים', כדבריו.

זה נראה בעיני העם היום גדול וארוך יותר <מדאי> מיום אחר על כן קראו לשבת זה [שבת ה]גדול וכו'.¹¹⁷

מקורו של קטע זה הוא בספר הפרדס, מספרי דבי רש"י. המילים הנדפסות בפיזור, אינן מופיעות בספר הפרדס.¹¹⁸ נראה שהן הוספת ר' צדקיה בר אברהם, לפי המנהג האיטלקי שנהג בימיו. מנהג זה שונה היה מהמנהג הצרפתי. לפיכך מובן מדוע הכנים ר' חננאל את הלכות יום טוב וחזו"מ לקרובה שלו, ואולי ברור גם מדוע הלכות אילו אינן מופיעות בקרובה של ר' יוסף טוב עלם (הצרפתי) לשבת הגדול.¹¹⁹ מן הפיוט שלפנינו וגם מדברי בעל שבלי הלקט (לעיל) ניתן ללמוד על מקומה המרכזי של דרשת שבת הגדול בחיי הקהילה האיטלקית הקדומה. לדרשה זו התאסף כל הציבור, אנשים נשים וטף. המנהג מתואר על ידי הפייטן בהקבלה למעמד הקהל, ולקבלת התורה בסיני.¹²⁰ מן התוספת של ר' צדקיה בר אברהם אפשר ללמוד שהמעמד נמשך עד חצות היום. וכך אומר הפייטן כשהוא בא לתאר את חגיגות המעמד ([ד] 5-8):

הלכות חג בחג והילכות עצרת בעצרת / בעניינו שליום תת לך עטרת
ואנשים ונשים וטפים באדרת/ והקהל ולשמוע טעמי דת מהודרת¹²¹

2. בדיקת חמץ בנר של שמן זית

בפיוט ו, שורה 18, כותב הפייטן:

ומצותו בנר זית להאמץ / ולברך על ביעור חמץ

נראה שלפנינו מנהג איטלקי אותנטי, שיש לבדוק חמץ בנר עם שמן זית, מן הסתם מפני ש'כל השמנים כולן יפין לנר ושמן זית מן המוכחר'.¹²² לא מצאתי מקור קדום למנהג זה.

117 שבלי הלקט, מהד' בובר, עמ' 160. המקבילה שממנה מצטט ר' צדקיה נמצאת בספר הפרדס מהד' עהרענרייך, בודפשט תרפ"ד, עמ' שמג. מקבילה צרפתית מופיעה במחזור ויטרי, עמ' 222. בעל שבלי הלקט הכיר את קרובת ר' חננאל וציטט ממנה פעמיים (ראה בש"נ לקרובה). בטקסט המובא הלכנו בדרך זו: מה שנמצא רק בספר הפרדס הוכנס לסוגרי זווית (<) ומה שנמצא רק בשבלי הלקט הוכנס לסוגריים מרובעים ([]).

118 כך הוא על כל פנים לפי נוסח הדפוס.

119 ייתכן שקרובתו של ר' חננאל בר אמנון הביאה להתבססותו של המנהג באיטליה, אך היא בוודאי לא יצרה אותו.

120 ראה לעיל, פרק ג, בדיון על הפיוטים ג וד של הקרובה, ובמיוחד בבירור תפקידו של הפסוק הראשון שאחרי המשלש, הלקוח מפרשת 'הקהל'.

121 י' יובל ('שני גויים בבטן' [לעיל, הערה 106], עמ' 230) מנסה ללמוד מן הקרובה שלנו על משמעות אנטי נוצרית של שבת הגדול, הרמוזה, לדבריו, בדברי הפייטן בסוף פיוט ה. נראה לי שקשה ללמוד זאת מעצם השימוש בפסוק מהושע 'כי גדול יום יורעאלי' (נה) 66.

122 בבלי שבת כג ע"א. כבר תמה על מנהג זה ש"ח קוק, הערות לקרובה. וראה עוד הרב חסידה, קרובה לשבת הגדול, בביאור הטור הזה.

3. ביטול חמץ

המנהג העתיק היה לבטל חמץ רק בערב, לאחר בדיקת חמץ. כך מבואר בהלכות גדולות (עמ' 271), ובכל המקורות שלפני המאה ה"ג.¹²³ כך הוא גם בפיוט שלפנינו ([ו] 19). נוסח הביטול המופיע בפיוט הוא 'כל חמירא דמשתכח ברשותי לבטיל וליהוי כעפרא' ([ו] 20). הלשון בסח"ב היא 'כל חמירא דאית ברשותי ולא חזיתיה יהי בטיל וחשיב כעפרא וכחספא תברא דלית ביה ממשא'.¹²⁴

4. כרפס וחרוסת

הפייטן ([ו] 66) הולך לפי שיטת רע"ג שלפיה יש לטבל את הכרפס בחרוסת. כך היה גם מנהג איטליה, כפי שניתן ללמוד גם מסדר חיבור ברכות.¹²⁵ לפי מנהג הפייטן מביאים את הכרפס והחרוסת לפני שמביאים את הקערה, שכוללת רק מרור ושני תבשילין ([ו] 69). אמנם לפי סח"ב הקערה מונחת על השולחן לפני הקידוש, וכוללת את כל המינים.¹²⁶

5. מספר המצות

בתיאור בציעת המצה לפני 'הא לחמא' כותב הפייטן:

ציווי שומרים בקערת עינוגים / ותבשילין שנים ומרור בה ערוגים
ונוטל מנה שתי ככרות עינוגים / ובוצע אחת מהן לשתי סירוגים

([ו] 69-70)

כאן מביאים את הקערה לראשונה לפני עורך הסדר, ומצרפים אליה שתי מצות. עורך הסדר בוצע אחת מהן לשתי פרוסות. מספר המצות שיש להניח לפני עורך הסדר הוא שתיים, ולא שלוש. לפני האכילה בירכו על אחת הפרוסות ([ו] 78),¹²⁷ והפרוסה השנייה שימשה לכורך!¹²⁸

המנהג להניח שתי מצות בלבד ולא שלוש מוזכר בפירוש בשבלי הלקט (עמ' 184): 'מביאין (סל) [כל] או קערה ובתוכו שלש או שנים מצות הן נקראים שמורים'. המחלוקת אם בפסח יש לבצוע על שתי מצות, או על שלוש מצות, או על שלוש מצות רק כשחל בשבת, היא מן החילופים העתיקים שבין בני א"י ובני בבל.¹²⁹ אנשי א"י הניחו אפילו בשבת רק פרוסה ושלמה. גאוני בבל נהגו מנהגים

123 כיניהם: סידור רס"ג (עמ' קלב) ומחזור ויטרי (עמ' 254). וראה על כך אצל ספראי, הגדת חז"ל, עמ' 90-92.

124 עמ' 181 בהערת שכתר. וראה עוד בביאור לטור [ו] 20.

125 על המנהג ותפוצתו ראה כשר, הגדה שלמה, עמ' 101 ואילך.

126 וכך נאמר בעמ' 183 בהערת שכתר: 'כשבאין מבית הכנסת עורכין שולחן וסודרין עליו קערה של מצוה. ובתוכה שלש מצות. וחרוסת. ומרור שהוא חסא והוא חזרת. וכרפס הנקרא כוסברתא או חסא. או גריגיא. ושני תבשילין דג וביצה. ויש שמוסיפין דג וביצה ובשר צלי'.

127 על המנהג לברך שתי הברכות על הפרוסה ראה להלן.

128 ראה בשורה [ו] 83, וכנראה לא אכלו מצה באחרונה, ראה על כך להלן.

129 ראה על כל הענין בהלכות גדולות, עמ' 293, ובהערה 7; כשר, הגדה שלמה, עמ' 61 ואילך; י' תא שמע, 'המצה השלישית של ליל הסדר', מנהג אשכנז הקדמון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 260-270; ספראי, הגדת חז"ל, עמ' 78 ואילך. במיוחד יש לעיין בדיון שבמחזור ויטרי, עמ' 279.

שונים: רע"ג וגאוני סורא נהגו להניח שלוש מצות. רס"ג מצריך רק מצה ופרוסה, אבל בשבת שתיים ופרוסה. גאוני פומבדיתא נהגו כאנשי א"י, ובעקבותיהם ר"ח, הרי"ף ושאר פוסקי ספרד הראשונים. לפי סדר חיבור ברכות יש להניח תמיד שלוש מצות, וזאת בעקבות סרע"ג. הפייטן שלנו שומר על המנהג העתיק להניח רק שתי מצות, למרות סדר רע"ג. הוא לא הבדיל בין שבת לחול, ולכן נראה שאף בשבת פסק להניח רק שתי מצות. מתקבל על הדעת שהמנהג המתואר בפיוט הולך בעקבות מנהג א"י העתיק, אשר עדיין נהג באיטליה.¹³⁰

6. עקירת השולחן

עקירת השולחן אינה מוזכרת בפירוש בפיוט, ונראה שהיא נתבצעה בהגבהת המצות לפני הזכרת לחם עוני ([ו] 72). וכן הוא בסרע"ג (עמ' קיג): 'ועוקרין את השולחן ואומר הא לחמא עניא' וכו'.¹³¹ וכן הוא גם בסדר חיבור ברכות.

7. מזיגת כוס שני ושלישי

הפייטן אינו מזכיר מזיגת כוס שני, לא לפני אמירת ההגדה ולא לפני שתיית הכוס. מזיגת כוס שלישי מוזכרת אחרי חתימת ברכת המזון ולא לפני ([ו] 90). מזיגת כוס רביעי מוזכרת לפני סיום ההלל ([ו] 93). ייתכן שלא הקפידו בדבר, ואולי לא הקפיד הפייטן בתיאורו.¹³²

8. שתי ברכות של מצה על הפרוסה

לפי המנהג המתואר בפיוט ([ו] 78), עורך הסדר מברך שתי ברכות ('המוציא' ו'על אכילת מצה') על הפרוסה, והציבור חוזר על הברכה השנייה. המנהגים השונים מתוארים בשבלי הלקט, עמ' 199, ושם מביא ר' צדקיה את שיטת הפיוט ומצטט את המחורזות המתאימה.¹³³ אולי גם כאן נשמר מנהג מא"י¹³⁴ המנוגד לפסיקה הבבליה שנשמרה בסרע"ג.

130 קשה לייחס מנהג זה דווקא להשפעתם של גאוני פומבדיתא. היו שתיקנו גם את סרע"ג (עמ' קיג, כ"י א) ומחקו מילת 'שליש'. וראה עוד להלן, הערה 142.

131 ולפי זה גם ריט"ע בפיוטו 'אלהי הרוחות': 'ומגביה הקערה ולימא הא לחמא עניא כולה'. עקירת השולחן (אם אינו גדול) נהגה באיטליה, כך עולה מס"ב (והש' פליישר, אזהרות, עמ' 31, הערה 109).

132 כבר המשנה מקפידה על המזיגה לפני הקידוש, ההגדה, הברכה וההלל, ראה פסחים י, משנה ב, ד, ו.

133 וראה כשר, הגדה שלמה, עמ' 154 ואילך, שהמנהג לכרך הכל על הפרוסה ידוע היה לתוספות (פסחים קטז ע"א, ד"ה מה דרכו), וכך נהג הר"ן, ור' מנחם מוינא, וה"ר מנחם מיוני ור' יום טוב; וראה בראב"ן שם.

134 מחוגם של הראב"י והאוי"ז מובא המנהג בשם הירושלמי, אך הוא אינו בירושלמי שלפנינו. סביר שהציטוט הוא מ'ספר ירושלמי' היינו ירושלמי עם תוספות ופירושים שנכנסו לתוכו, שהיה מצוי בחוגם של חכמי אשכנז. ייתכן שלפנינו מסורת שבא"י נהגו כך. בשבלי הלקט (עמ' 199) מובא שגם ר' זרחיה הלוי פסק כך, ואולי הגיע המנהג לפרובאנס מאיטליה. על שרידים מ'ספר ירושלמי' שנמצאו בגניזת אירופה ראה י' זוסמן, 'ירושלמי כתב יד אשכנזי' ו'ספר ירושלמי', תרביץ, סה (תשנ"ו) עמ' 37 ואילך. 'ספר ירושלמי' זה קשור בהגעתו של ר' שמואל בן נטרנאי (=ר' שב"ט) מבארי, כלומר הוא בעל אוריינטציה איטלקית. לפי

9. אין טובלין את המצה בחרוסת, שלא כדעת רע"ג רע"ג פוסק שיש לטבול את המצה בחרוסת. פסק זה לא נתקבל על ידי הפוסקים האיטלקיים, האשכנזיים והצרפתיים.¹³⁵ ר' חננאל ([ו] 80) מזכיר אותו במפורש ודוחה אותו: 'ואין מטבלין בחרוסת ליטעם'.

10. אכילת אפיקומן (מצה אחרונה) אינה נזכרת בפיוט ר' חננאל בר אמנון אינו מזכיר אכילת מצה באחרונה. אין להעלות על הדעת שהפייטן שכח לציין זאת, כי הוא מזכיר אחר כך את שני הפירושים שהובאו בבבלי למילה 'אפיקומן' ([ו] 101 ואילך). ייתכן שנשתבש נוסח הפיוט,¹³⁶ אך נראה יותר שיש כאן שריד של מנהג קדום.¹³⁷

המנהג לאכול מצה אחרונה בסוף הסעודה אינו נזכר בירושלמי. גם בבבלי אין הוא נזכר באופן מפורש: בפסחים קיט ע"ב מובאת בעניין זה מימרא אמוראית של רב יוסף¹³⁸ בשם רב יהודה בשם שמואל. היא נמסרת בשתי גרסאות: הגרסא הראשונה היא 'אין מפטירין אחר מצה אפיקומן', והשנייה (המובאת על ידי מר זוטרא) 'מפטירין אחר מצה אפיקומן'. נראה שלפי הגרסא הראשונה אדם צריך לסיים את האוכל כשטעם המצה בפיו.¹³⁹ הבבלי מביא ברייתא המופיעה בתוספתא: 'הסופגנין... אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה'. אולם כבר הבבלי לומד שאין מכאן הוכחה לחיוב אכילת מצה באחרונה, אלא ניתן להבין את הברייתא בדרך זו: יכול אדם לצאת ידי חובה אפילו אם אוכל רק מצה באחרונה, אף על פי שעלול הוא לאוכלה אכילה גסה, אך בוודאי יוצא הוא ידי חובתו במצה ראשונה שאוכלה לתיאבון.

גאוני בבלי פסקו לפי הגרסא הראשונה בבבלי, וכנראה פירשו גם את התוספתא כך שיש חובה לאכול כזית מצה באחרונה. כך נמצא בה"ג, רע"ג, רס"ג, ובעקבות סרע"ג גם אצל רש"י, רשב"ם וסח"ב. מאידך יש לפנינו עדות על רפיונו של חיוב זה ממעשהו של ר' קלונימוס הזקן, גם הוא בעל מסורת איטלקית, ששכח לאכול אפיקומן, ולא רצה לחזור לאוכלו.¹⁴⁰ לשיטתו 'אין צריך לחזור ולאכול, לפי שסתם רוב מצות העשויות בלילה הראשון כתיקון חכמים עשויות בשימור לשום מצוה'. כלומר מעיקר הדין אין צריך לאכול אפיקומן אלא מי שלא אכל מצות שמורות

זה יש לנו עדות נוספת על מנהג זה שנשתמר באיטליה. מוצאו האיטלקי של ר' שב"ט הוכח על ידי ש' צמנאל בעבודת הדוקטור שלו, ספרי הלכה אבודים של בעלי התוספות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 95.

135 ראה הגדה שלמה, עמ' 157 ואילך, ובמיוחד דעת המנהיג (מהר"ר רפאל, עמ' תצ).

136 ראה שם, בביאור.

137 הדברים שלהלן אמורים מתוך הנחה שנוסח הפיוט שלפנינו אינו משובש.

138 כך לפי נוסח כ"י (ראה ד"ס), ור"ח ורי"ד ועוד.

139 עדיין אין כאן חיוב מפורש לאכול כזית מצה לפני ברכת המזון. ועוד תלי הדבר בביאור מילת אפיקומן.

140 ראה מעשה הגאונים, עמ' 22; הפרדס, עמ' נד; מחזור ויטרי, עמ' 286; ובשאר המקבילות שם. על רפיון המנהג ראה גם ברא"ש על הבבלי, שם, סימן לד.

בתחילת הסעודה, או מי שלא היו לו מצות שמורות לסעודה אלא כזית אחד, ואז צריך לשמרו לסוף הסעודה.

גם בנוסחי הגדות א"י שנתפרסמו מן הגניזה אין שום זכר לאכילת מצה אחרונה.¹⁴¹ לפי זה נראה שמנהג איטלקי זה מקורו בא"י, והוא התמיד גם לאחר כניסת ההשפעה הבבלית לאיטליה.¹⁴²

11. יש להזכיר עוד כמה מנהגים העולים מן הקרובה. מנהגים אלה ידועים גם ממקורות אחרים, והיו לגביהם חילוקי דעות שנדונו בספרות ההלכה ובמנהגי ההגדה:

- א. בציעת המצה ('יחץ') נזכרת לפני 'הא לחמא' ולא לפני האכילה.¹⁴³
- ב. ברכת הגאולה נחתמת ב'גאל ישראל' ולא ב'גואל ישראל'.
- ג. אומרים 'זכר למקדש' על אכילת הכורך.
- ד. אין זכר לנוסח 'שפוך חמתך' וכד'.
- ה. כוס חמישי אינו נזכר.¹⁴⁴

141 ראה ספראי, הגדת חז"ל, עמ' 70 ואילך. אמנם הוכחה זו חלשה יותר, שהרי אכילת אפיקומן לא לוותה בהכרח בטקסט קבוע שהיה צריך להיכתב בהגדות. מאידך כבר עמדו על כך ד' רש' ספראי שאין זכר לאפיקומן גם באותן הגדות א"י שיש בהן הוראות סדירות. על אכילת מצה אחרונה ראה גם י' תבורי, פסח דורות, ח"א תשנ"ו, עמ' 127 ואילך. וראה כעת גם: ע' פליישר, 'על "סידור" קדום כמנהג ארץ ישראל', בתוך: מאה שערים, עיונים בעולמם הרוחני של ישראל בימי הביניים לזכר יצחק טברסקי (בעריכת ע' פליישר ואחרים), ירושלים תשס"א, עמ' 44 ואילך. גם במקור הזה אין זכר לאכילת מצה אחרונה.

142 עכשיו שאנו יודעים שהיו שלא אכלו אפיקומן באיטליה, נוכל אולי לתת מימד נוסף לשאלתם של בני קירואן ששלחו לרב שרירא גאון 'למה אוכלין כזית מצה באחרונה' (אוצה"ג פסחים, חלק התשובות, עמ' 129, סימן שנו). שמא היה המנהג חדש בעיני חכמי קירואן ולא ידעו את הטעם לאשורו, או שמא היו ביניהם שערערו על המנהג. אותם אנשי קירואן פנו אל רב שרירא גאון בשאלה גם על טעם ג' מצות, (אוה"ג שם, עמ' 117, סימן שכו) היינו גם לגבי מנהג אחר שכנראה נתחדש להם, ראה לעיל, מנהג 5. לגבי מנהג זה אין ספק שהיו חילוקי דעות בקירואן, שהרי גם ר"ח פסק שאין צורך בג' מצות. מקור השאלות בעניין הסדר הוא ספר מעשה רוקח (עמ' טז-יז סמנים נח, סד). החוקרים התלבטו ביחס לשאלה אם המשיב עליה הוא רב שרירא, אך נראה על כל פנים שהשאלות עצמן מקוריות. ושוב ייתכן שידיעות ותשובות אלה הגיעו אל חסידי אשכנז במאה הי"ב מאיטליה, בדומה ליספר ירושלמי' (ראה לעיל, הערה 134). על נאמנותם של חלק מאנשי קירואן לתורת א"י בתקופת הגאונים הקדומה והמאוחרת ראה ש' שפיגל, 'לפרשת הפולמוס של פירקוי בן באבוי', ספר היוכל לכב' צבי וולפסון, ירושלים תשכ"ח, עמ' רמח-רמט, ובייחוד הערה 7.

143 וכן הוא בסכ"ב. מנהג זה קדום ומקורו במזרח ולא באירופה, שהרי הוא נוהג בסימן הסדר שמקורו במזרח. ראה על כך אצל ספראי, הגדת חז"ל, עמ' 93. הוא נזכר אצל רע"ג אך אינו נוהג לפי כמה פוסקים ספרדיים, ביניהם הרמב"ם.

144 אבל בסכ"ב כוס חמישי נזכר (עמ' 199 בהעתקת שכטר): 'ואם רוצים ונוטלין כוס חמישי ואומרים עליו הלל הגדול. ואומ' נשמת כל חי וכ' עד הודו לאל השמים כי לעולם חסדו. ומברכין בורא פרי הגפן ושותין בהסיכה. ואומ' הלל הגדול וזהו הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (וכו' כל המזמור עד) הודו לאל השמים כי לעולם חסדו ואומ' כי לו נאה (וכאן בא המזמור) ואומ' בורא פרי הגפן ושותיין'.

נמצא שמנהגי הסדר של ר' חננאל בר אמנון עיקרם בבליים, אם כי הוא שומר עדיין על כמה מנהגים קדומים, שמוצאם כנראה מא"י. שרידי מנהג אלה נעלמים והולכים עד שבסדר חיבור ברכות עצמו אין להם כמעט כל זכר.¹⁴⁵

ח. פסקי הלכה מיוחדים ותמיהות הלכתיות

כבר תמהו חכמים על כמה טורים בקרובה שלפנינו, הנראים סותרים את מסורת הפסיקה הרגילה.¹⁴⁶ בכל המקומות הללו יש לחזור אל לשונות הפייטן ולבדוק שמא ניתן לפרשם בדרך שונה. לעיתים אפשר לחשוש שהנוסח הנתון לפנינו משובש. אך ייתכן שבאמת עולה מהם מנהג בלתי ידוע, מסורת פסיקה שונה, או הבנה חדשה, קדומה, במקורות התלמודיים.¹⁴⁷ בחלק מן המקרים שלהלן נוסיף מקבילות היכולות לרמוז על הבנה כזו. ועוד ייתכן שלפני הפייטן עמד נוסח שונה של התלמוד או של מקורות הגאונים.

1. שאור כזית וחמץ ככותבת

הפייטן אומר: 'שאור כזית וחמץ ככותבת מלאכול' (ד' 18). זו דעת בית שמאי במשנה, ביצה א, א, וב"ה סוברים שזה וזה בכזית. בבבלי (ז ע"ב) פירשו שלעניין אכילה כולם מודים שזה וזה בכזית, ורק לענין ביעור חולקין. כך הוא גם בירושלמי ביצה א, ב [ס ע"ב]. ויש לתמוה מדוע כתב הפייטן 'מלאכול', כאשר כולם סוברים ששיעור אכילה זה וזה בכזית.

בפיוט ו, שורה 14, אומר הפייטן: 'שאור כזית היות מבערים / וחמץ ככותבת בשיעורים'. כאן אמנם מדובר על ביעור חמץ, אך עדיין יש לתמוה מדוע פסק כשיטת בית שמאי.

2. חמץ המופקד נמכר בשעה שישית ולא חמישית

הפייטן כותב: 'והמופקד מוכרין בשש / לזרים ולא לבני שש' (ו' 24). לפי שיטתו יש למכור לגוי חמץ ישראל המופקד אצל חברו בשעה שישית של יום י"ד, ולא בשעה חמישית. המקור להלכה זו הוא הסיפור על ר' יוחנן חקוקא שהופקד אצלו חמץ ובא לפני רבי (בבלי, פסחים יג ע"א). 'שעה ראשונה אמר לו המתן; שניה אמר לו המתן; ... חמישית אמר לו צא ומוכרה בשוק'. לפי הפירוש הרגיל¹⁴⁸ 'חמישית'

145 באופן כללי נראה שסח"ב כבר תואם את סרע"ג כמעט לחלוטין, וכן ניתן לומר לגבי ספרי דבי רש"י.

146 ראה הרב ש"ח קוק, הערות לקרובה, ובהערותיו של הרב חסידה על המקומות הנידונים. טורים אחרים שעליהם תמה הרב חסידה מתפרשים על ידי עיון במקורותיו של הפייטן; עיין ביאורם במקומם.

147 מן המפורסמות הוא שקריאתנו את המקורות התלמודיים משוחדת מפירושיהם של ראשונים ומפסיקותיהם, וביחוד מפירושו של רש"י.

148 רש"י בעקבות ה"ג ורוב הפוסקים. וכך הוא אפילו בפיוט 'אדיר דר מתוחים' 'בשש שורפו ובחמש מוכרו', וכן הוא אצל ריט"ע.

ר"ל תחילת שעה חמישית, שהרי בשעה שישית החמץ כבר אסור בהנאה ולא ניתן למכרו. לפי דעת הפייטן 'חמישית' ר"ל סוף שעה חמישית, היינו נסתיימה שעה חמישית ויש למכור בתחילת השישית, ולא לשרוף את החמץ. לפי שיטה זו עדיין מותר למכור את החמץ בשעה שישית. שיטת פירוש זו מפרשת את הבבלי ע"פ המקבילה בירושלמי (ב"מ ג, ד [ט ע"א]): 'רבי יוחנן חקוקה אפקד גבי רבי חייה רובה חד דיסיקא מלייא חמץ אתא שאל לרבי אמר ימכר על פי בית דין בשעת הביעור'. שעת הביעור היא שעה שישית ולא חמישית, והמכירה היא ברשות בית דין.¹⁴⁹

3. חמץ נכרי בבית ישראל אם ייחד לו בית הפייטן כותב: 'טועה ובצק בידו / אינו זקוק באיבודו / ואצלו אם הפקידו / יבערו אם בבית לו ייחדו' ([ן] 35-36). המקור הוא בבבלי, פסחים ו ע"א, 'ת"ר נכרי שנכנס לחצירו של ישראל ובציקו בידו אין זקוק לבער הפקידו אצלו זקוק לבער ייחד לו בית אין זקוק לבער'. ולפי זה הפייטן היה צריך לומר 'יבערו אם בבית לא ייחדו' או 'יבערו <אלא> אם בבית לו ייחדו'. ושם זו כוונת הפייטן, או שהטור משוכשך.

4. הכשרת בורמי דגללי ר' חננאל כותב: 'ובורמי דגללי מדיחין' ([ן] 54). שיטת ר' חננאל בר אמנון תואמת למוכא בפיוט 'אדיר דר מתוחים' ובקרבנותו של ריט"ע. וכולם מסתמכים על נוסח קדום של הלכות גדולות שהיה לפנייהם: 'והני בורמין דגללא שריין בהדחה'.

אשר לאופי המנהגים ופסקי ההלכה הייחודיים העולים מן הקרובה. ניתן לומר שכרוב המקרים אין בהם סתירה מפורשת לתלמוד הבבלי, אך לעיתים יש בהם פרשנות מיוחדת, השונה מפרשנותם של גאוני בבל.¹⁵⁰ לעומת זאת, ישנם מנהגים הסותרים במפורש את מקורות הגאונים. לפי זה ניתן לשער שבתקופת הפייטן הבחינו בין סמכותו היתירה של הבבלי לבין סמכות הפרשנות של הגאונים.¹⁵¹ מנהגים מקומיים (ארץ-ישראליים?) נתבטלו אם נתפרשו כסותרים את הבבלי, ושרדו אם ניתן היה לקיימם על ידי פרשנות מסוימת שלו. פרשנות זו אינה זהה

149 שיטת הפירוש נדירה, אך כך מבואר בחידושי ר' דוד בר ראובן בנפיד למס' פסחים, מהד' א' שושנה, ניריורק תשל"ח, עמ' עג-עד, פ (על הסוגיה בפסחים, י ע"ב, וי"ג ע"א). ר' דוד בנפיד הוא תלמידו של הרמב"ן. לא מצאתי מקור ההולך בשיטה זו קרוב יותר לזמנו ולמקומו של ר' חננאל בר אמנון. ההוכחה מן הירושלמי שמביא ר' דוד מפתיעה, ולא מן הנמנע שחכמי איטליה קישרו גם הם בסיפור הזה בין הבבלי והירושלמי. על כל פנים אין צורך לחקן את לשון הפיוט.

150 כך הוא לגבי המנהגים 5, 8, 10 (בפרק הקודם) ופסק ההלכה 2 (לעיל, בפרק זה). שני פסקי הלכה נותרו תמוהים: בעניין שיעור חמץ ושאור לאכילה ולביעור (בעניין זה סותר הפייטן גם את הירושלמי); ובעניין נכרי ובציקו בידו (פסק 3, לעיל).

151 אולי יש כאן ביטוי לעליית עצמאותה של איטליה ביחס לשיבות בבל; עיין על כך ר' בנפיל, 'בין ארץ ישראל לבין בבל', שלם ה (תשמ"ז), עמ' 3-30.

בהכרח לשל הגאונים, או לשל חכמי אשכנז (המאוחרים יותר) או לשל ר"ח מקירואן. כבר ראינו לעיל שמנהגים ייחודיים אלה הולכים ופוחתים עם התחזקות השפעתה של ספרות הגאונים בכלל ושל סדר רע"ג בפרט.

ט. ענייני לשון, חריזה, משקל וסגנון

לשוננו של הפייטן אינה מתוחכמת במיוחד. ביטויים פייטניים משולבים בה לעת מצוא. הפייטן מרגיש חופשי להשתמש בבנינים ובמשקלים לא שגורתיים,¹⁵² בצורות פייטניות מקוצרות¹⁵³ ובכינויים ארכאיים.¹⁵⁴ הפייטן אוהב במיוחד חידושים במשקל 'קטול'.¹⁵⁵ למרות אלה, אין כאן כוונה ליצור חידושים, או להקשות על הבנת הדברים על ידי תחכום לשוני. לעיתים משתמש הפייטן במילים ובשרשים במשמעות ייחודית,¹⁵⁶ אך ללא כוונה להיות חידתי. השימוש בכינויים רווח.¹⁵⁷ לשוננו של הפייטן אינה גבוהה. השפה ברורה בדרך כלל, ואין טורים מוקשים רבים.

- 152 כינוי פעול אוהב על פייטנו: אלוהים, דחוקי, זוריים, חבואים, חבוי, חרודות, חסוני, נכוחים, נכורי (=מכורים), סגולים, עכורים (=נענשים), ערוגים. פעלים בבנינים פייטניים אחרים: ארשה (=אקבל רשות), לאופות, הואסרו (=נאסרו), להבאר (=לבאר), זוהר (=הזהר), חיפשי (=החפשיני), ליטעם (=ליטעום), משי (=משני), בהימרור למרור (=למרר), גם (הרבה פעמים), מלנשה (=מלנשות), הוכר (=ניכר), ליסוק (=לבשל), קוים (=מקוים), רידי (לשון רדיה או שחיקה), לרבע (לשון ארבע), ארעל (=ארעיל). משקלים סגוליים: באוסר, באומן, חפז, חוטב, צמד, רפש.
- שמות בבנינים פייטניים מיוחדים: בבירה (=בבירור), בוערות (=ביעור), בגשיונים, כהלכות (=כהלכה), הבלען, הפלטן, זיל גשמים, כלל עיקרו, קיטרגתי (=קיטרוגי), ברפיון, שקיותן (=השקיתן) תבשולין (=צ"ל תבשילין?).
- 153 צורות מקוצרות או מוארכות: בהאמץ, בהגלשי, בהזהירי, חיפשי (=חיפשיני), כהגיע, כנמתי, כחוקק, משי (=משה אותי), להמריכה, הגישי, מלהנתקי, עש, פץ, רידי, הרגישי, תת.
- 154 צורות ארכאיות: אוכלימו, כולהם, לפנימו, המסיכמו, בפימו, קימו. ניכר שהפייטן אוהב צורות אלה, והוא משתמש בהן גם בלי אילוצי חרח.
- 155 כגון: באידור, איכוד, הלול, חיבובים, חיבוטן, טיבוהו (=טביחתו), כילול, בליעוטן (=באכילתן), בליהוטן (=בבישולם), ניצוח, ניאומים, סירוגים, עינוגים, צימוד, בקיוים, בריהוטם, ריגוג, שימור, שמוחים, בתיווכים, בתילול.
- 156 כגון: בהגלשה (=בעליה), גוהצו (=שמחו), מלגחול (=מלהבעיר), בגשיונים, דיעך (שרף או כילה), חרחורת (חרחור), מחוטבה (=יחידה), מחוגים (=ניצודים), להלעיסם (גם בחיוב), לעכר (להרע, להעניש), בערך (=קרוב).
- 157 להלן רשימה קצרה של כינויים מיוחדים, חלקם בלתי שגורתיים:
- מצרים: מפריכין בחומר. ישראל: נכורי בלתך וכור (קילירי), סגולים, בני שש (כלומר בני שש אמהות, כינוי קילירי). המן: לחם שנאנים. תלמידי חכמים: דרבוניס, זקני גזית, ישישים, חכמי לוחותים, לוחמי לחם, סגני, תחכמוני. תורה: סין נתונה, סוד חכמים, ערכים (=דינים), שיחים, אמרי שפרים, תעודות. הקב"ה: מצץ מחרכה, אומר כבוד כולו. סיני: הר חמד. גוי: טועה. הגויים (רומי): נותצי פינתי, רביעתי, רחני דומה, רבות. משה: שר. אשה: צימוד מחולתי, צמד מחוללה, צלע.

ר' חננאל עושה שימוש ביוונית וארמית¹⁵⁸ אך אינו מרבה בכך, אף על פי שהוא מרבה לצטט הלכות מן התלמוד הבבלי. ניכר חופש מסויים בצורות הזכר והנקבה.¹⁵⁹ לשונו של הפייטן מתוחכמת קצת יותר מזו של פייטני איטליה הראשונים. היא מזכירה לעיתים את לשונו של ייני, ובשום אופן לא את לשונו של ר' אלעזר בירבי קיליר.¹⁶⁰

חריזתו של הפייטן היא בדרך כלל סיומית רגילה. לעת מצוא חורז הפייטן בשני עיצורי שורש, ביחוד בזוג טורים סמוכים בתוך המחרוזת.¹⁶¹ מבחינה זו נראה שהושפע קצת מר' שלמה הבבלי, אך בשום אופן לא אימץ את הנורמה שלו לחרוז תמיד בשני עיצורי שורש.¹⁶²

במקרים רבים מאוד חורז הפייטן באותה מילה באותה משמעות, לעיתים אפילו שלוש פעמים במחרוזת אחת.¹⁶³ יש שהוא משנה הטייה של מילה וחורז בה שוב (ולאכול / מלאכול; הכל / בכל; הוכיחם / להוכיחם, ועוד הרבה). בפיוט ו מותר הפייטן בכמה מחרוזות על החריזה, ומותר אותה רק בטורים ב ר-ד.¹⁶⁴ בכמה מקרים חורז הפייטן חריזות יוצאות דופן.¹⁶⁵ אין בקרובה חריזות פנימיות. הפייטן נמנע מלהשתמש באמצעי קישוט זה.

כמעט כל הפיוטים בקדושתא משקלם הטעמתי אך רופף: הוא נפרץ בטורים רבים מאוד. הפייטן אינו נמנע מלהאריך כשיש לו צורך בכך. במקרים רבים מתקצרים שני טורים סמוכים, כגון הטורים השלישי והרביעי שבמחרוזת. משקל הטורים רופף במיוחד בפיוטים ההלכתיים, שבהם מרבה הפייטן לצטט הלכות ידועות. כבר אמרנו לעיל שפיוט ז יוצא דופן; בפיוט הזה מקפיד הפייטן לשקול במשקל תיבות מדויק, כמעט ללא יוצא מן הכלל.¹⁶⁶

158 יוונית: רק אפיקומן, סניגוריא. ארמית: דמחייבין, מיסר, מיכל (=אוכל), בנורא, קתא, כדתנן. יש להזכיר שהשימוש במילים זרות רווח אצל אמיתי ואצל הבבלי.

159 מעבר מזכר לנקבה ולהפך (ושינויים בצורת הריבוי): מחרבה (=חרך), בחיבוכים אך גם בחיבוכות, דברי עריבות, קיטרגתי, קדירו (=קדירותו), הפסד מרוקה (במקום מרוקה).

160 למרות זאת הוא משתמש בביטויים קיליריים טיפוסיים: ארשה, נכורי בלחן וכור, הגלשה, ועוד.

161 החלוקה הרגילה היא א-ב / ג-ד כאשר העיצור הרחוק מסיום החרוז מתחלף באמצע המחרוזת. בחוליה הראשונה של הקדושתא (פיוטים א-ג) מנסה הפייטן להקפיד על חריזה כזו יותר מאשר בשאר פיוטי הקרובה.

162 על חריזתו של הבבלי ראה פליישר, הבבלי, מבוא, עמ' 71 ואילך.

163 השיטה נהוגה בשירה הפייטנית לדורותיה, כמפורסם.

164 על הדוגמאות הקיליריות שעמדו לפני הפייטן בעניין זה עמדנו לעיל בפרק ב.

165 חריזות חריגות: באש / להתיאש / בשש / שש [77-74]; אסורין / אחרים (פעמיים); לוחותים / ידים / שתים / כהלכותים [77-78]; ער / אר / אר [33-34]; מגביהין / משגיחין [61-62]. בשתי הדוגמאות האחרונות החריזה מערכת עיצורים גרוניים שונים. על כמה מחריגות החריזה של הקילירי ושל שלמה הבבלי ראה: ש' אליצור 'חרזות הפיוטים ודרכי ההגייה של בני צרפת ואשכנז הקדומים', לשוננו, נח (תשנ"ד), עמ' 323 ואילך.

166 מילות יחס אינן נשקלות בכמה מקרים.

סגנון הפיוט בהיר ושקוף. אין הוא נוטה להשתמש בלשון נשגבה. אין אצלו אליטרציות, אין הצטעצעות של קישוטי תבנית, ובשום פיוט אין סיומות מקראיות. חתימותיו של הפייטן מעטות ופשוטות.¹⁶⁷ אין אצלו דימויים ומטפורות מיוחדים, אך יש שימוש מלא ורגיל בכינויים.

את דרכי החרוזה, המשקל והסגנון של ר' חננאל בר אמנון ניתן להשוות לשל שאר פייטני איטליה הקדומים. ארבעה עניינים יכולים לשמש לנו כמדד: משקל התיבות המדויק כנורמה מחייבת, שימוש בסיומות מקראיות, נורמה של חריזה בשני עיצורי שורש, וחרוזה באותה מילה באותה משמעות.¹⁶⁸ בדיקת דרכם של פייטני איטליה מן המאה ה' ועד סוף המאה ה"א¹⁶⁹ מראה קו התפתחות ברור: השיטה הקדומה היא שאין הקפדה על נורמת משקל התיבות והחרוזה, וכמעט אין שום שימוש בסיומות מקראיות. ר' שלמה הבבלי, שפעל קצת אחרי שנת 950, יוצר מהפך.¹⁷⁰ הוא מקפיד על משקל תיבות מדויק, חורז בשני עיצורי שורש, יש אצלו שימוש בסיומות מקראיות, ואינו חורז פעמיים במילה שלמה באותה משמעות.¹⁷¹ ר' משה בר קלונימוס ור' קלונימוס הזקן, שפעלו כנראה בדורו של הבבלי ובדור אחד אחריו, מייצגים שלב מעבר קצר. בשלב זה השפעותיו של הבבלי עדיין חלקיות, ולאחריהם השפעתו של הבבלי כבר מכרעת. ר' משלם בר קלונימוס, בנו של ר' קלונימוס הזקן, אשר המסורת רואה בו תלמידו של הבבלי,¹⁷²

167 הפייטן מוסיף פעם אחת את הברכה 'חזק'. על התפתחות מטבעות הברכה באיטליה הקדומה ראה פליישר, בחינות, עמ' 139.

168 ארבעת פרטי הסגנון שייכים לתחום הנורמה הפייטנית הנוהגת בתקופות השונות. לרוב הפייטנים יש דרך אחידה וקבועה בפרטי סגנון אלה (פרט לענין הסיומות המקראיות). הם ניתנים לבדיקה גם לגבי פייטנים שיש מהם בידנו פיוטים מעטים.

169 הפייטנים שפיוטיהם נבדקו הם: סילנו, זכדיה, שפטיה, אמיתי, ר' שלמה הבבלי, ר' משה בר קלונימוס, ר' קלונימוס הזקן (על פי הרהיטים המיוחסים לו, גולדשמידט, י"כ, עמ' 182 ואילך). ר' משולם הגדול, אליה בר שמעיה, אחימעץ בן פלטיאל, יחיאל בר אברהם וקלונימוס בר שבתאי. עליהם ניתן להוסיף גם את שירי הזמר האיטלקיים הקדומים שנתפרסמו על ידי צ' מלאכי, קובץ שירי זמר של פייטני איטליה הקדומים, יד להימן, לוד תשמ"ד, עמ' 73-102; אלה אינם, כמובן, מפרי עטו של פייטן אחד, אך הם יכולים ללמדנו על נורמות פייטנות קדומות במיוחד.

170 על המהפך בענין נורמת החרוזה כבר עמד פליישר, בחינות, עמ' 136. אמרנו 'מהפך' ולא 'תהליך התפתחות', כי נראה שהבבלי לא למד את שיטת פייטנותו מן הפייטנים האיטלקיים. שמו 'הבבלי' רומז גם הוא לכך שהגיע לאיטליה מן המזרח (זו גם מסקנתו של פליישר, שלמה הבבלי, מבוא, עמ' 17). מידת השפעתו של ר' שלמה הבבלי על שלשת הדורות שלאחריו היא מכרעת, ויכולה להסביר את מידת השפעתו על אשכנז: אלה הם הדורות שהעבירו לאשכנז את פיוטיו. ר' משלם בר קלונימוס, שהיה אולי תלמידו של הבבלי (ראה בהערה הבאה) עבר מאיטליה לאשכנז והביא איתו את פיוטי הבבלי. לפי זה השפעה פנים איטלקית זו של הבבלי על תלמידיו היא כנראה הגורם לכך שסליחותיו של הבבלי תופסות מקום כל כך מרכזי בכל המנהגים האשכנזיים והצרפתיים.

171 ראה פליישר, הבבלי, מבוא, עמ' 81; פרנקל, 'לקט פיוטי סליחות', ב, עמ' 605, שורה 11, ובנספח שם, עמ' 824.

172 ראה פליישר, הבבלי, מבוא, עמ' 28; גרוסמן, חכמי אשכנז, עמ' 51-55.

כבר הפנים את מורשתו של הבבלי לגמרי. יוצאת מן הכלל היא נורמת החריזה המחמירה של שני עיצורי שורש, שנתקבלה רק על ידי חלק מן הפייטנים, ולעיתים אין אחידות בזה אף בפיוטיו של אותו פייטן.¹⁷³ ככלל ר' חננאל אינו מושפע עדיין מר' שלמה הבבלי. רק בענין החריזה בשני עיצורי שורש ניכרת הקפדה מסוימת, אך עדיין אין כאן נורמה מחייבת; בעניין זה הושפע ר' חננאל מיניי או מן הקלירי. בפיוט אחד (פיוט ז) הקפיד על משקל תיבות מדויק, אולי בהשפעתו של ר' שלמה הבבלי. מסקנה זו תסייע לנו לקבוע את זמנו.

י. זמנו של ר' חננאל בר אמנון

זמן פעילותו של ר' חננאל אינו ניתן לקביעה מדויקת. א' שכטר הציע לזהותו עם אחד ההרוגים בידי הערבים בשנת 925.¹⁷⁴ הצעה זו אין לה עדיין על מה שתסמוך.¹⁷⁵ דוידזון שיער שזמנו של ר' חננאל בר אמנון אינו קדום לאמצע המאה הי"א,¹⁷⁶ וזאת לפי שבכתב היד שהקרוכה הועתקה ממנו רשום לפני הקיקלר (פיוט ה) 'בנועם מה מועיל רשע בעליו',¹⁷⁷ ופיוט זה הוא חלק מן הקרוכה 'אימת נוראותיך' של ר' משה בר קלונימוס שחי בתחילת המאה הי"א.¹⁷⁸ הוא בעצמו סייג את דבריו, לפי שייתכן שהכותרת אינה של המחבר, אלא של עורך סדר חיבור ברכות, או של מעתיק כלשהו. אם כן לא ניתן לדייק מכאן על זמנו של ר' חננאל בר אמנון כלום.

אבל ממה שנאמר לעיל נראה שהקרוכה הובאה בסדר חיבור ברכות מזמן עריכתו המקורית, כלומר בערך מראשית המאה הי"ב או אמצעה. הקרוכה היתה ידועה אפוא באיטליה לכל המאוחר בסוף המאה הי"א. חלק ממנהגיו של הפייטן קדומים למנהגים המתוארים בסח"ב. הפיוט ידוע בספרות ההלכה האיטלקית של המאה הי"ג, וחכמים בעת הזאת מתייחסים אליו כאל סמכות הלכתית. אמנם עיקר מקורותיו ההלכתיים בבליים, אך אין הם מאוחרים. הוא סומך בעיקר על הבבלי והלכות גדולות, וברוב המקרים גם על סדר רב עמרם גאון. אבל הוא שומר על

173 וזה כידוע גם המצב באשכנז הקדומה, למשל אצל ר' שמעון בר יצחק.

174 ראה במקור שהוזכר לעיל, הערה 20, וראה א' שכטר, סח"ב, עמ' 73, הערה 75. ש"ח קוק (הערות לקרוכה, הערה 2) כבר העיר שברשימה שם, ישנם חסדיה בר חננאל ור' אמנון, אך אין ר' חננאל.

175 קשה להקדים את ר' חננאל בר אמנון לר' שלמה הבבלי. ר' חננאל הושפע קצת מר' שלמה הבבלי, ולא להיפך.

176 דוידזון, סח"ב, עמ' 258, הערה 11.

177 אולי כתוב 'בטעם' במקום 'בנועם', אך הנוסח הנכון הוא כנראה 'בנועם'.

178 ראה פיוטי שמעון בר יצחק, מהד' א"מ הברמן, ברלין-ירושלים תחרי"ץ, עמ' קצט ואילך; פרנקל, פסח, עמ' 521.

מנהגים איטלקיים קדומים, שמקור חלקם בארץ ישראל.¹⁷⁹ אחדים ממנהגים אלה הולכים ונעלמים עד שאינם נזכרים עוד בסדר חיבור ברכות. פייטנותו של ר' חננאל בר אמנון טבועה בחותם משוררי א"י הקדומים, בעיקר ינאי והקילירי. לא מצאנו אצלו השפעה ברורה של פייטנים מן התקופה המזרחית המאוחרת. הוא ראה לפניו את 'אוני פטרי רחמתיים' של ינאי ואת הפיוט ההלכתי 'אדיר דר מתוחים', שהוא מן הסתם פיוט אירופאי קדום. מבחינת הלשון, המשקל, הסגנון והחריזה במילים זהות, הפייטן הולך בדרכם של פייטני איטליה שקדמו לר' שלמה הבבלי. השפעתו של הבבלי עליו קיימת, אך היא מעטה. העולה מזה הוא שר' חננאל בן אמנון פעל זמן מה אחר זמנו של ר' שלמה הבבלי, ומכל מקום אינו מאוחר הרבה ממנו: נורמות לא מעטות של הבבלי נעשו חובה באיטליה תוך שניים או שלשה דורות אחרי ימיו. פייטננו קודם לתקופה הזאת. לפי זה ניתן לשער שזמן פעילותו של ר' חננאל חל בתקופה שבין 950-1000.¹⁸⁰

179 בתור דוגמא ניתן להביא את מספר המצות, ואת העובדה שאין נוהגים לאכול אפיקומן.

180 זמן זה קרוב לזמנו המשוער של ר' אמנון ממגנצא, מחברו האגדתי של 'ונתנה תוקף', אך אין כל עדות שיכולה לקשור בין שני החכמים האלה.

ראשי תיבות חוזרים

אוה"ג — אוצר הגאונים ד"ס — דקדוקי סופרים ה"ג — הלכות גדולות
 מ"ו — מחזור ויטרי סח"ב — סדר חיבור ברכות סרע"ג — סדר רב עמרם גאון
 ר"ח — ר' חננאל (בן חושאל) רי"ד — ר' ישעיה דטראני רס"ג — רב סעדיה גאון
 רע"ג — רב עמרם גאון שבה"ל — שבלי הלקט

מקורות ראשונים

שבלי הלקט — ספר שבלי הלקט השלם, מהד' ש' באבער, וילנא תרמ"ז
 אור זרוע — ספר אור זרוע, זיטאמיר תרכ"ב
 סדר רב עמרם גאון — מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב
 מחזור ויטרי — מהד' ש' הורוויץ, נירנברג תרפ"ג (עם 'השלמה למחזור ויטרי')
 ספר המנהיג — מהד' י' רפאל, ירושלים תשל"ח
 ספר הפרדס — מהד' ח"י עהרענרייך, בודפשט תרפ"ד
 סידור רב סעדיה גאון — מהד' י' דודזון, ש' אסף, י' יואל, ירושלים תש"א
 ספר הלכות גדולות — מהד' ע' הילדסהיימר, ירושלים תשל"ב
 ספר מעשה הגאונים — מהד' א' עפשטיין, ברלין תר"ע
 ספר המכריע — לר' ישעיה מטראני הזקן, מהד' ורטהיימר, ירושלים תשנ"ח
 תוספות רי"ד — תוספות רי"ד על הש"ס, ירושלים תשל"ד (על פי דפוס למברג תרכ"ט)
 פסקי רי"ד — מהד' ורטהיימר, ירושלים תשכ"ו

ביבליוגרפיה

אליצור, הקיקלר — שולמית אליצור, 'על מיקומו ומבנהו של הקיקלר בקדושתא הקלירית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, ג (תשמ"ג), עמ' 140-155
 אליצור, מתן תורה — רבי אלעזר בירבי קליר — קדושתאות ליום מתן תורה, מהד' שולמית אליצור, ירושלים תש"ס
 בער, עבודת ישראל אשכנז / פולין — סדר עבודת ישראל, מהד' יצחק דוב בער, רדליהיים תרכ"ח (מנהג אשכנז / מנהג פולין)
 גולדשמידט, ר"ה / יו"כ — מחזור לימים נוראים, מהד' ד' גולדשמידט, א — ר"ה, ב — יו"כ, ירושלים תשל"ל
 גולדשמידט-פרנקל, סוכות — מחזור סוכות שמיני עצרת ושמיחת תורה, מהד' ד' גולדשמידט וי' פרנקל, ירושלים תשמ"א
 גרוסמן, חכמי אשכנז — א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א
 דוידזון, אוצר — י' דוידזון, אוצר השירה והפיוט, ניו יורק תרפ"ה — תרצ"ג
 דוידזון, סח"ב — I. Davidson, 'The Seder Hibbur Berakot', *JQR*, 21 (1931) pp. 241 ff.
 הברמן, שמעון בר יצחק — פיוטי רבי שמעון ב"ר יצחק, מהד' א"מ הברמן, ברלין-ירושלים תחר"ץ
 זולאי, יניי — פיוטי יניי, מהד' מ' זולאי, ברלין תחר"ץ
 הרב ש' חסידה, קרובה לשכת הגדול — הרב ש' חסידה, 'קרובה לשכת הגדול לרבנו חננאל ברכי אמנון', מוריה, טז (תשמ"ט), גליון ט"ז, עמ' ה-טז
 כשר, הגדה שלמה — הרב מ"מ כשר, הגדה שלמה, ירושלים תשכ"ז
 ספראי, הגדת חז"ל — ש' זו' ספראי, הגדת חז"ל, ירושלים תשנ"ח

- פליישר, אזהרות — ע' פליישר, 'אזהרות לר' בנימן (בן שמואל) פייטן', קבץ על יד, ס"ח, יא (כא), ח"א, ירושלים תשמ"ה עמ' 1 ואילך
- פליישר, הבבלי — פיוטי שלמה הבבלי, מהד' ע' פליישר, ירושלים תשל"ג
- פליישר, היוצרות — ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד
- פליישר, מחזור א"י — ע' פליישר, 'פיוט ותפילה ב"מחזור ארץ ישראל — קודקס הגניזה", קרית ספר סג (תשכ"א), עמ' 207 ואילך
- פליישר, בחינות — ע' פליישר, 'בחינות בשירת פייטני איטליה הראשונים', הספרות, 30-31 (1981), עמ' 131 ואילך
- פליישר, שירת הקדש — ע' פליישר, 'שירת הקודש העברית בימי הביניים', ירושלים תשל"ה
- פריד, הפטרות אלטרנטיביות — נ' פריד, 'הפטרות אלטרנטיביות בפיוטי יוני ושאר פייטנים קדומים', (ח"ג) סיני, סב (תשכ"ח), עמ' קלא ואילך
- פרנקל, פסח — מחזור פסח, מהד' י' פרנקל, ירושלים תשנ"ג
- צונץ, תולדות הפיוט — L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Berlin 1865
- הרב ש"ח קוק, הערות לקרובה — הרב ש.ח. קוק, 'הערות ל"קרובה" של שבת הגדול', סיני, לא (תשי"ב), עמ' קכח
- קלאר, מגילת אחימעץ — מגילת אחימעץ, מהד' ב' קלאר, ירושלים תשל"ד²
- רבינובין, יניי — פיוטי רבי יניי לתורה ולמועדים, מהד' צ"מ רבינובין, ירושלים תשמ"ה
- שד"ל, מבוא — שד"ל, מבוא למחזור בני רומא, מהד' ד' גולדשמידט, תל אביב תשכ"ו
- א' שכטר, סח"ב — A. Schechter, *Studies in Jewish Liturgy*, Philadelphia 1930

קדושתא לשבת הגדול לר' חננאל בן אמנון

ומתפללין בלחש כבשאר שבתות. ופות"ח שלי"ח ציבור ב"א י"י. מסו"ד חכמי"ם.
כול'. ואומ' קרובה כזו דר' חננאל ב"ר אמנון

[א] אתחיל מקצת לספר בשבח
בורא דוק וחלד ומשובח
גודל שמו יתרום וישתבח
דבר שלח ביעקב וכישאל נשתבח

5 הואסר למו גיד הנשה
וצנם זכרו תורת משה
זרזים בהיותכם תחת אדנים קשה
חוקות חקתי הנהירו מלנשה

טבח השית פוטים לעכור
10 יען הכבידו עול בן בכור
כהגיע גאולת נכורי בלתך וכור
לענה רזו במכת כל בכור

ככתוב ויהי בחצי הלילה ויי הכה כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה היושב
על כסאו עד בכור השבי (וכו' שמ' יב, כט)
ונאמר ואכריה לי בחמשה עשר כסף וחומר שעורים (וכו' הושע ג, ב)
ונאמר זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב (וכו' מל' ג, כב)
ונאמר דבר שלח יי ביעקב ונפל בישראל (יש' ט, ז)
ונאמר וסיכרתי את מצרים ביד אדנים קשה (וכו' יש' יט, ד)

א. מגן. א-ל. 2 דוק: שמים, על פי יש' מ, כב 'הנוטה כדק שמים'. וחלד: ארץ, תה' מט, ב.
4 דבר וכו': נתן להם תורתו, יש' ט, ז. המקרא נדרש על גיד הנשה, חולין צא ע"א: 'דבר
שלח ביעקב ונפל בישראל, דבר שלח ביעקב — זה גיד הנשה, ונפל בישראל — שפוט
איסורו בכל ישראל'. 6 זכרו וכו': מל' ג, כב. 7 תחת אדנים קשה: בגלות קשה; יש' יט, ד.
8 מלנשה: מלשכוח. 9 השית: נתן. פוטים: מצרים, על פי בר' י, ו. לעכור: להשמיד, השה
להלן [נ] 44. והחריזה לעכור / בן בכור / נכורי בלתך וכור היא על פי הקלירי, 'אזכיר סלה'
(קדושתא לזכור) סוף פיוט ד, ועוד. 10 בן בכור: ישראל, שמ' ד, כב. 11 נכורי בלתך
וכור: כינוי לישראל, על פי הושע ג, ב. 12 לענה: מרורות, איכה ג, טו. כל פסוקי המגן רמוזים
בשלוש המחרחות הראשונות.

[18] יִי צָבָאוֹת / יְחֻנָּנוּ

פָּנֵינוּ יָאֵר לְחֻנָּנוּ

15 יִסֹּף יְמֵינוּ עָלֵינוּ

וּבְצֵל כְּנָפָיו יְגֻנָּנוּ

ב' א' י"י מג"ן אברה"ם

את"ה גיבור"ר ע"ד ונאמ"ן אתה להחיו"ת מתי"ם

[כ] מֵעַת הֻקְשְׁרוּ בְּכֹשֶׁר אֲסִירִים

מִיּוֹם הֻשְׁגְּבוּ מִהֵיוֹתָם אֲסוּרִים

נִצְנָה לָמוּ יוֹצֵר הָרִים

20 נִגְדָה סִין קוֹלוֹ לְהָרִים

סִיג סִיגָה לְשִׁלְשָׁה

שׁוֹר הַפְּרִישָׁם מְצַלַע שְׁלֹשָׁה

עֵלָה גֵן נְעוּל בְּהַגְלָשָׁה

עֲדוֹת לְתוֹלְדוֹת אֲבוֹת שְׁלֹשָׁה

25 פְּדָתָם בְּזִכּוֹת אֲרֻבָּעָה חָלָה

פְּרִיצוֹת וְשִׁנּוּי הַשֵּׁם וְלִשׁוֹן וְכִילּוֹת שְׁעִיכְבוּ מִתַּחֲלָה

14-13 על פי תה' סז, ב. 15 יסך וכו': על פי שם צא, ד.

ב. מחיה. מ-צ (כפול); חננאל. 17 מעת וכו': מעת יצאו ממצרים בחודש כשר. על פי תה' סח, ז, והמדרש במכילתא, בא, מס' דפסחא, טז, עמ' 62. 18 הושגבו: הועלו. 19 יוצר הרים: הקב"ה, על פי עמ' ד, יג. 20 סין: הר סיני (תנחומא יתרו, י). 21 סייג סייגה: הפריש וסייג את ישראל. לשלשה: קראה בחדש השלישי, כמו שמפרש והולך בטור הבא. 22 שר: משה. מצלע: מאישה (בר' ב, כב). שלשה: ג' ימים לפני מתן תורה. והשווה אדר"ג, נ"א, פרק ב, הוספה ב: 'אי זה היא סיג שעשה משה לדברו הרי הוא אומר 'ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר' וגו'. לא רצה משה לומר להן לישראל כדרך שאמר לו הב"ה אלא כך אמר להן היו נכונים לשלשת ימים' וכו'. ואחר שהזכיר פרישות בסני עובר להזכיר פרישות מצרים. 23 גן נעול: כינוי לישראל על פי שיהש"ר. בהגלשה: ראה שיהש"ר ד, א [ד] כמגדל: 'שגלשו מן הגלעד וכו' הר' שגלשתם מתוכו עשיתי אותו גל ועד לאומות העולם, איזה זה, זה הר סיני, ומה הגלשה הגלשתן מתוכו' וכו' (לשון 'גלש' = עלה; והשווה היוצר לפרשת החדש 'אות זה החדש', המיוחס לקלירי, 'לאפרתים מוגלשים', ולהלן [נ] 92). גן נעול: אחד משמותם של ישראל (שיהש"ר [בובר] א, א). 24 עדות לתולדות אבות שלשה: עדות לישראל שגדורו עצמם במצרים. 25 פדתם: פדותם (ועיין בש"ג). בזכות ארבעה וכו': בזכות ארבע מצוות שהיו בידם; על פי שיהש"ר ד, א [יב] (ובמקבילות) 'בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא בהן אחד פרוץ בערורה'. והפייטן מפרטם בטור הבא. חלה: הגיעה. 26 שעכבו מתחילה: שמנעו עצמם מהן מתחילת ירידתם למצרים. פירוש אחר: שבתחילה עיכבה לשון הרע את גאולתם, לפי תנחומא שמות, י:

צִירוֹף זְכוּת חֶלֶק לַיְלָה
צִיעַר פְּתוּרוֹסִים בְּהַקְמַת לַיְלָה

ככתוב ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשנר] אין שם מת (שמ' יב, ל) ונ>אמר< ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם וירדפם עד חובה אשנר] משמאל לרמשק (בר' יד, טו) ונ>אמר< אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות אך סוררים שכנו צחיחה (תה' סח, ז)

[1ב] צְחִיחָה / חֲבוּאִים וְכִיפִים אֲטוּמִים
30 נִיצוּחַ נְפִלְאוּתִיךָ קוֹיִם לִילוֹת וְיָמִים
אֲמָצִם צוּר עוֹלָמִים
לְהַחְיוֹתָם בְּזִיל גִּשְׁמִים

ב' א' י"י מחי"ה המתי"ם

[ג] קוֹל דוֹדִי
בְּךָ בְּהַעֲיִדִי
35 אַרְבַּע מֵאוֹת בְּכַרְזֵל רִידִדִי
בְּכוּר עוֹנִי לְהַחְרִידִי

רְגוּ וּמַעֲבֹדָה קָשָׁה מְשֻׁשִׁי
וּמִטִּישׁ הַיָּנֹן חִיפָשִׁי

'אכן נודע הדבר, אמר להם יש ביניכם לשון הרע והיאך אתם ראויין לגאולה'. 27 צירוף וכו': נצטרפה זכותו של אברהם שנחלק לו הלילה (בר' יד, טו); על פי בר"ר מב (מג), ג, עמ' 417: 'ויחלק עליהם לילה אמר הקב"ה אביהם פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה, ואימתי, במצרים'. 28 פתרוסים: כינוי למצרים; בר' י, יד. 29 צחיחה חבואים: ישראל הנחבאים בארץ צחיחה, היינו בגלות. וכיפים אטומים: סגורים במחילות, והלשון על פי זכחים סא ע"ב: 'שלא יבנו לא ע"ג כיפים ולא על גבי מחילות'. 30 ניצוח: נצחון. 32 בזיל גשמים: בניולת גשמים (בשבת הגדול עדיין מזכירים 'משיב הרוח ומוריד הגשם').

ג. משלש. ק-ת. 33 קול דודי: שיה"ש ב, ת. 34 כך בהעיד: כנסת ישראל מדברת: כשדובר אלי משה בשמך והעיד דברך. והוא לפי המדרש בשיהש"ר ב, א [ח]: 'קול דודי הנה זה בא, זה משה, בשעה שבא ואמר לישראל בחדש זה אתם נגאלין אמרו לו משה רבינו היאך אנו נגאלין והלא אמר הקב"ה לאברהם (בר' טו, יג) ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה' וכו'. 35 ארבע מאות וכו': ניבא לי ארבע מאות שנה. בברזל: במצרים, כור הברזל (דב' ד, כ). רידדי: רידד אותי (מכתכת) ורדה בי. 36 בכור עוני: מצרים (יש' מח, י). להחרדי: להבהילני. 37 רגו: הקב"ה. מוששי: הוציא ומשה אותי. 38 ומטיט היון: תה' מ, ג, ונדרש על יציאת

שמע שימעי והרגישי
תחתית הקר הגישי

40

שש מאות ושלש עשרה מצות
מפיו מצות
וערוכות בארבות
בפני רבות

תוכן אמרוטיו בנועם 45
השמיעני יד ושם בעם
חיה לציר להגיד לעם
בבוא כל ישראל תורה להקרות נגד העם

ככתוב ונאמר <ונאמר> בבוא כל ישראל לראות את פני יי אלהיך במקום אשר יבחר תקרא
את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם (דב' לא, יא)
קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש
ב, ח)
ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות
שנה (שם' יב, מא)
ימלר"ך י"י לעול"ם ואת"ה קדו"ש

[ד] מעת ניתמנה ציר בינך ובינ עם
פיקודיך אץ להשמיעם
סדר לפנימו כל טעם וטעם
היותם שואלים ודורשים בנועם

5 הילכות חג פחג והילכות עצרת בעצרת
בענייניו שליוס תת לך עטרת

מצרים בשמ"ר כג, יב. חיפשי: הוציאני לחופש. 39 שמעי: קול צעקתי במצרים. והרגישי:
זירוני. 40 הגישי: הביאני. 43 בארבות: כנראה: בשמים, מלשון ארובות השמים, אבל הכינוי
יוצא דופן. 44 בפני רבות: אולי: לעיני אומות רבות, והלשון סתומה כאן. 45 אמרוטיו
בנועם: דברי התורה. 46 יד ושם בעם: לא נחבאר, והלשון על פי יש' נו, ה. 47 חיה
לציר: אמר למשה. 48 בבוא כל ישראל וכו': דב' לט, יא. תורה להקרות: ללמדם תורה.

ד. ללא סימן. 1 ציר: משה. 2 אץ: מיהר. 3 סידר וכו': ראה מכילתא, תחילת משפטים
עמ' 246. 4 היותם שואלים וכו': על פי פסחים 1 ע"א: 'שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם
הפסח שלשים יום'. 5 הילכות חג בחג וכו': ראה הברייטא במגילה לב ע"א: 'משה תיקן
להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בעניניו של יום, הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת,
הלכות חג בחג'. 6 עטרת: תהילה.

וְאֲנָשִׁים וְנָשִׁים וְטָפִים בְּאֶדְרָת
לְהִקְהֵל וְלִשְׁמוֹעַ טַעְמֵי דַת מִהַדְרָת

אֲנָשִׁים לְלִמּוּד וְנָשִׁים לִשְׁמוֹעַ
10 וְטָפִים לְהִכְפִּיל שְׂכָר לְמִבְיֵאֵיהֶם בְּשִׁימוֹעַ
וּבְכַפֶּסֶח בֹּל יִמְנְעוּ מִשְׁמוֹעַ
בִּיעוֹר חֲמֵץ וְכוֹסוֹת אֵיף גְּמוֹעַ

חֲמֵץ לְכַעַר כְּהִגְיוֹן יְקָרָה
וְכוֹסוֹת לְמִזוּג כְּמִדְקָדְקִיָּה בְּחִקְיָה
15 חֲמֵץ הָיִית חֲפֹז זְכִירָה
וְכוֹסוֹת לְרַבֵּעַ אַרְבַּע לְעִקְרָה

מְרוֹר בְּחִרוּסָת לְטָבּוֹל וְלֶאֱכֹל
שָׂאֵר בְּיָת וְחֲמֵץ בְּכֹחֲבַת מְלֶאֱכֹל
בְּאוֹר אַרְבָּעָה עָשָׂר לְכַדּוֹק הַכֹּל
20 בְּנֵר וְלֹא בְּאִבּוּקָה כְּדִבְרֵי הַכֹּל
חוּרֵי הַבֵּית הָאֲמֻצְעִיִּים בּוֹדֵקִין בְּכֹל
בְּצִיּוּי יוֹצֵר הַכֹּל

עָלִיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים בְּדִיקָה אֵינָם צְרִיכִים
יָצִיעַ וּמַגְדִּיל לְחֹל וְרֶפֶת וּמִתְבֵּן אֵין מוֹצְרִיכִים
25 וְשִׁכְנִינִים שֵׁשׁ בִּינִיָּהֶם חֲרָפִים
זֶה וְזֶה בְּמָה שֶׁמַּגִּיעִין בּוֹדֵקִין בְּחִיּוּכִים

7 ואנשים וכו': אנשים נשים וטף כולם באים ללימוד ההלכות, והפייטן יוצר הקבלה למעמד הקהל, דב', לא, יב. באדרת: בכבוד. 9 אנשים וכו': על פי בבלי חגיגה ג ע"א: 'הקהל את העם האנשים והנשים והטף אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן'. 12 וכוסות איך גמוע: דיני ד' כוסות וליל הסדר. 13 כהגיון יקרה: כמאמר התורה, על פי מש' ג, טו. 14 כמדקדקיה בחקירה: כמצוות המדקדקים בחקר המצוות. 15 חפז זכירה: טעם ביעור חמץ לזכור את החפזון שיצאו ממצרים. 16 ארבע לעקרה: טעם ריבוע כוסות לעקור ארבע מלכויות, על פי בר"ר פח, ה: 'כנגד ד' מלכויות, רבי יהושע בן לוי אמר כנגד ד' כוסות של תרעלה שהקב"ה משקה את עובדי כוכבים' וכו'. 18 שאר וכו': משנה ביצה א, א, כדעת בית שמאי, אבל בתלמוד פירשו שלענין אכילה כולם מודים שאיסור חמץ בכזית, ועל הקושי ראה במבוא. 19 באור וכו': משנה פסחים א, א. בנר וכו': פסחים ז ע"ב — ח ע"א. כדברי הכל: לפי נימוקיהם של שלשת האמוראים מדוע נר ולא אבוקה, שם. 21 חורי הבית וכו': הכל על פי בבלי פסחים ח ע"א, וראה ה"ג, עמ' 272. 24 יציע ומגדל וכו': על פי פסחים שם. מוצריכים: כנראה צ"ל מצריכים או מוצרכים. 26 במה: שמה צ"ל כמה. בתיווכים: בתווך ביניהם.

וּמִבְעָרִין מַה שְּׁמוּצָאין וְהַשָּׂאָר מִבְּטָלִין
 וּבֵית הַסֵּמוּךְ לְעוֹבְדֵי אֱלִילִים
 כָּל עֵינָר אֵין בּוֹדְקִין בְּחוּרֵי כְתָלִים
 שְׂמָא יֹאמְרוּ כְּשָׁפִים עוֹשִׂים סְגוּלִים 30

וְחֻמְצָן הַחֲבוּי שְׁלֹשָׁה טַפְחִים
 חֲשׂוֹב כְּמַבְרֹעַר כְּהִגְיוֹן שִׁיחִים
 וְשָׂתִי שׁוּרוֹת בְּמִרְתָּף צָרִיף לְבָדוֹק נְכוּחִים
 מְקוֹם שְׂמֻסְתָּפֶקִין יֵין שְׂמוּחִים

שָׂכָר שֶׁבְּכָבֵל כִּינִין שְׂבָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל 35
 תִּיקְנוּ חֻכְמֵי אֵל
 בֵּי דְגִים קְטָנִים נִהְגוּ לְבָדוֹק יִשְׂרָאֵל
 בֵּי תַמְרֵי וּבֵי צִיבֵי כְּבִי מִלְחֵי וּבֵי קִירֵי תִיבִים לְבָדוֹק כְּבִי אֵל

חֲצַר פְּטוּרָה מִפְּנֵי הָעוֹלָבִים
 וְכָל זֹאת לִימָד צִיר לִישִׁישֵׁי בֵּת רַבִּים 40
 הָיוּתָם נוֹהֲגִים בְּחִיבוּכִים
 לְכָלֵּים מְצוֹת דָּת וְחוֹקִים טוֹבִים

28 ובית הסמוך וכו': על פי פסחים ח ע"ב: 'חור שבין יהודי לארמאי — בודק עד מקום שידו מגעת, והשאר מבטלו בלבד. פלימו אמר: כל עצמו אינו בודק מפני הסכנה'. ומסקנת התלמוד כדעת פלימו — מפני שיש בלילה סכנה שיחשדו בו בכשפים (ה"ג, שם). 29 כל עיקר: עיין ה"ג, שם, עמ' 272, שורה 33, כנוסח כ"י ו. וכן הוא בפיוט 'אדיר דר'. 30 סגולים: ישראל, על פי שם' יט, ה'. 31 וחמץ החבוי וכו': משנה פסחים ב, ג ובבלי שם, לא ע"ב: 'חמץ שנפלה עליו מפולת — הרי הוא כמבוער. רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל שאין הכלב יכול לחפש אחריו. אמר רב חסדא: וצריך שיבטל בלבד. תנא: כמה חפישת הכלב — שלשה טפחים' (ה"ג, 273). 32 כהגיון שיחים: כדברי התורה (תה' קיט, מח ועוד). 33 ושתי שורות וכו': כדעת ב"ה, משנה פסחים א, א ובבלי ח ע"ב. וכנראה פסק כפירוש רב. נכוחים: שתי השורות החיצונות שעומדות נוכח הבודק, עליהן ושלמטה ממנה. ולפי זה כנראה גם לפניו לא היתה הגרסא 'והלכתא כוותיה דשמואל', ועיין בר"ס שתוספת זו חסרה בחלק מכה"י, וגם לא היתה לפני רי"ד בפסקיו, ועיין במבוא (לפי בעל ד"ס התוספת לא היתה גם לפי ר"ח, עיין בפירוש). אבל יתכן גם שהפייטן לא חש למחלוקת, ונכוחים ר"ל דינים ישרים. 34 מקום וכו': אותו מקום שהשמש יורד בשעת משתה להביא יין ופיתו בידו (בבלי, שם, וכן ה"ג, 272). שמוחים: על משקל 'קידושין'. 35 שכר שבבבל וכו': בבלי שם, ח ע"א: 'עשו אוצרות שכר בבבל כאוצרות יין בארץ ישראל במסתפק', להצריכן בדיקה, כיוון שרגילין בשכר בבבל. 37 בי דגים קטנים: בית דגים קטנים יש לבדוק, כמסקנת הבבלי, ח ע"א (ה"ג, 272). 38 בי תמרי ובי ציבי: בית תמרים ובית ענפים להסקה. כבי מלחי ובי קירי: כמו בית המלח ובית השעווה. חייבין לבדוק: בבלי, שם (וכן הוא בה"ג, שם, ובר"ח). ועיין בש"ג שמילת אינן נוספה בגליון (בניגוד למקורות). 39 חצר וכו': בבלי שם: 'חצר אינה צריכה בדיקה, מפני שהעורבין מצויין שם' (ה"ג, שם). 40 לישישו בת רבים: לוקני ישראל. בת רבים: התורה, השווה שיה"ר ז, א [ד]: 'על שער בת רבים, זו ההלכה שיצאה מבית שער ומרוחת לרבים'. 41 בחיבוכים: בחיבה.

לְלַמְדָם לְבִנְיָהֶם
וּלְבִנֵי בְנֵיהֶם
כָּל יְמֵי חַיֵּיהֶם 45
עַל אֶרֶץ מִגְרֵיהֶם

בציוריו חי וקים נורא מרום וקדוש

בטע"ם מ"ה מועי"ל רש"ע בעלי"ו

[ה] אֲשַׁנֵּן מַפְעָלוֹת אֵל
אֲשֶׁר עָשָׂה עָמִי בְּהוֹאֵל
פְּדוּתִי מִנּוֹגְשֵׁי מוֹרְדֵי אֵל

אֲרַבַּע מֵאוֹת כְּהוֹחָצוּ
לְמֵאֲתֵים בְּנוֹחָצוּ 5
סְגוּלִים גּוֹהָצוּ

בַּעֲת יִצְיָאת כּוֹשֶׁר
שְׁנֵי עֶפְרַיִם שָׁלַח בְּאוֹשֶׁר
לְהוֹצִיא אֲסִירִים בְּכוֹשֶׁר

10 חֵיבֵל נִזְגָשִׁים בְּעֶשֶׂר
נִבְלָתָם אֶרֶץ הַבְּלִיעַ בְּתַכְלִית עֶשֶׂר
לְרוֹזְנֵי דוּמָה בֶּן יֶאֱסוֹר בְּאוֹסֶר / קְדוֹשׁ

ה. קיקלר. אא"כ גג"ד. במחרוזת הקדוש חתום 'חננאל'. 2 בהואל: בטובו. 4 ארבע מאות וכו': בעת שנחצו ארבע מאות שנה וכבר עברו כמחציתם. על חציית זמן השעבוד עיין פדר"א פמ"ח (וביחוד בנוסח היגער). 5 למאתים בנוחצו: ונתקצרו בנחץ למאתים. והכוונה למאתים ועשר. כך גם לשון הקלירי בקדושתא 'אתית עת דודים' לשבת החדש, במחיה: 'נחצו למאתים (ועשר) ארבע מאות'. ונראה שצ"ל: כנוחצו, כשהוחשו. 6 סגולים: ישראל. גוהצו: שומחו (עיין זולאי, עיוני לשון בפיוטי ינ"י, בתוך: ארץ ישראל ופיוטיה, עמ' 465). 7 בעת וכו': בעת שיצאו כשרים מן החטא. 8 שני עופרים: משה ואהרן, על פי שיה"ש ד, ה ושיהש"ז [בוכר], ד, ד"ה שני שדיך: שני עפרים. זה משה ואהרן'. 9 להוציא וכו': בעת כשרה, על פי תה"סח, ז 'מוציא אסירים בכושרות', והמדרש במכילתא, בא, מס' דפסחא, טז, ד"ה היום אתם: 'מה ת"ל בכושרות אלא חדש שהוא כשר לכם לא חמה קשה ולא גשמים'. 10 בעשר: ב' מכות. 11 נבלתם ארץ הבליע: גרם למתיהם להיקבר, והלשון על פי שמ' טו, יב. בתכלית עשר: בסיום המכות. 12 לרוזני דומה וכו': לשרי אדום. דומה הוא כינוי

גִּידְעוּ אוֹנִים בְּכִכְיָה וְיִלְלָה

לְמָאד מָאד גְּדִלָה

בְּכִכְיָה חָם בְּחָצִי הַלֵּילָה 15

גְּאֻלִּים בְּשֻׁרוֹ בְּעֶשְׂרֹ

שָׁה לְקַחַת וְלֶאֱסֹר

לְהִיכְסוֹת בְּלִי מַחְסוֹר

דִּיעֵץ צוֹר צָרִים וְלִיהָטָם

וּבְנִים צָוָה בְּרִיהוּטָם 20

עַל מִצּוֹת וּמִדּוֹרִים פָּסַח לְהִלְעִיטָם

הַנִּימּוּלִים בְּדַת פָּסַח לְהֶאֱכִילָם

וְעָרַל וְגָבַר מִלְּהֶאֱכִילָם

וְהַתּוֹלִים לִידּוֹן בְּנִסְפָּה מְאֵלִיהָ בְּאוֹלָם

הָרְאוּבֵנִי בְּחֹז אֵימָה מְוַשְׁחֶרֶת 25

לרומא, יש' כא, יא על פי ירושלמי תענית א, א [סא ע"א]: 'בספרו של רבי מאיר מצאו כתוב משא דומה משא רומ' ועוד. 13 אוֹנִים: בכורים. השווה בר' מט, ג, וקובת יניי 'אוני פטרי'. 15 חָם: מצרים. 16 בְּעֶשְׂרֹ: ב' בניסן, שמ' יב, ג. 17 וְלֶאֱסֹר: לקשרו עד י"ד בניסן (תה' קיח, כז). 18 לְהִיכְסוֹת: להימנות עליו במכסת נפשות, שמ' יב, ד. בְּלִי מַחְסוֹר: אם ימעט (=יחסר) הבית מהיות משה. 19 דִּיעֵץ: כיבה וכילה (תה' קיח, יב). 20 בְּרִיהוּטָם: בחפזון (שמ' יב, יא). 21 עַל מִצּוֹת וּמִדּוֹרִים: במ' ט, יא. 23 וְעָרַל וְגָבַר: השווה שמ' יב, מח. 24 וְהַתּוֹלִים וכו': הטור קשה, וכנראה יש לפרשו כך: והדוחים קרבן הפסח יכרתו כאותו ארמי שבא לאכול קרבן פסח ורצה לאכול מן האליה והרגוהו. והוא לפי בבלי פסחים ג ע"ב: 'ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים, אמר, כתיב כל בן נכר לא יאכל בו, כל ערל לא יאכל בו ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי. אמר ליה רבי יהודה בן בתירא: מי קא ספו לך מאליה? אמר ליה: לא. כי סלקת להתם אימא להו: ספו לי מאליה. כי סליק אמר להו: מאליה ספו לי (האכילו אותי מן האליה). אמרו ליה: אליה לגבזה סלקא. אמרו ליה: מאן אמר לך הכי? אמר להו: רבי יהודה בן בתירא, אמרו: מאי האי דקמן? בדקו בתריה ואשכחוהו דארמאה הוא, וקטלוהו. ולפי זה שמא צ"ל כנספה. ושמא יש לנקד וְהַתּוֹלִים ר"ל הגוים המהתלים. באוֹלָם: בבית המקדש. 25 הָרְאוּבֵנִי וכו': מכאן ואילך מספר הפייטן את סיפורו של הושע הנביא לפי הבבלי פסחים פז ע"א: 'אמר לו הקדוש ברוך הוא להושע: בניך חטאו. והיה לו לומר: בניך הם, בני חנוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב, גלגל רחמיך עליהן. לא דיו שלא אמר כך, אלא אמר לפניו: רבנו של עולם, כל העולם שלך הוא — העבירים באומה אחרת. אמר הקדוש ברוך הוא: מה אעשה לזקן זה? אומר לו: לך וקח אשה זונה והוליד לך בני זוננים, ואחר כך אומר לו שלחה מעל פניך. אם הוא יכול לשלוח — אף אני אשלח את ישראל וכו'. לאחר שנולדו [לן] שני בנים ובת אחת אמר לו הקדוש ברוך הוא להושע וכו' בדול עצמך ממנה. אמר לו: רבנו של עולם, יש לי בנים ממנה ואין אני יכול להוציאה ולא לגרשה. אמר ליה הקדוש ברוך הוא: ומה אתה, שאשתך זונה ובניך [בני] זוננים, ואין אתה יודע אם שלך הן אם של אחרים הן כך,

אחר עגלי זֶהב דִּלּוֹק בְּחִרְחוּרָת
נָם לְצוֹר הַעֲבִירִם בְּאוֹמָה אֲחֶרֶת

וְנָם אֵלֵי זֶה
מָה אֶעֱשֶׂה לְזֶקֶן זֶה
30 הַמִּכְחִישָׁנִי אֶהְבֵּת נְעוּרִים מִעַם הַזֶּה

זְכוּת נִינִי אֵיתָנִים
שָׁח לוֹ קַח אִשָּׁת זְנוּנִים
וְיִלְדֵי זְנוּנִים

זָמַם וְעָשׂ כְּנִצָּטוּה
וְהוֹלִיד בָּנִים בְּתֹאוּה
35 וְכַת אַחַת מִחוּטְבָּה

חֵי עַל שְׁמֵם הוֹכִיחֵם
בְּפֶקֶד בְּלִי רַחֲמִים לְוֹכְחֵם
וּקְרָאֵם לֹא עַמִּי לְהוֹכִיחֵם

40 טָהוּר אוֹמֵר כְּבוֹד כָּלוּ
נָם לְצִיר לְגֶרֶשׁ מִהִיכְלוֹ
עֲזָרֶת צֹלַע כִּילּוּלוֹ

ישראל, שהן בני, בני בחוני וכו' ואתה אמרת העבירים באומה אחרת! כיון שידע שחטא וכו' והתחיל לברכן, שנאמר (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים וגו'. 25 הראובני: הוא הושע, שהיה משבט ראובן, לפי המדרש בפסדר"כ, כד, ט (עמ' 356): 'ורבנין אמרין אמ' לו הקב"ה (לראובן) אתה ביקשתה למחזורי' ברא חביבא לאבוי, חייך שבן בנך מחזיר את ישראל לאביהם שבשמים, ואיזה זה, זה הושע. כחז: כאשר ראה. איזמה: ישראל, שיה"ש ו, י. מושחרת: מזוהמת בחטאיה. 26 דלוק: רצה אחרי עגלי הזהב של ירבעם. בחרחורת: בחרחורי מריבה, והלשון על פי דב' כח, כב. והשווה להלן [נ] 12. 27 נם לצור: אמר לקב"ה. 30 המכחישני: המיעץ לי להכחיש. אהבת: יר', ב, ב, הושע יא, א. 31 ניני איתנים: בני האבות. 34 זמם ועש: תכנן ועשה. 35 והוליד בנים: יורעאל ולא עמי. 36 וכת אחת מחוטבה: לא רוחמה, והלשון על פי תה' קמד, יב 'בנותינו כוזיות מחוטבות'. 37 על שמם: בשמות שיעד להם. הוכיחם: ייסר את ישראל, כמו שמפרש והולך. 38 בפקד בלי רחמים: על פי הושע א, ד 'ופקדתי את דמי יורעאל וכו', ושם, ו: 'כי לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל'. לוכחם: להתוכח איתם בדין, או: להענישם. 39 וקראם לא עמי: שם, ט: 'כי אתם לא עמי'. 40 טהור וכו': כינוי לקב"ה (תה' כט, ט). 41 מהיכלו: מביתו; והפייטן תפס לשון הפסוק שהזכיר קודם. 42 עזרת צלע כילולו: אשת כלולותיו, על פי בר' ב, יח ('עזר כנגדו'); שם, כב ('צלע').

טַעַן וּפִץ בְּמַעֲנָה
כָּל אֲוֹן לֹא יֵאוּנָה
לְמַקְיִים צִיּוּי בְּצָרָה עֹנָה 45

יֵרָא אָנִי לְהַשְׁחִית נַחֲלָתִי
וּמִלְכָּבוֹת גַּחֲלָתִי
וְלֹא אֶגְרֹשׁ צִימּוֹד מְחֹלָתִי

כְּבִיר הָשִׁיבוּ מִמְּרוּמִים
מֵה לֶךְ לְהִלָּשִׁין בְּנֵיאוּמִים 50
נִינִי שְׁלֶשֶׁת קְדוּמִים

כְּנַמְתִּי לֶךְ לְגֹרֶשׁ אֶת זֹאת
רִיחְמָתָה מִלְגֶּרֶשָׁה מִפְתָּחִי מְזוּזוֹת
וּבְסַפֵּק אַתָּה מִכְנִיד מְזֹאת

לְזֹרַע הַמְשׁוּלָּשׁ בְּצֶדֶק 55
וּבְוֹדֵי הֵם בְּנֵי וְדָפִי צֶדֶק
וְאֵיךְ אֶחָלִיפָם בְּמַסּוּכַת חֶדֶק

מְקוֹם נִמְתָּה לֹא עָמִי
לֶךְ וּבִשְׁרָם אִמְרוּ לְאַחֲיֶכֶם עָמִי
וְלֹלֵא רִיחְמָתָה רִיחְמָתִיָּה בְּנוֹעָמִי 60

מִסְפָּרָם כְּחוֹל הַיָּם
לֹא יִמָּד וְלֹא יִסְפָּר בְּקִיּוּיָם
וְקִבְצָתֵם מֵאַרְבַּע לְמִקּוֹם מְאֻיָּים

43 וּפִץ: ואמר. 44 כָּל אֲוֹן וכו': לא יאוּנָה רע. 45 בְּצָרָה עֹנָה: כינוי לקב"ה. 46 לְהַשְׁחִית נַחֲלָתִי: הלשון על פי רות ד, ו. 47 וּמִלְכָּבוֹת גַּחֲלָתִי: הלשון על פי שמ"ב יד, ז. 48 צִימּוֹד מְחֹלָתִי: אשתי, ועל פי שיה"ש ז, א. 49 כְּבִיר: הקב"ה. 50 בְּנֵיאוּמִים: ברוב דיבור. 51 נִינִי וכו': על בני האבות. 52 כְּנַמְתִּי: כאשר אמרתי. 53 מִפְתָּחִי מְזוּזוֹת: מפתח ביתך. 54 וּבְסַפֵּק וכו': אף על פי שאין אתה יודע אם שלך הן אם של אחרים הן' (פסחים, שם). 55 לְזֹרַע וכו': לישראל, בני שלשת האבות (פסדר"כ, בחדש השלישי, יב, עמ' 213). 56 וּבְוֹדֵי וכו': שייחוסם אינו מסופק. 57 בְּמַסּוּכַת חֶדֶק: בגדר קוצים, מש' טו, יט, והוא כינוי לעמים. 58 מְקוֹם: במקום. 59 אִמְרוּ לְאַחֲיֶכֶם עָמִי: הושע ב, ג. 60 רִיחְמָתִיָּה: שם ב, כ. בְּנוֹעָמִי: בחסדי. 61 מִסְפָּרָם כְּחוֹל הַיָּם וכו': שם ב, א, ופסחים שם. 62 בְּקִיּוּיָם: תקותם. ואולי צ"ל כְּקִיּוּיָם. 63 מֵאַרְבַּע: מר' כנפות הארץ. לְמִקּוֹם מְאֻיָּים: לארץ ישראל ולירושלים (תה' קלב, יג).

נוחצי פינתי בתרעלה ארעל
 בקובעת חמתי להיגעל 65
 כי גדול יום יזרעאל

סגבו ישע קודרים
 בשומעים כזאת בהידורים
 מפי אדיר באדירים

שמחים הוכטחו במילולו 70
 ישראל גוי מייחלו
 באם יתמהמה חכה לו

על כן תיפח רוח המונין
 וכל מחשבי חשבון זימנין
 קץ הפלאות להכין עד פלג עידן ועידן עידנין 75

פרויה להשית זעק בגרון
 ובצדה חיצן להסיר מנה חרון
 ונתרצה פני ראשון ואחרון

פץ לא ידעתי חפצך
 יגדל נא כוונך עלי כדי לרצך 80
 וקיסרגתי תהפך סגוריא וארצך

64 נוחצי פינתי: מחריבי ביתי. בתרעלה ארעל: אשקה אותם בכוס התרעלה. הלשון על פי יש' נא, יז. 65 בקובעת חמתי: יש' שם. להיגעל: להיות מאוסים. 66 כי גדול וכו': הושע ב, ב. 67 סגבו ישע: איוב ה, יא. קודרים: ישראל. 68 בשומעים: אולי צ"ל כשמעם. 69 אדיר אדירים: הקב"ה. 72 באם יתמהמה חכה לו: חב' ב, ג. 73 על כן וכו': כך אמרו חז"ל בבבלי, סנהדרין צו ע"ב 'תיפח עצמן של מחשבי קיצין וכו' אלא חכה לו, שנאמר אם יתמהמה חכה לו'. והנוסח 'תיפח רוח' נמצא בילקוט חבקוק רמז תקסב. המונין: המוניים לגאולה. 74 חשבון זמנין: קץ הגאולה. 75 קץ הפלאות: דנ' יב, ו. להכין: שמא צ"ל להבין. עד פלג עידן (צ"ל עידן?) ועידן עידנין: על פי דנ' ז, כה 'עד עידן ועידנין ופלג עידן'. 76 פרויה להשית: על ישראל שיהיו פרויים. זעק בגרון: התפלל. 78 ראשון ואחרון: הקב"ה, יש' מד, ו. 79 פץ: אמר. 80 יגדל נא כוונך: במ' יד, יז. לרצך: לרצותך. 81 וקיסרגתי: קיסרוגני. וארצך: ואפייסך. 82 צרור: עוונם של ישראל; הו' יג, יב: 'צרור עון אפרים'. התם: נקה ולבן. 85 מישרים דובר וכו': יש' לג, טו.

צָרוּר הָתָם וְהָקֵל
וְזֹאת בְּעֵינֶיךָ נָקֵל
לָכֶם מִעוֹל לְסָקֵל

85 קְדוּשׁ מִיִּשְׂרָאֵל דּוּבְרָ
גַּם לְצִיר הַמְדַּבֵּר
בְּזֹאת נֶאֱדָה לְךָ לְדַבֵּר

קְרוּאִים הֵם נִחְלָחִי וְעַמִּי
אִם אֵיִסְרָם בְּשֹׁכֵט וּבְנִגְעֵי וְעַמִּי
90 לֹא לְנִצָּח אָרִיב בְּעַמִּי

רִיגוּג צָמֵד מְחוּלָּה
נִכְמְרוּ מַעֲיָד מְלַחְלָה
וְאֵיךְ תֵּאמַר לִי לְהַחֲלִיף סְגוּלָה

שְׁחוּקֵי פֶלֶס זֹעֲמֹ
95 עֲמוּסִים כְּהוֹנֵעֲמֹ
וּכְשׁוּלֵי קְדִירָה עֹמְעֲמֹ

שָׁבוּ לֵאל מוֹשִׁיעֵם
וְעָרַב לוֹ עֶרְךָ שׁוּעֵם
וְהַחֲיֵשׁ יִשְׁעֵם

100 תְּמִיד זֹאת לָנוּ
מִיּוֹם דָּחֹו הִנְחִילָנוּ
כִּי מִכָּל צָרָה הִצִּילָנוּ

חיב"ל נוגשי"ם בעש"ר

88 קְרוּאִים וכו': דב' ט, כט. 89 אִם אֵיִסְרָם: גם אם אייטרם. בשבט וכו': תה' פט, לג.
90 לֹא לְנִצָּח אָרִיב: תה' קג, ט. 91 חוזר לאשתו של הושע. ריגוג צמד: על חשק בת זוגך.
מחוללה: אשתך (לעיל, שורה 48). 93 סְגוּלָה: ישראל, שמ' יט, ה. 94 שְׁחוּקֵי פֶלֶס: המצרים,
שהם כשחק מאזנים (יש' מ, טו). 95 עֲמוּסִים: ישראל, יש' מו, ג. כהונעמו: כשנגאלו.
96 וּכְשׁוּלֵי וכו': והושחרו פניהם כשולי קדירה (השווה בבלי שבת, ל ע"א ועוד). 97 שָׁבוּ:
ישראל. 98 עֶרְךָ שׁוּעֵם: סדר תפילתם; איוב לו, יט. 100 תְּמִיד זֹאת לָנוּ: כך מנהגו של
הקב"ה עמנו תמיד.

[1] ובכ"ן ושמרת"ם א"ת הו"ם הז"ה לדורותיכ"ם

אָקום בַּתוֹךְ עַם / מַרְשׁוֹת מְבִינֵי טַעַם
אָרִים בְּקוֹל נוֹעַם / בְּדִיבּוֹר מוֹנָעַם

אָטוֹל רְשׁוֹת צָעִיר וְרֵב / וְלֹא אֶתְרַבֵּר
אֶמְרָתִי הַיּוֹם יַעֲרֵב / פָּנֵי צוּרֵי כְּאֶקְרֵב

5 בָּאֲתִי בְּרוּחַ נְמוּכָה / לְבִי לְהִמְרִיכָה
בְּנִיבִי מִצִּיץ מִחֶרֶבָה / לְפִתּוֹתָיו כְּהִלְכָה

בְּבּוֹא קֶץ יִשְׂרָאֵל / לְהִרְאֹת פָּנֵי אֵל
בַּתּוֹכָם אֶעֱמּוֹד בַּעֲדַת אֵל / בְּבּוֹא כָּל יִשְׂרָאֵל

6 גִּשְׁתִּי הַיּוֹם לְבָאֵר / חוֹבֶת כָּרַת לְהִבָּאֵר
10 גְּדוּלֵי הַשְּׁקוּנִי מִמִּי בָּאֵר / וְלִימְדוּנִי דַעַת בָּאֵר

גְּמִיעָה הַגְּמִיעוּנִי כַּחֲרַת / אֶשְׁקֶה מִנָּה עֲדַת הַמּוֹבְחָרַת
גְּרוּנִי יִחְשֹׁף מִדִּין תַּחְחוּרָת / בְּהִזְהִירִי צָבוּר מַעוֹשׁ כָּרַת

דִּקְדָּקוֹ סוֹפְרִים / בְּאֶמְרֵי שְׁפָרִים
שְׁאוּר כְּצִית הָיִוֹת מִבְּעָרִים / וְחֻמָּץ כְּפּוֹתֶכֶת בְּשִׁיעוּרִים

1. סדר. א"ב (כפול) חננאל (כפול) בר אמנון חזק. כותרת: ושמרתם וכו': שמ' יב, יז. פסוק זה מובא בהלכות גדולות (עמ' 270) בראש הלכות ביעור חמץ כמקור לחובת בדיקת חמץ בליל י"ד. ומקור הדרשה בירושלמי, פסחים א, א [כו ע"א], ובמכילתא דרשב"י. 1 אקום וכו': בקשת רשות לפני הפיוט הלכתי. מביני טעם: תלמידי חכמים. 3 צעיר רוב: על פי בר' כה, כג. ולא אתרברב: לא אתגדל. 5 לבי להמריכה: במורד לב. 6 בניבי: בדברי, ושמה צ"ל בניבי. מציץ מחרכה וכו': לפתות בדברי הלכה את הקב"ה, שהוא מציץ מן החרכים (שיה"ש ב, ט). לענין הצדיקים שיודעים לפתות את בוראם, ראה ויק"ר כט, ד (עמ' תרעד; ועיין בש"נ שם) ועוד. ואולי צ"ל בהלכה. 7 קץ: מועד, כלומר בשבת הגדול. 8 בבוא כל ישראל: דב' לא, יא. 9 חובת כרת: איסור חמץ, שהוא בכרת. להבאר: לבאר. 10 גדולי וכו': ת"ח למדוני תורה. באר: כמו באר היטב. 11 גמיעה הגמיעוני: למדוני תורה המשולה למים. בחרת: כינוי לתורה, על פי שמ' לב, טז 'חרות על הלוחות'. על כינוי זה בפיוטים ראה מ' זולאי, 'ארץ ישראל ועליית רגלים בפיוט ר' פינחס' (קרובה א, שורה ז), בתוך: 'הגל', 'ארץ ישראל ופיוטיה', ירושלים תשנ"ו, עמ' 99. גרוני וכו': גרוני לא יהיה ניחר (ראה גם לעיל, [ה] 76). 13 באמרי שפרים: בדברי התורה (בר' מט, כא). 14 שאור כזית וכו': נקט דעת בית שמאי, המבדילים לענין ביעור חמץ בין חמץ ושאוור, ראה גם לעיל, [ד] 18, ובמבוא.

15 דעת כל בשר / כהגיון חכמי מוסר
דמחייבין בית ישראל במבושר / באור ארבעה עשר

הילכות ביעור באומץ / להשפית שאור וחמץ
ומצנתו בנר זית להאמץ / ולכרך על ביעור חמץ

הורו היות זהיר באמירה / מחפש בנר אחר הכערה
20 כל חמירא דמשתכח ברשותי ליבטיל וליהוי כעפרא

וגזרו מיום המעונן / בלי להתאונן
ותיקנו רביעית במאכל להתחונן / ובחמישית לתלות פדתנן

ובתחילת שש לשרוף באש / ומהנאת חמץ להתיאש
והמופקד מוכרין בשש / לזרים ולא לבני שש

25 זריזים היות לכערו / מצוים כל בני יעקב גביר
זך צינה למשה בחירו / להזהירם בביעורו

15 דעת כל בשר: כמו: למען דעת כל בשר. כהגיון: כדבריהם. 16 כמבושר: כמו שהורו להם. באור ארבעה עשר: משנה פסחים א, א. 17 באומץ: יורד לטור הבא: להשביית וכו'. באומץ. 18 בנר זית: נר זית אורו יפה (שבת כג ע"א), אך לא מצאתי מקור שראוי לבדוק חמץ בנר זית, ועיין במבוא. ולכרך על ביעור חמץ: כמסקנת הבבלי פסחים ז ע"ב (ה"ג, 271). 19 מחפש בנר: על פי צנפ"א, יב, ופסוק זה מובא בקשר לבדיקת חמץ בבבלי פסחים ז ע"ב. אחר הבערה: המחפש בערב, אחר הבדיקה (=הבערה, ביעור, להלן שורה 32) אומר: 20 כל חמירא וכו': לפי ה"ג (עמ' 271, ובעקבותיו במ"ו עמ' 254) הביטול רק בערב לאחר הבדיקה. דמשתכח ברשותי: לפי ה"ג (עין שם, בש"ג) הנוסח הוא 'כל חמירא דאיכא ברשותי ולא ידענא ביה ניבטיל מרשותי וליהוי כעפרא'. וההגבלה 'ולא ידענא ביה' וכו' איננה בפיוט, ושמא לא דק (ואולי כך אמרו בערב שהרי לא ביטלו בבוקר). 21 וגזרו מיום המעונן: לאכול חמץ רק עד ארבע שעות, פסחים יב ע"ב. בלי להתאונן: כדי שלא תאונה לו תקלה (השווה שורה 27). 22 להתחונן: לחון עצמו באכילתו, כדי ליהנות עצמו. ובחמישית וכו': ראה משנה פסחים א, ד: ותולין כל חמש. 23 ובתחילת שש וכו': שם (ואין לדייק שיש לשרוף דווקא). ומהנאת וכו': לפי שחמץ אסור בהנאה מתחילת שעה ר'; משנה, פסחים ב, א. 24 והמופקד וכו': חמץ ישראל המופקד אצל חברו מוכרין ברשות ב"ד בתחילת שעה שישיית היא שעת הביעור; בבלי יג ע"א, על פי ירושלמי ב"מ ג, ז, [ט ע"א]. אבל פי הפירוש הרגיל (ה"ג, עמ' 274, רש"י וגם ר"ח) מוכרים בתחילת שעה חמישית, שהרי בתחילת שעה שישיית כבר סור החמץ בהנאה. וכנראה היתה כאן מסורת פירוש מיוחדת (עין במבוא). והרב חסידה תיקן 'בחמש', אבל המילה אינה מתאימה לחרוז. ואפשר לתקן: 'מוכרין בחמש ושרופין בשש' (וכן הוא בפיוט 'אדיר דר מתוחים'). לזרים: לנכרים. ולא לבני שש: בני ישראל, כנראה ר"ל בני שש אמהות, וכלל שתי השפחות במניינן. והכיניו בא כבר אצל הקליר, בשבעתא 'פרה אימרה' (ראה: 'בתורה ושיר, שבעתות לארבע הפרשיות לרבי אלעזר בירבי קליר, מהר"ש' אליצור, עמ' 81), וכך הוא מתפרש בכ"י המבורג 152. 25 יעקב גבירו: על פי בר' כז, כט 'הוה גביר לאחיק'. 26 זך: הקב"ה. למשה בחירו: תה' קר, כג.

יָדִידִים פֹּרָה רוֹשׁ וְלַעֲנָה / אִם יִקְיִלוּ בְּחֶמֶץ תּוֹאֲנָה
זְדוֹנוֹ בְּכֶרֶת כְּסוּד סִין נְתוּנָה / וְלֹא יִהְיֶה לָמוֹ עוֹד תְּחִינָה

חֶמֶץ גֹּי בַּפֶּקֶדוֹן / שְׁמִינְתוֹ תְּלוּיָה בְּאֶדוֹן
וּמְכוּבֶשׁ כְּמוֹהוּ יִדוֹן / מִשּׁוֹם לֹא יִרְאֶה וְלֹא יִמָּצֵא בְּדוֹן 30

חֲוֻחִים וּבִזְרוֹת / וְשִׁיחִין וְגַם מַעֲרוֹת
פְּטוּרִים מִדִּין בּוֹעֲרוֹת / כְּהִלְכוֹת הַמְּבֹאֲרוֹת

טִיִּיל הַנֶּזֶק לְבָעַר / קוֹדֶם שֶׁשׁ יִבְעַר
מִשֵּׁשׁ וְלִמְעֵלָה בַּפָּאָר / אֵין לוֹ רֶשֶׁת לְבָאָר

טוֹעָה וּבִצָּק בְּיָדוֹ / אֵינוֹ זָקוֹק בְּאִיבוֹדוֹ 35
וְאֶצֶּל אִם הַפֶּקֶדוֹן / יִבְעֲרוּ אִם בְּבֵית לֹו יִיחָדוּ

יֹצֵא שְׂיִרְאָה וְהַמְּפָרֶשׁ / בְּתוֹךְ שְׁלֹשִׁים זָקוֹק לְהַתְּפָרֶשׁ
קוֹדֶם אִם יִפְרֹשׁ / אֵינוֹ חַיִּיב לְהַפְרֹשׁ

יָמִים שֶׁבָּעָה וְשִׁעוֹת שְׁמוֹנָה לְהוֹעִיל / שְׁאוֹר וְחֶמֶץ אֲסוּרִין וּמוֹתְרִין
לְהַגְעִיל

27 פורה ראש ולענה: כינוי למזיד, רב' כט, יז. תראנה: בתואנה כלשהי. 28 זדונו בכרת: פסחים כו ע"א-ע"ב. סין נתונה: כהלכות התורה הנתונה בסיני (הוא סין). תחינה: חנינה (יהושע יא, כ). 29 חמץ גוי בפקדון: חמץ של גוי שהופקד אצל ישראל מותר להשאירו כל עוד אין הישראל חייב באחריותו (פסחים ה ע"ב, ה"ג, עמ' 275). באדון: בבעליו. 30 ומכובש וכו': וכן דין חמץ של נכרי שכיבשתו, לפי מסקנת הבבלי, שם. 31 חווחים: מערות. 32 פטורים מדין בוערות: מדין ביעור, כל' פטורים מלהוציא מהם חמץ נכרי, כמוכא בהמשך שם, ומסקנת הדין: יומה שאור האמור בגבולין שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה' וכו'. וגבולין הם חוותים ומערות. 33 טייל: מי שהרחיק מביתו. יבער: יבטל. 34 משש ולמעלה: אחרי שש. בפאר: לא נתבאר. וראה שזו מילת מילוי, ומשמעותה בהלכות המפוארות. אין לו רשות: אינו עוד ברשותו, פסחים ז ע"א (ה"ג, שם). לבאר: לבטא בשפתיו נוסח הביטול (עיין זולאי, 'עיוני לשון בפיוטי יוני', בתוך: הג"ל, א"י ופיטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 459). 35 טועה וכו': גוי הנכנס לחצרו של ישראל. אינו זקוק באיבודו: הישראל אינו חייב לבערו (בבלי פסחים ו ע"א, וה"ג, 276). 36 אם בבית וכו': כנראה ר"ל אלא אם ייחד לו בית נפרד. וכבר הראה הרב חסידה שדעת התלמוד (שם) והגאונים (כולל ה"ג) שאם ייחד לו בית אז פטור מלבערו, והציע לחקן לא יחדו. וראה על כך במבוא. 37 והמפרש: ראה פסחים ו ע"א (ה"ג, 277). להתפרש... להפרש: לבער. 39 ימים שבעה וכו': שאור וחמץ אסורין שבעת ימי הפסח, ושמונה שעות בערב פסח משעה חמישית עד סוף היום אינם מועילים לכל הנאה. חשבון זה מצוי בה"ג, הלכות חמץ, עמ' 277 (וגם שם לא דק שהרי בשעה חמישית עדיין מותר בהנאה). ומותרין להגעיל: לא נתבאר. והרב חסידה פירש שמותר להגעיל כלים אף לאחר זמן האיסור, אך בה"ג פסק לכאורה להיפך ('ומקמי פסחא' וכו', עמ' 287).

40 ובקידושי אשה המועיל / לאחר שש אפילו בחיטי קורדנייתא לא יועיל

כל דברי חמץ אסורין / ואפילו בתערובת מיסר אסורין
כל שחימוצו בדברים אחרים / כשאר כל האסורין

בפתח ושכר וחומץ האמורים / ואפילו בתערובתם אסורין
ולוקים העוברים / ועל גמור בכרת עכורים

45 לישת מצה בלנים / הסכימה דעת דרבונים
וצריכה שני כלים כתיקונים / בקיטוף בצונין מחמשת המינין

להסד בתילול מפכים / המדיחין צריבות ופכים
ותשמישי נחתום נשפכים / מחמת שמחמיצין בהגיון ערכים

מצה הנלושת מגוי חרש שוטה וקטן / אין יוצאין ידי חובתן בליעוטן
ועבד ושפחה הטבולין מותרין לעשותן בליהוטן 50

מי שאינן טבולין גזרו להמעיטן
לילה הראשון בלבד כחומר זו להלעיטן

40 ובקידושי אשה המועיל: וחמץ שמועיל לקידושי אשה (אם הוא שווה פרוטה). בחיטי קורדנייתא: אפילו בחיטין קשות אם באו לחשש חימוץ; פסחים כא ע"ב (ה"ג, 277). 41 ואפילו בתערובת מיסר אסורין: חמץ אסור גם בתערובת (ה"ג, שם). לפי הלשון צ"ל אוסרין. 42 כשאר כל האיסורין: כלומר אינו בכרת אלא בלאו של 'כל מחמצת לא תאכלו', פסחים כח ע"ב, מג ע"א (ה"ג, 278). 43 כותח וכו': מיני תערובות חמץ. האמורים: במשנה פסחים ג, א. 44 ולוקים העוברים: שהם אסורים בלאו, כדעת חכמים שונים בפסחים מג ע"א. ועל גמור: על חמץ גמור. בכרת עכורים: נענשים בכרת (לעיל [א] 9). 45 בלנים: במים קרים שלנו, פסחים מב ע"א (ה"ג, 284). דרבונים: חכמים, שדבריהם כדרכנות, קה' יב, יא. 46 וצריכה שני כלים כתיקונים: פסחים מב ע"א (ה"ג, שם). בקיטוף בצונין: אחד שמקטפת בו ואחד שמצננת בו את ידיה, פסחים, שם. מחמשת המינין: בשעה שאופה מצות מחמשת המינים שיוצאים הם ידי חובת מצה, ושעוברים עליהם משום חמץ; משנה פסחים ב, ה; ג, א. 47 להסד וכו': יש לשפוך את מי האופות במדרון כדי שתשמישו של נחתום; משנה פסחים, סוף פרק ב (בבלי מב ע"א, ה"ג, 289). 48 בהגיון ערכים: כדברי סדרי המשנה. 49 מצה וכו': לפי הלכות גדולות עמ' 286: 'מצה שלשה נכרי חרש שוטה וקטן לא נפיק בה ידי חובתיה'. בליעוטן: באכילתם. 50 ועבד וכו': הלכה זו מקורה בהלכות גדולות (שם): 'ועבד ושפחה דלא טבילין אסיר להו למילשה לעיסה דמצה, ודוקא לילה ראשון אבל שאר יומי ללא שנא'. בליהוטן: באפייתם. 51 להמעיטן: לאסור עליהם. 52 לילה הראשון: מצות מצוה. כחומר זו להלעיטן: להטיל עליהם חומרה זו.

נְמוּ לְהַגְעִיל בְּרוֹתְחִין / יוֹרוֹת הַמְּרוֹתְחִין
וּבְרוֹמֵי דְגָלֵי מְדִיחִין / וּמֵאֲנֵי דְקוֹנֵיָא כְּפַחְרָא דוֹחִין

55 נוֹתְגִין יוֹרָה בְּתוֹף יוֹרָה / וּמְרַתְחִין אוֹתָהּ בְּנוֹרָא
וְהַגְדוּלָה בְּמַסְגֶּרֶת לְהַחֲבִירָה / וְקַעְרוֹת בְּכָלִי שִׁנֵּי לְהִישָׁהֲרָה

סָכִין וְכָלִי בְּרֹזֶל בָּאֵשׁ טִיבוֹלִין
קָתָא וְעֵץ פְּרוּר בְּחִמִּין מְגַעִילִין

שְׁמוּ שְׁכָל וְנִמּוּ זֶה נִזְהָ בְּרוֹתְחִין חִיבוּטִין
60 כְּהַבְלִיעֵן כֹּף הַפְּלִיטִין

עוֹרְכִין שׁוֹלְחֵן וּמְקַדִּישִׁין אִיוֹם / בְּכַרְפֶּת הַיֵּין וּבְקִידוּשׁ הַיּוֹם
וּבְמִקְדָּשׁ זְמַנִּים חוֹתְמִין בְּקִידוּשׁ הַיּוֹם / וְקַדוּשַׁת שַׁבָּת בְּמַנְעַת
קַדוּשָׁתָהּ מְקַדִּימִין לְקִידוּשׁ הַיּוֹם

עֵינֵינוּ בְּאַחַד כְּנֻזְדָּמֵן / תִּיקְנוּ לְקַדָּשׁ כְּמֻזְמֵן
יֵין קִידוּשׁ גַּר הַבְּדֵלָה זְמַן / כְּקִיבְלוּ הַלְכָה מַצִּיר נֶאֱמָן

65 פּוֹצִים לִישׁוֹל יְדִיהֶם / כָּל אֶחָד וְאֶחָד מֵהֶם
וּמִבִּיאִין יְרָקוֹת שְׁלֵהֶם / וּמְטַבְּלִין בְּחֵרוֹסֶת כּוֹלֵהֶם

53 נמו: אמרו. יורות המרותחין: יורות שתשמישן בחמין (ה"ג, 287). 54 ובורמי דגללי: כלי גללים (ה"ג, שם). מדיחין: ואין צורך להגעילן, לפי שהם ככלי אבן. פסק זה מתבסס על נוסח קדום בה"ג (כ"י ק, מן הגניזה, עמ' 289, שורה 25, וראה שם הערות המהדיר). נוסח זה כבר לא היה לפני בעל שבה"ל (דף פג ע"א), המצטט גם את טורי הפיוט שלנו. וראה על כך עוד במבוא. ומאני דקוניא: סוג של כלי חרס מצופין, פסחים ל ע"ב (ה"ג, 288). כפחרא דוחין: מרחיקין ומצניעין אותם בימי הפסח ככלי חרס (=פחרא). 55 נותגין יורה בחוץ יורה: ע"ז עו ע"א; ה"ג, הלכות הגעלה (שאחרי הלכות מצה), עמ' 287. ומרתחין אותה בנורא: את היורה הגדולה מרתחין באש, ובתוכה מגעילין שאר כלים. 56 והגדולה וכו': עושה לה מסגרת על שפתה (שם). וקערות וכו': לפי שעיקר תשמישן בכלי שני, לפי העקרון כבולעו כך פולטו (שם). 57 באש טיבולין: מלבנן באור, פסחים ל ע"ב (ה"ג, 281). 58 קתא ועץ פרוור: הקת וכלי עץ (שם). 59 שמו שכל: נתנו דעתם; על פי נחמיה ח, ח. ונמו: לאחר הדיון בגמרא סיכמו: זה וזה וכו': הקת והסכין יש רק להעבירם ברותחין. 60 כהבליען וכו': ראה לעיל. כאן מתחיל בענייני הסדר. 61 איום: הקב"ה. 62 ובמקדש זמנים: ב'מקדש ישראל והזמנים'. במגעת: בשעה שהיא מגעת. קדושתה וכו': 'מקדש השבת וישראל והזמנים', ועוד. 63 באחד: כליל יום ראשון, היינו במוצ"ש. כמזומן: לפי סדר ידוע: 'קנהו', בבלי פסחים קג ע"א 'והלכתא כרבא'. 64 מציר נאמן: משה, במד' יב, ז. 65 פוצים: אומרים. לישול ידיהם וכו': נראה שרומז לברכת 'נטילת ידים', וכן הוא בסרע"ג, עמ' קיב, ובסח"ב, עמ' 184. 66 ומביאין ירקות: כמה מינים, ראה סרע"ג שם. בחרוסת: על פי סרע"ג: 'ומביאין לפניו חרוסת... ולוקחין כל אחד ואחד מירקות הללו ומברכין... ומטבלין בחרוסת ואוכלין'. ובסח"ב: 'ומטבלין בחרוסת ואוכלין'.

פּוֹתַח מְמוֹנָה הַמְּבָרָךְ לַפְּגִיָּהִם
וּמְבָרָךְ 'בּוֹרָא פֻּרִי הָאָדָמָה' וְלוֹעֲטִין בְּפִיהֶם

צִיּוּי שׁוּמְרִים בְּקַעֲרַת עֵינוּגִים / וְתַבְשִׁילִין שְׁנַיִם וּמְרוֹר בָּה עֲרוּגִים
וְנוֹטֵל מִנָּה שְׁתֵּי כְּפָרוֹת עֵינוּגִים / וּבּוֹצֵעַ אַחַת מֵהֶן לְשְׁתֵּי סִירוּגִים 70

צֵץ וְהַנִּיחַ פְּרוּסָה בְּשׁוּלְחָן / וְשִׁנִּית וְשְׁלִימָה בְּקַעֲרָה הַנִּיחַן
וּמִזְכִּיר לָחֶם עֻנִי וּמִנִּיחָה בְּשׁוּלְחָן

קוֹרָא 'מָה נִּשְׁתַּנָּה' וְשֹׁאֵר הַגָּדָה
וְחוֹתֵם בְּ'גָאֵל יִשְׂרָאֵל' גָּאֻלַּת עַם לְהַגִּידָה

קָדוֹשׁ מְהֻלָּלִים בְּמִסִּיכָה בְּמִקְצַת הַלֵּל אַחֵר הַגָּדָה 75
וּמְבָרְכִין בְּרַבְתַּי הַיֵּין וּמְרוּוִין יְחִידָה

רְגִיל כְּסוּד חֲכָמִי לְחוֹתֵמִים / מְזַהֵיר וְנוֹטֵלִין עוֹד יָדִים
חֹזֵר וּמְבָרָךְ בְּפְרוּסָה שְׁתֵּים / מוֹצִיא לָחֶם וּמַצָּה בְּהִלְכוּתֵי־ם

67 ממונה וכו': כינוי לעורך הסדר. 68 ומברך וכו': אחד מברך עבור כולם, בשינוי קל מסרע"ג, אבל כך הוא בסח"ב, עמ' 185. ולועטין: אוכלים. 69 ציווי שומרים: כנראה: מצווים יראי ה'. בקערת עינוגים: כנראה: בקערת החג. ערוגים: סדורים כערוגה. 70 שתי ככרות: לפי המנהג לקחת שתי מצות בלבד ולא שלש, ראה במבוא. עינוגים: שמא צ"ל ענוגים (השווה שורה 69). ובוצע אחת מהן: אינו מדייק איוז מהן. וכן בסרע"ג (עמ' קיג) 'נוטל הבקי מצה ובוצע'. אבל בסח"ב כתוב: 'נוטל אחת מצה, והיא הראשונה. ובוצע אחת לשתי פרוסות'. סירוגים: חלקים (בבלי ר"ה כו ע"ב). 71 צץ: עולה משם, ממשיך. והניח וכו': מניח חצי אחד בשולחן, לפי סרע"ג, עמ' קיג: 'נוטל הבקי מצה ובוצע אותה לשנים ומניחה בשולחן'. ובסח"ב, עמ' 185: 'ובצוע אחת לשתי פרוסות ומניח חצי בקערה וחצי תחת המפא'. ולפי זה נראה שזהו החצי שמניחו במפה. ושיניח וכו': מניח את החצי השני ואת השלמה שבידו בקערה. 72 ומזכיר לחם עוני: כנראה: אומר 'הא לחמא' על הקערה (=הסל), לאחר שהניח בה את המצה והחצי. וכן הוא בסרע"ג: 'ומחזין כוס שני ועוקרין את השולחן ואומר הא לחמא'. ובסח"ב: 'ועוקרין את השולחן ממקומו אם הוא שולחן קטן. ואם הוא גדול מגביהין את הסל ואומ'. ומניחה בשולחן: מניח את הקערה על השולחן, או שמניח את השולחן, עיין בסרע"ג וסח"ב לעיל. והנוסח נראה חשוד, וראה בש"ג. ואינו מזכיר כאן עקירת השולחן (או הקערה) ומזיגת כוס שני, ואולי לא הקפידו לומר ההגדה על כוס מזוג. 74 וחותם וכו': סיכם את מסגרת ה'מגיד' לפני שפירט את תחילת ההלל, ולא דייק בסדר. 75 במקצת הלל: שני פרקים. 76 ומברכין וכו': כוס שני, וכן מברכין לפי סרע"ג (עמ' קטז) וסח"ב (עמ' 198). ומרווין יחידה: שותים ומרווים את נפשם (תה' כב, כא). 77 רגיל כסוד: הממונה הרגיל בהלכות (ושמא צ"ל 'בסוד'). חכמי לוחותים: חכמי התורה. ונוטלין עוד ידים: ואינו מזכיר בפירוש ברכת הנטילה. 78 חוזר (ג"א ובוצע) ומברך בפרוסה שתיים: מברך שתי ברכות על המצה הפרוסה. מוציא לחם ומצה: 'המוציא לחם' ו'על אכילה מצה' (או לפי סרע"ג: לאכול מצה). טורים אלה מוזכרים ב'שבלי הלקט' (עמ' 199, וראה בש"ג).

80 **לאש כּוֹלֵם בְּנוֹעַם / נוֹטְלִין פְּרוּסָה וְאִין טוֹעֲמִין טַעַם
וּמְכַרְכִּין בְּמַצָּה לְהִנָּעַם / וְאִין מְטַבְּלִין בְּחִירוֹסַת לִיטַעַם**

**שׁוֹקֵדִים לְטַבּוֹל בְּמִרּוֹר / וּלְכַרֵּךְ 'עַל אֲכִילַת מִרּוֹר'
זְכָר קְדוּמִים בְּהִימִרּוֹר / בְּטִיט וּבְלָכֶן לְמִרּוֹר**

**שׁוֹב נוֹטְלִין פְּרוּסָה וּמִרּוֹר / וְכֹלָא בְּרַכָּה אוֹכְלִין עִם מִרּוֹר
זְכָר לְמַקְדֵּשׁ גָּרוֹר / וְחַיֵּי עַד לְבָרוֹר**

85 **תַּמּוּ הַסְּעוּדָה כָּל בְּנֵי הַסִּיבָה
גָּדוֹל שְׂבַכְכוֹלֵם מְכַרֵּךְ בְּמִסִּיבָה**

**תַּפְאֶרֶת עֲלִיית זִיכָר יִזְכּוֹר בְּחִיבָה
בְּבוֹנָה יְרוּשָׁלַם' וְחֻתָּם בָּה**

90 **חֻתָּמִין מְזוֹן וּמוֹזְגִין כּוֹס שְׁלִישִׁי
מְזוּג כְּרָאשׁוֹנִים יִשׁוּעָה לְשִׁלְשִׁי**

**חֲשׁוּבוֹת חֲיִיבוֹת בְּאֶרְבָּעָתָן בְּחִקוּק בְּפִירוּשֵׁי
אֶף הֵן הֵיוּ בְּאוֹתוֹ הַגָּס מְפָרֵךְ בְּהִיגְלָשִׁי**

נִזְאָמִים לְמִזּוּג רִיבּוּעַ כּוֹס יִשׁוּעוֹת / וְגוֹמְרִין הֵלֵל בְּאִידוֹר שְׁוֹעוֹת

79 ראש: בראשונה, לאחר שבעל הבית בירך שתי ברכות נוטלין כולם מצה פרוסה שלפניהם, ואין טועמין טעם: אינם אוכלים מיד לאחר ששמעו ברכת עורך הסדר, אלא מברכים כולם ברכת 'על אכילת מצה' (אבל על ברכת 'המוציא' אינם חוזרים, כרגיל). 80 ואין מטבלין בחרוסת: בניגוד למנהג סרע"ג (עמ' קטז) ופוסקים אחרים. מנהג זה היה ידוע לפייטן והתנגד לו. 81 שוקדים לטבול במרור: בעת אכילת מרור מקפידים להטבילו בחרוסת. והלשון על פי המשנה, פסחים י, ג 'מטבל בחזרת' (חסידה). 82 בהימרור: כשמיררו את חייהם, על פי שמ' א, יד. ובלבן: ובלבנים. למרור: לצער אותם. 83 שוב נוטלין פרוסה: כנראה עוד פרוסה שלפניהם, שהרי לא היתה שם מצה שלישית. אוכלין עם מרור: הוא הכורך. 84 זכר למקדש גרור: להוסיף את זכרון המקדש, כהלל, על 'זכר קדומים'. וחיי עד לברור: ולזכות בשכר טוב על קיום המצווה. 85 תמו הסעודה: כאשר כילו לאכול סעודתם. וכל שלא הזכיר אכילת מצה אחרונה ראה במבוא. 87 תפארת עליית זכר: פיסקת יעלה ויבוא זכרוננו'. 89 חותמין מזון: מסיימים ברכת המזון. ומוזגין כוס שלישי: לפני שתייתו, ולפי זה לא מזגו לפני ברכת המזון, עיין לעיל, שורה 76. 90 ישועה לשלשי: לחזקני בישועה, שכל הכוסות סימן לישועה, עיין לעיל [ד] 16, ודווקא כוס זה נקרא 'ישועה', ראה להלן, שורה 93. 91 חשובות: נשים חשובות חייבות בארבע כוסות, פסחים קח ע"ב (ה"ג, 291). 92 אף הן וכו': שם. בהיגלשי: בצאתי ממצרים (השווה לעיל [ב] 23). ועל מקומה של הלכה זו כאן עיין במבוא. 93 נואמים: מצוים. ריבוע כוס ישועות: כוס רביעי; על פי תה' קטז, יג: 'כוס ישועות אשא', ונדרש על כוס שלישי וכוס

ונתנין שבח לאל מושעות / אנשים ונשים במסיבה להשעות

95 נהגו לחלק קליות ואגוזים לתינוקות שישאלו
להשהותן בהן כדי שישאלו

נועם הלל בגומרין בזמר / לכולו כבוד אומר
שותין רביעי מלהמר / רביעית לעקר כמפריכין בחומר

נמנעין עוד מלהזמן / ומלטעום כלום באומן
100 משום אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן

אפיקומן פירשו בברירה / ישישי יפה וברה
אין מפטירין מחבורה לחבורה / עם זרים להתחברה

אפיית חררה ועשייתה / בפצק עוסקות שלש נשים כהילכתה
וכמשאר עיסות בלישתה / חזיבין ליטול מנה תרומה וחלתה

105 להבין משל ומליצה / כשיערו ישישי יפה כתריצה
שיעור טעמים כנמצא / אךבעים ושלש בצים וחומש ביצה

רביעי שבגאולה העתידה בירושלמי, פסחים י, ב [לו ע"ג] (ה"ג, 292): "ישועה לא נאמר אלא ישועות". הביטוי 'ריבוע כוס ישועות' הוא לשון הקלירי בסילוק של הקדושתא לשקלים (ועיין פסחים קט ע"א-ע"ב, בתוספות, ד"ה רביעית). וגומרין הלל: פסחים י ז. באידור שוועות וכו': בתפילות נאדרות. 94 ונותנין שבח: רומז לברכה החותמת את ההלל, לפי סרע"ג, עמ' קיח-קיט. להשעות: ל' תפילה. 95 נהגו וכו': פסחים קח ע"ב. העניין אינו מובא בסרע"ג ובה"ג, ועל מקומה של הלכה זו עיין במבוא. 96 להשהותן בהן: שישתהו ערים. כדי שישאלו: הנוסח החזק חסוד. 97 לכולו וכו': כינוי לקב"ה, על פי תה' כט, ט. 98 שותין רביעי מלהמר: מקפידים לשחות כוס רביעי מלעבור על מצותו. רביעית: מלכות רביעית, היא אדום. כמפריכין בחומר: כמו שנעקרה מלכות מצרים שהעבירה בפרך בחומר ובלנים. ועיין לעיל [ה] 12. 99 מלהזמן: מלהפגש בבית אחר. באומן: באמונה. 100 אין מפטירין וכו': פסחים ח, י, סרע"ג עמ' קיז. 101 בברירה: בביאור ובירור. ישישי יפה וברה: חכמי ישראל, שיה"ש ו, י. 102 אין מפטירין וכו': אין עוקרים מחבורה לחבורה בסיום הסדר, פסחים פו ע"א, וסרע"ג שם. עתה משלים כמה הלכות אפייית מצה בפסח. 103 חררה: עוגה דקה שאופין אותה על גבי גחלים, וכאן כינוי למצה. שלש נשים: משנה פסחים ג, ד (ה"ג, 284). 104 וכמשאר עיסות וכו': וכמו שצריך ליטול חלה משאר עיסות, כך צריך ליטול מעיסה של מצה (ה"ג, 286). 105 להבין משל ומליצה: מ' א, ו. כשיערו וכו': כמו שנתנו זקני ישראל שיעור לחיוב חלה. יפה כתריצה: ישראל, על פי שיה"ש ו, ד. 106 ארבעים ושלש וכו': זו המידה המינימלית להפרשת חלה, וגם ללישת עיסה בבת אחת בפסח, לפי ה"ג, עמ' 286.

לוחמי לחם בהתוועד / ויזשבי גזית בלישקה בהאגדס
דיקדקו ופירשו בדת סודם / בשימור חולו של מועד

במועד התירו מוכיחים / להשקות בית השלחים
ובגנות לרעות צמחים / לכל יוכמשו היות אלוהים 110

זק בשינוי שיקיותן / מה שמשקין באחד לשנים או לשלשה להשקותן
חול מחול להשנותן / בהלכות סופרים משנתן

אסרו מלאכה להרבות / ומלכתוב שטרי חובות
וכן תפילין ומזוזות מלהרבות / כי אם כרי פרנסת נפשות תאיבות

מחמת המועד התירו עסוק / ושלל לצורך אסור לעסוק 115
ליקצון ולטחון עבור ליסוק / ומעשיית מלאכה כדי לפסוק

נדות ויולדות נזכים נזבות / מכבסין להיטהר משומא עם נזבות
ומקבלין קיבולת דחוקי תלאובות / לעשותה אחר המועד בנזבות

מותר לצימחי רבבה / לספר ולכבס כחוק היוצא והבא
וחוששין להפסד מרובה / ומצניעין פירות דרך ארובה 120

מכאן ואילך מסביר הלכות חול המועד. 107 לוחמי לחם: חכמים, הלוחמים במלחמתה של תורה, על פי 'לכו לחמו בלחמי' (מש' ט, ה), ונדרש בבר' נד, א (עמ' 575). ויזשבי גזית: סנהדרין היושבים בלשכת הגזית. 108 בדת סודם: בתורה. 109 מוכיחים: ת"ח, וי"ג 'מומחים'. להשקות בית השלחים: 'משקין בית השלחין במועד' מו"ק א, א (ה"ג, עמ' 413). 110 ובגנות לרעות צמחים וכו': עיין למשל מו"ק ד ע"א (ה"ג, 413). אלוהים: כמושים ועלובים. 111 שיקיותן: השקאתם. מה שמשקין וכו': מו"ק ד ע"א 'אי לא שתיא אחד יומא — תשתי לתרי ותלתא יומי' (ה"ג, 413). 112 חול מחול להשנותן: לשנות מעשה חוה"מ ממעשה חול. כהלכות סופרים: עיין להלן, שורה 122. 113 ומלכתוב שטרי חובות: משנה מו"ק ג, ד. 114 וכן תפילין וכו': שם. כי אם וכו': 'כותב ומוכר כדרכו כדי פרנסתו' (בבלי שם, יט ע"א; ה"ג, 420). 115 מחמת המועד: מלאכה שהיא לצורך המועד, עיין למשל משנה ב, ד-ה. 116 לקצון ולטחון: 'טוחנין קמח במועד לצורך המועד... קוצצין עצים במועד לצורך המועד ושלל לצורך המועד אסור' (מו"ק יב ע"ב; ה"ג, 417). עבור ליסוק: לא נתבאר, ושם צ"ל 'לטחון וליקצון עבור ליסוק', כלומר לצורך הסקה. ומעשיית מלאכה וכו': כדי לפסוק מעשיית מלאכה שאינה לצורך המועד. 117 נדות ויולדות וכו': כולם מותרים לכבס, כשעולין מטומאה לטהרה, מו"ק יד ע"א (ה"ג, 420). עם נזבות: ישראל. 118 ומקבלין קיבולת וכו': 'מקבלין קיבולת במועד לעשותה לאחר המועד' (מו"ק יב ע"א). דחוקי תלאובות: כינוי לישראל הדחוקים בצרות; השווה 'ארץ תלאובות', הושע יג, ה. בנזבות: ברווח ובהיתר. 119 מותר: האות ו מודגשת כחלק מהאקרוסטיכון, ונראה שצ"ל ומותר. לצימחי רבבה: כינוי לישראל, על פי יח' טז, ז. הירוצא והבא: היוצא מבית האסורין והבא ממדינת הים חוקם שהם מותרים לגלח ולכבס (מו"ק ג, א; ה"ג, 419-420). 120 וחוששין להפסד מרובה: פרקמטיה שיש בה הפסד

נְתָנוּ טַעַם יְשִׁישִׁים / וְהַחֲמִירוּ עַל עַם קְדוֹשִׁים
וַעֲשׂוּ סִיג בְּפִירוּשִׁים / בְּעוֹדָךְ גְּלִילִי תַרְשִׁישִׁים

חֹל מַחֹל לְהַשְׁנוֹת בְּרַפֶּשׁ / זְכוֹת לְקַבֵּל בְּחוּפֶשׁ
קְדוּשַׁת יוֹם טוֹב הַשְׁוֹ לְנוֹפֶשׁ / אֶף אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ

א"ל נ"א לעול"ם תוער"ץ

[ז] אֲרֻשָּׁה בְּרוֹב עַם לְהוֹדוֹת
בְּתַהֲלוּכוֹת שְׁבַעַל פֶּה חֲרוּדוֹת
אֲבָאָר מְקַצַּת דְּתוֹת וּתְעוּדוֹת
אִיסוּר וְהֵתֵר שְׁלָכָל מוֹעֲדוֹת

5 בִּיבְרִי חֵיוֹת וְעוֹפּוֹת וְדָגִים
וְאִינֵן נִיזוֹנִין וְאִינֵן נִדְגִים
בְּמַצּוּדוֹת אִם הֵם מְחוּגִים
אֲסוּרִין בְּיוֹם טוֹב בְּחוּגִים

10 גַּם בִּיצָה הַנּוֹלָדָה בָּזָה
אֲסוּרָה בָּזָה וּמוֹתֶרֶת בָּזָה

מרוכה היא כדבר האבד (מ"ק י ע"ב, ועוד; ה"ג, 412). ומצניעין וכו': 'מכניס אדם פירותיו... ובלבד שיכניסם בצניעא' (מ"ק יב ע"ב; ה"ג, 418). דרך ארוכה: דרך חלון, שלא יראו לעין כל. ולשון 'ארוכה' נכנסה מהלכות יו"ט, להלן [ז] 13. 121 ישישים: חכמי התורה. והחמירו: לפי שכל איסורי עבודות של חוה"מ הן מדרבנן, 'הא לא מסרן הכתוב אלא לחכמים, לומר לך איזה יום אסור ואיזה יום מותר, איזו מלאכה אסורה ואיזו מלאכה מותרת' (חגיגה יח ע"א). 122 בעודך: בתוספת. גלילי תרשישים: כינוי לתורה, על פי שיהש"ר ה, א [יד]: 'ידיו גלילי זהב, אלו דברי תורה שנאמר (תה' יט, יא) הנחמדים מזהב ומפז'. וראה שם, ה, ב: 'ממולאים בתרשיש, זה התלמוד שהוא כים הגדול'. 123 חול מחול להשנות: גזור לשנות מעשה חוה"מ ממעשה חול. ברפש וכו': כנראה: בעבדות, והוא יורד לטור הבא. זכות לקבל: לזכות את ישראל לקבל תורה בעת יציאתם לחפשי. 124 קדושת וכו': 'אין בין יו"ט לשבת אלא אוכל נפש בלבד' (מגילה א, ה). והפייטן מסיים בטור הקושר את הפיוט לפיוט הבא, העוסק בהלכות יו"ט. אך וכו': שמ' יב, טז (והוא סמוך לפסוק הבא בכותרת).

ז. א"כ (כפול) חננאל. 1 ארשה: אבקש רשות. 2 בתהלוכות שבעל פה: בהלכות האמורות בתורה שבעל פה. חרודות: מזהירות. 4 מועדות: ימים טובים. 5 ביברי חיות ועופות ודגים וכו': אסור לצוד ואסור לתת לפניהן מזונות (בבלי ביצה כג ע"ב ואילך; ה"ג, 367). 6 ואינן (ראשון): כנראה צ"ל אינן. נדגים: ניצודים. 7 במצודות: במלכודות. מחוגים: ניצודין (שם, כד ע"א; ה"ג, שם). 8 בחוגים: חוגא הוא שם עוף שהוא ספק טהור, ולכן אסור (חולין סב ע"ב). 9 גם ביצה וכו': ביצה שנולדה ביו"ט ראשון אסורה בו אך מותרת ביו"ט שני (שם, ד ע"ב; ה"ג, 365).

גוי המביא בספק להתחזה
איסורו נוהג בזה ובזה

דרך ארובה פירות לשחול
תיקנו זקני גזית במחול
דיקדקו שלא לצורך מלגחול 15
ומלאופות מיום טוב לחול

הבא לזה מותר לאחרים
ומתוך התחום מיד מותרים
הואסרו ה"ש מימינם במחופרים
ולערב בכדי שיעשו אסורים 20

והשפים ומצא מצודות מקולקלים
ורשתות מלושים מערב יום טוב בקילקולים
וודאי בזה מהן נוטלים
וקמין המוכן דומין במאכלים

25 זוהר גר הדלק בשלהבות
ביום טוב אסור לכבות

11 גוי המביא וכו': גוי המביא דגים שספק אם ניצודו ביו"ט אסורים עד מוצאי יו"ט שני (בבלי, שם, כד ע"א-ע"ב). 12 בזה ובזה: האיסור נוהג בשני הימים, עד 'בכדי שיעשו' במוצאי יו"ט שני, והפייטן פוסק לפי דעת ה"ג, עמ' 367-368, ובהערות 20-21 של המהדיר שם. ועיין רש"י, כד ע"ב, ד"ה ולערב אסורין בכדי שיעשו, שלדעתו מספיק לחכות 'בכדי שיעשו' במוצאי יו"ט ראשון, וזו גם דעתו של ר' קלונימוס בר שבת' מרומי, שחלק על ה"ג בזה. 13 דרך ארובה פירות לשחול: 'משילין פרות דרך ארובה ביו"ט' (ביצה ה, א). ובגמרא (לה ע"ב) אמרו 'חד תני משילין וחד תני משחילין'. 14 במחול: היושבים בעיגול (לעיל [נ] 107). 15 מלגחול: מלבשל ביו"ט שלא לצורך יו"ט; לשון גחלים. 16 ומלאופות וכו': שאין יו"ט מכין לחול (שם, טו ע"ב; ה"ג, 373), ולעניין הצורה 'לאופות' (במקום 'לאפות') השווה ה"ג, שם, שורה 11 ועוד, והצורה מצויה גם בירושלמי. 17 הבא לזה וכו': גוי שהביא דורון לישראל ביו"ט, אם הביאן בתוך התחום מותרין, ואם מחוץ לתחום מותרים רק לישראל אחר (שם, כד ע"ב; ה"ג, 368). 19 הואסרו וכו': אבל אם יש מאותו המין מחובר — נאסרו (שם). ולערב וכו': לעיל שורה 12. 21 והשכים ומצא וכו': אם ראה עוד מערב יו"ט שהמצודות נתקלקלו (בגלל הצידי) — מוכח שניצודו מערב יו"ט ומותר לשחוט מהן ביו"ט, והרי זה כמין שהוכן מערב יו"ט (שם, כד ע"ב, הלכה כר' שמעון בן אלעזר; ה"ג, 367). 25 זוהר גר וכו': אסור לכבות גר ביו"ט (שם, כב ע"א; ה"ג, 376).

זיקת פתילה מלהבהב בלהבות
ומלחחקה לשנים עם נדבות

חוטב גדילתה אסור לכתחילה
ממעצבין ושוירין את הפתילה 30
חותרבין בפי שמים להבדילה
בין ביום ובין בלילה

טעם הראש והרגל כנאכלים
מולגין ומהבהבין ולא טופלים
טעמו מלזמן גוי במאכלים 35
שפא ירבה בשבילו אכלים

ירק יגזו בתספורת שלו
ועבכיות והקניגס מתקנין בישולו
ימדוד נחתום תכלין בישולו
כדי שלא יקדיח תבשילו 40

כוי הוקשה מאד טיבוחו
על שספק הוא בגיחו

27 זיקת פתילה וכו': מכאן ואילך מונה שש הלכות פתילה, שלשה איסורין ושלשה היתרים, לפי הבבלי, שם, לב ע"ב (ה"ג, 378): 'תני בר קפרא: ששה דברים נאמרו בפתילה, שלשה להחמיר ושלשה להקל. להחמיר: אין גודלין אותה לכתחלה ביום טוב, ואין מהבהבין אותה באור, ואין חותרבין אותה לשנים. להקל: ממעכה ביד, ושורה בשמן, וחותרבה באור בפי שתי נרות'. זיקת: מלשון זיקי אש. 28 עם נדבות: ישראל (השווה לעיל [נ] 117). 29 חוטב גדילתה אסור לכתחילה: אין גודלין אותה לכתחילה ביו"ט (לעיל). חוטב: כנראה ר"ל לייחד אותה להיותה פתילה, כלומר לקלוע אותה. 31 בפי שמים: בפי שתי נרות. להבדילה: לחתוך. 32 בין ביום ובין בלילה: נראה שזו הוספה סתמית למילוי הטור, שיברך מתואם על פי בר' א, יד ('להבריל בין היום בין הלילה'). 33 טעם: הלכה (יונה ג, ז). טעם הראש וכו': בבלי ביצה לד ע"א: 'מולגין את הראש ואת הרגלים ומהבהבין אותן באור, אבל אין טופלין אותן בחרסית, ולא באדמה, ולא בסיד, ואין גוזזין אותן במספרים. ואין גוזזין את הירק בתספורת שלו, אבל מתקנין את הקונדס ואת העכביות'. אבל בה"ג, עמ' 380, וגורס: 'ואין גוזזין אותן בתספורת וגוזזין את הירק בתספורת שלו ומתקנין את הקונדס ואת העכביות', וע"ש בש"ג. ועל פי זה כותב הפייטן (שורה 37): ירק יגזו בתספורת שלו. והקניגס: הוא הארטישוק, ונשתבש שמו במקורות; עיין משנה כלאים ה, ח, וערוך, ערך קנרס. 35 טעמו: אמרו. מלזמן גוי במאכלים וכו': בבלי שם, כא ע"ב: 'ואין מזמנין את הנכרי ביום טוב, גזרה שמא ירבה בשבילו' (ה"ג, 374). 37 ירק וכו': עיין בביאור שורה 33. 39 ימדוד וכו': שם, כט ע"א: 'הנחתום מודד תכלין ונותן לתוך קדרתו כדי שלא יקדיח תבשילו' (ה"ג, 362). 41 כוי: ספק בהמה ספק חיה, ולכן ספק טעון כיסוי הדם. הוקשה מאד טיבוחו וכו': שם, ח ע"א: 'כוי אין שוחטין אותו ביום טוב, ואם שחטו — אין מכסין את דמו'. 42 בגיחו: בהילדו.

כָּל עֵיקָרוֹ אֶסוּר זִיבוּחוֹ
מִשּׁוּם גּוּמָא וּכְתִישַׁת תִּיחוּחוֹ

45 לְבַד לְנֶפֶשׁ אֲשֶׁר יֵאָכֵל
מוֹתֵר לְאוּפוֹת וְלַעֲשׂוֹת אוֹכֵל
לְפִי שְׁהוּצָרָךְ בְּמִיעוּט מִיכֵל
מִמְלֵא קִדְירוֹ רִיבּוֹי הָאוֹכֵל

50 מִיּוֹם טוֹב לְחִבְרֵי לְהִכִּין
אֶסוּר הָיִוֹת מְתַקֵּין וּמִכִּין
מֵאָכֵל בְּעוֹדָךְ אִם יִתְפִּין
יִמְלֵא כָּרֶס מִמוֹתֵר שְׁהִכִּין

נְבִילָה מִחֲתָכִין לְפָנֵי הַכִּלְבִּים
בְּשִׁנְחֻנְבָּלָה מַעְרָב רְאוּיָה לְכִלְבִּים
55 נָמוּ בְקִדְרָה עַז חוֹלְכִים
וּמִשּׁוּם שְׁבוֹת נִמְנָעוּ אֲהוּבִים

סָכִין הַנֶּפֶס אֵין מִשְׁחִיזִין
אָכֵל בְּגַב חֲבָרְתָּה מִשְׁחִיזִין
שֶׁה מִמְקוֹמוֹ אֵין מְזִיזִין
60 בְּשִׁמַּת מְדָבָר אוֹ מִתְזוּזִין

43 כלל עיקרו: כמו עיקר כללו, עיקר ההלכה הנהוגה בו. ואולי צ"ל: כל עיקרו. 44 משום גומא וכו': שמה יחפור או יכתוש העפר לכיסוי הדם; והוא על פי ביצה ז ע"ב-ח ע"א: 'זהא קא עביד כתישה וכו' בעפר תיחות. והא קא עביד גומא' וכו'. 45 לבד לנפש וכו': שמ' יב, טז. 47 לפי שהוצרך וכו': מי שהוצרך למאכל מועט מותר לו להרבות בקדירתו (ביצה ז ע"א: 'ממלאה אשה כל הקדרה בשר אף על פי שאינה צריכה אלא לחתיכה אחת'; ה"ג, 373). מיכל: מאכל. 49 מיום טוב וכו': שם, ז ע"א: 'אין אופין מיום טוב לחבירו וכו'. 51 מאכל בעודך וכו': ואם הכין יותר ביו"ט ראשון יכול לאכלו ביו"ט שני, ראה לעיל שורה 47 ובמקורות שם. 53 נבילה וכו': שם, ו ע"ב: 'מחתכין את הדלועין לפני הבהמה, ואת הנבלה לפני הכלבים, רבי יהודה אומר: אם לא היתה נבלה מערב שבת — אסורה, לפי שאינה מן המוכן' (עיין ה"ג, 374). 54 מערב: מערב יו"ט. 55 נמו: אמרו. בקדירה עז חולכים: בבלי, שבת קמד ע"ב: 'חולב אדם עז לתוך הקדרה, אבל לא לתוך הקערה' (ה"ג, 381). 56 ומשום שבות נמנעו אהובים: זו כנראה ההלכה הכללית, שביום טוב נוהגין אסורי השבות (ואין לה קשר עם הטור הקודם); ביצה ה, ב (ה"ג, 363). אהובים: ישראל. 57 סכין וכו': ביצה ג, ז: 'אין משחיזין את הסכין ביום טוב אבל משיאה על גבי חברתה' (ה"ג, 382). 59 שה וכו': משנה, ביצה ג, ה.

עָרֶךְ מִידָּה אֵין מְגִיחִין
וּבְכַף מֵאֻזְנִים אֵין מְשַׁגְּיחִין
עִירוּבֵי תַבְשׁוּלִין הֵיחֵד מְצַלִּיחִין
וּמִיּוֹם טוֹב לְשִׁכָּת מְנִיחִין

65 פֶּשֶׁם הָרְגִיל לִיתָן לְחִבְרֵי
יָתֵן וּבְחֹל יִחָשֵׁב עִם חֲבֵירוֹ
פָּצַח הַמִּידָּה אָסוּר לְהִזְכִּירוֹ
וְשֵׁלָא בְּמִידָּה יָטוּל עִם חֲבֵירוֹ

70 צוּרִים חִזְקוּ יָדִים רְפוּת
לְקַיִם כְּהוֹנֵן מְצוּת צְרוּפוֹת
צוּרִם הַחֹזֶק בָּם מְלֵה תְּרַפּוֹת
לְעַד לָמוּ הֵיחֵד כְּסוּפוֹת

קָרַב קֶץ גְּאוּלַּת נוֹשְׁעִים
וּבְהָרָ צִיּוֹן יַעֲלוּ מוֹשִׁיעִים
75 קָמִימוֹ הַמְּסִיכִימוֹ רוּחַ עוֹרְעִים
וַיִּנְוָעוּ בְּמַכַּת שְׁחִין אֲבַעְבוּעִים

רַחֵם רֵאשִׁית תְּבוּאָת קוֹדֶשׁ
וְכָל אוֹכְלִימוֹ כְּקֶצֶח הָדֵשׁ
וְרָגְלִים שֶׁלֹּשׁ יַחוּגּוּ בְּקוֹדֶשׁ
80 שְׂשִׁים וּשְׁמֵחִים בְּמִקְדָּשׁ הַקּוֹדֶשׁ

61 ערך מידה וכו': אין מודדים ביו"ט לפי שיכול למדוד מערב יו"ט (ביצה כט ע"א; ה"ג, 364).
62 ובכף מאזנים אין משגיחין: כדעת רבנן בבבלי, שם. 63 עירובי תבשולין וכו': ביצה ב, א. והצורה 'תבשולין' מיוחדת. מצליחין: כנראה מילה לצורך החרוז. 65 פטם וכו': בבלי כט ע"ב; ה"ג, 369. 66 ובחול יחשב עם חברו: שלא יזכיר לו סכום מקח (שם). 67 פצח המידה: 'ובלבד שלא יזכיר לו סכום מידה' (בבלי שם, ולפני הפייטן לא היה הנוסח 'סכום מגין', עיין תוספות, ד"ה שלא יזכיר, ה"ג שלפנינו עמ' 369, שורה 46, ועיין בש"ג שם). פצח: דיבור. 69 צורים: ת"ח. חזקו וכו': יש' לה, ג. 70 מצוות צרופות: על פי תה' יח, לא: 'אמרת ה' צרופה' ועוד. 71 צורים: הקב"ה. מלהתרפות: מלעזבן (ל' דב' ד, לא). 72 כסופות: מקוות (והנושא: ידים). הפייטן עובר לתפילה על הגאולה הנכספת. 73 נושעים: כינוי לישראל, יש' מה, יז. 74 ובהר ציון יעלו מושיעים: על פי יש' יט, יד: 'ה' מסך בקרבה רוח עושים'. 76 שחין אבעבועים: על פי שם' ט, י. 77 ראשית וכו': ישראל (יר' ב, ג). 78 וכל אוכלימו וכו': רמוס שונאיהם כקוצים, על פי יש' כח, כז: 'כי לא בחרוך יודש קצח'. 80 מקדש הקודש: הצירוף על פי וי' טז, לג.

שְׁעָרִים הַטְּבוּעִים בְּאַרְץ תַּעֲלָה
וּבְשִׁיכְלוּל הֵיכַל קֶדְשָׁךְ נַעֲלָה
שְׂדֵי הַשְּׂמִיעָנוּ 'קוֹמוּ וְנַעֲלָה'
וּבְשִׁילּוּשׁ פְּעָמִים לְהַשְׁתַּחֲוֹת נַעֲלָה

85 תְּמִידִין בְּסִידְרָן עִם מוֹסָפֵי יוֹם
וְעוֹלוֹת וְקוֹרְבָּנוֹת בְּכָל יוֹם
תִּזְכְּנוּ לְהַקְרִיב בְּמִזְבֶּחְךָ אֲיוֹם
וְנִהְלָלְךָ בְּרוּךְ יְיָ יוֹם יוֹם

90 חֵיבַת נְדָבוֹת נִגִּישׁ וְעוֹלוֹת
אֶל מָקוֹם הַמּוֹבָחָר לַעֲלוֹת
לְאִיִּם יִשִּׁירוּ שִׁיר הַמַּעֲלוֹת
וְכִהְנִים יִגִּישׁוּ זִבְחִים וְעוֹלוֹת

[ח] סִילוֹ"ק וּבִכָּן וּל"ךְ תַּעֲלָה קְדוּשָׁה

אֲשֶׁרֵי הָעַם שֶׁכָּכָה לוֹ / שְׁנֵי אֱלֹהֵיו גּוֹרְלוֹ
וְנִחַלְתוֹ וְסִגְּלוֹתוֹ וְחָבְלוֹ / כְּתוּבָאֵת קוֹדֶשׁ הִילּוּלוֹ
יִשְׂרָאֵל גּוֹי מִיְּחִלּוֹ / חֻקִּים וּמִצְוֹת מִנְחִילּוֹ
דֶּרֶךְ הַחַיִּים מִגְרִילּוֹ / מִסְתִּירִם תַּחַת צִילּוֹ
מֵאֲזוּ וּמִקֶּדֶם מְשָׁכֵם אֶצְלוֹ / מֵרֹאשׁ וְעַד סוֹף הַגִּיָּהִם בְּהִילּוֹ
מֵצֵת הוֹקֵם אֲזוּרְחֵי וְהוֹפֵר גּוֹדְלוֹ / בֶּן שְׁלֹשׁ שָׁנִים הוֹפֵר מַעֲלָלוֹ
לְמֵאָה גֹזַע נִתֵּן לוֹ / וּמֵאֲהָבָתוֹ שְׂבוּעָה נִשְׁבָּע לוֹ
לְאֱלֹהִים הָיוֹת לוֹ / וּלְזֶרְעוֹ אֲחֵרָיו בְּגִלְלוֹ
וּבְעָשָׂר בָּחֲנוּ וְלֹא כִיחַשׁ לוֹ / וּבְעִשְׂרִית בִּיחִידוֹ נִסָּהוּ גּוֹאֲלוֹ
וְעַמֵּד כְּגִיבּוֹר לְשׁוֹחֲטוֹ לוֹ / וּבִהְרֵה הַמּוֹרָה הוֹבִילּוֹ
10

81 שְׁעָרִים וכו': על פי אי' ב, ט. ושְׁעָרֵי יְרוּשָׁלַיִם לא גלו אלא טבעו בארץ, ראה איכ"ר ב, יג (עמ' 114). 83 קוֹמוּ וְנַעֲלָה: יר' לא, ה: 'קוֹמוּ וְנַעֲלָה צִיּוֹן אֵל ה' אֱלֹהֵינוּ'. 88 בְּרוּךְ ה' יוֹם יוֹם: תה' סח, כ. 89 חֵיבַת נְדָבוֹת: קְרִבּוֹת נְדָבָה חֲבִיבִים. 90 לַעֲלוֹת: לַהֲעֲלוֹת.

ח. סִילוֹק. 1 אֲשֶׁרֵי הָעַם שֶׁכָּכָה לוֹ: תה' קמד, טו. שה' אֱלֹהֵיו וכו': על פי דב' לב, ט. 2 כְּתוּבָאֵת קֹדֶשׁ הִילּוּלוֹ: יר' ב, ג וויק' יט, כד. 4 דֶּרֶךְ הַחַיִּים: יר' כא, ח, והכוונה לתורה. מִגְרִילּוֹ: נִתֵּן לוֹ חֻקִּים. 5 הַגִּיָּהִם בְּהִילּוֹ: האיר להם באורו. 6 אֲזוּרְחֵי: אֲבִרָהִם, תה' פט, א; ונדרש על אֲבִרָהִם, כ"ב טו ע"א. בן וכו': כשהיה בן שלש שנים הכיר את בוראו, בר"ר סד, ד (עמ' 703). 7 גֹזַע: צִאצָא. 9 וּבְעָשָׂר: בעשרה נסיונות. בִּיחִידוֹ: בעקדת יצחק, בר' כב, א.

וּכְשֶׁהָ עָקְדוֹ בְּעֶרְךָ תִּילּוּלוֹ / וּבִלְבַב אֶחָד נִתְכַּוֵּנוֹ לְמוֹלוֹ
 בֵּן לְהַשְׁחֵט וְאָב לְשַׁחוּט שְׁתִּילּוֹ / וְאִזְ נִכְמְרוּ רַחֲמֵי צוּר מְחוֹלְלוֹ
 וְהִרְאֵהוּ אֵיל לְהַצִּילוֹ / מִשְׁשֵׁת יָמֵי בְּרָאשִׁית הַמּוֹכֵן לוֹ
 וְעוֹלָה תַּחַת בְּנוֹ עִילוֹ / וְשֵׁם נִשְׁבַּע בְּשֵׁם הִילּוּלוֹ
 כְּחוֹקוֹת רוּם זָבּוּלוֹ / וּכְמִינֵיין כּוֹכְבֵי סִילְסוּלוֹ
 לְהַרְבוֹת גְּזַעֵי שְׁתִּילּוֹ / וּלְהַדְבִּיקֵם כְּאֹזֹר מְלֶהֱנִתְקִי מֵאֲצִלוֹ

15

וּבִשְׁמֵר תָּם הַחֲקוֹק בְּכֶסֶם מְעוֹנֵי
 וּקְדוּשֵׁי אֶרֶץ שְׁבָטֵי חֲסוֹנֵי
 וּבְצֶדֶק נִשְׁפָּלֵשׁ חוּט אֵיתָנִי
 וְנִתְקַיֵּים עָלֵיהֶם מֵאִמֵּר הִגִּיוֹנִי
 וְאֲנִי זֹאת בְּרִיתִי אֶמֶר יי
 רוּחִי אֲשֶׁר עָלֶיךָ וּדְבָרֵי אֲשֶׁר שִׁמְתִּי בְּפִי אֲמוּנִי
 לֹא יִמוּשׁוּ מִפִּיךָ מִפִּי זֶרַע וּמִפִּי זֶרַע זֶרַע בְּעֵינֵינִי
 מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם אֲנִי עֹרֵב בְּדָכָר אֶמֶר יי
 כִּפְּרִירוֹשׁ סִגְנִי תַּחֲכַמּוּנִי

20

25

וּכְשֶׁנֶּחָה רוּחַ הַקּוֹדֶשׁ עַל שְׁלֹשֶׁת אָבוֹת
 וְקִיָּימוּ מִצְוֹת וְחוֹקוֹת רֹכֵב עַרְבוֹת
 וּדְבָרָיו בְּפִימוֹ הָיוּת עֲרִיבוֹת
 כֵּן צוּר כְּעֹרֵב נֶאֱמָן שׁוֹמֵר עִם נְדָבוֹת
 כְּעֵנִי חָם וּבְאֶרֶץ תְּלָאוּבוֹת
 וְלֹא שִׁינוּ לְשׁוֹנָם וּשְׁמוֹת הָאָבוֹת

30

11 בערך תילולו: במערכה שהעלה (ואולי תילול = הר, השווה לעיל [נ] 47); והוא סמיכות הפוכה, במקום: בתילול ערכו. ובלב אחד: בר"ר נר, ג (עמ' 598). למולו: אליו, ועיין בר"ר שם, ה (עמ' 600-601). 12 בן להשחט וכו': בר"ר נר, ג (עמ' 598) 'זה לשחוט וזה להישחט'. שתילו: זרעו. 13 מששת וכו': אבות ה, ו ועוד. 14 עילו: העלהו. 15 כחוקות וכו': להרבות זרעו ככוכבי השמים: בר' כב, יז. כוכבי סלסולו: הכוכבים המהללים אותו. 16 ולהדביקם וכו': יר' יג, יא; וצ"ל כנראה: מלהנתק (=להנתקם). 17 ובשמר תם: ולפי ששמר יעקב. החקוק וכו': דמותו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד, בר"ר סח, יב (עמ' 788) ועוד. 18 וקדושי ארץ: השבטים. שבטי חסוניי: שבטי החסונים. 19 ובצדק וכו': הלשון על פי קה' ד, יב, ונדרש על האבות בספרי דברים שיב, ט. ונדרש בפסוק זה ששלשה דורות הם ערובה לשמירת התורה לעולם (מדרש תהילים נט, א), והפייטן ממשך לבאר: 21 ואני וכו': על פי מאמר חז"ל שהקב"ה ערב שלא תשכח תורה מִישראל, יש' נט, כא; בבלי, ב"מ פה ע"א ועוד. 25 סגני תחכמוני: שרי התורה. 26 וכשנחה רוח הקדש וכו': האבות עסקו בתורה, עיין למשל משנה קדושין ד, יד, בר"ר צה, ג (עמ' 1188). 27 רוכב ערבות: הקב"ה (תה' סח, ה). 29 כערב נאמן: הקב"ה, השווה לעיל שורה 24. עם נדבות: ישראל. 30 חם: מצרים. ובארץ תלאובות: על פי הושע יג, ה. 31 ולא שינו לשונם וכו': עיין לעיל [ב] 26.

והוציאם בכושר במדבר ערבות
 וקראם עם סגולה בחיבובות
 והנחילם חוקי דתות הנחצבות
 ועד לא יומם ולא לילה נחצבות 35
 והקדישם והאמירם בפני רבות
 ונשמר גזעם וגזע גזעם לדורות מרובות
 והואמרו בשתי חטיבות

ועליו נתנם עליון
 וקדוש כינם קדושי עליון 40
 ומצוותיו קיבלו בצביון
 וקמימו הכשיל ברפיון
 ונתנם לכליון
 והבוסחים ביי בהר ציון

כי מאהבת יי את זרע האיתנים 45
 ומשומרו את השבועה אשר נשבע לראשונים
 נגלה בהם ורד ממעונים
 ובחצי הלילה מחץ פטרי אונים
 והוציאם ברכוש גדול אחר ארבע מאות שנים
 והעבירם בתוך גלי שאונים 50
 וממים המרים המתיק למו רוכב עננים
 והאכילם לחם שנאנים
 והנחילם שבת קודש אדוני האדונים

32 והוציאם בכושר: עיין [ה] 9. 33 וקראם עם סגולה: שמ' יט, ה. בחיבובות: מתוך חיבתו אליהם. 34 הנחצבות: דברי התורה חצובים בסלע. 35 ועד לא יומם ולא לילה נחצבות: התורה קדמה לבריאת העולם. 36 והאמירם בפני רבות: ייחד אותם בפני אומות העולם. 38 והואמרו בשתי חטיבות: על פי בבלי, ברכות ו ע"א: 'את ה' האמרת היום... וה' האמירך היום (דב' כו, יז-ח). אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם'. 39 נתנם עליון: דב' כו, יט. 40 קדושי עליון: קדושים לה'. 41 בצביון: ברצון. 42 ברפיון: רפה כוחם (והשווה לעיל [ז] 69). 44 והבוסחים בה' בהר ציון: על פי תה' קכה, א: 'הבוסחים בה' כהר ציון' וכנראה כצ"ל. 45 כי מאהבת ה' וכו': דב' ז, ח. האיתנים: האבות. 47 ורד ממעונים: ירד משמים. 48 פטרי אונים: בכורי מצרים, על פי בר' מט, ג: 'כוחי וראשית אוני'. והפייטן משבח ביטוי זה מקרובתו של ייני 'אוני פטרי רחמתי'. 49 והוציאם וכו': בר' טו, יג-יד. 50 גלי שאונים: גלי הים, על פי תה' סה, ח. 51 המתיק למו: במרה. רוכב עננים: הקב"ה. 52 והאכילם לחם שנאנים: המן, לחם המלאכים.

והגישם להר חמד בגשיונים
 ונתן למו חוקים ומצות טובים ומחוקנים 55
 ודיבר עמם בפנים בפנים
 ושם קידשם לשם קודשו לעין כל המונים
 והם העריצו והקדישו לקדוש יי צבאות אלהי ישראל בכנף רננים
 המעריצים והמקדישים בעלם רינונים
 וניצוח ניגונים 60

ככ"ת וקר"א ז"ה א"ל ז"ה ואמ"ר

54 והגישם להר חמד בגשיונים: להר סיני שחמד 'גשת אליו; תה' סח, יז. 56 ודיבר עמם בפנים בפנים: כנראה צ"ל 'פנים בפנים', דב' ה, ד. 57 לעין כל המונים: לעיני המלאכים (תה' סח, יח). 58 והם העריצו והקדישו: על פי יש' כט, כג. בכנף רננים: בשירת המלאכים (איוב לט, יג; והשווה סיום הסילוק בקדושתא הקלירי 'או מאד' לשקלים). 59 בעלם: בשמחה.

שינויי נוסחאות

רשמתי כאן את כל השינויים של קריאת דוידזון, שקרא מכתב ידו של שטר עצמו. במקרים מועטים ניתן לקבוע שקריאת דוידזון ללא ספק מוטעית. בכמה מקרים ישנם שינויים בגליון כתב היד, ולעיתים עם הערות: 'זה היפה', 'זה נראה היפה', 'א' ס' (?) וכד'. לא ברור אם התיקונים בגליון הם של שטר, או, כפי שמתקבל יותר על הדעת, כך מצא בכתב היד. הנוסח בנדפס הוא אקלקטי.

מקורות:

נוסח העתקת שטר — א

קריאות ותיקונים של דוידזון — ב

שבה"ל (מהד' בוכר, עמ' 166, 199; רק [נ] 53-54, [נ] 77-78) — ג

קריאות ותיקונים של הרב ש' חסידה (מוריה, טז (תשמ"ט), גליון ט"ז, עמ' ה-טז) — ד

ספר המכריע (מהד' ורטהיימר, עמ' שפו, רק [נ] 53-54) — ה

תוספות ר"ד (על פסחים קטו ע"ב, רק [נ] 78) — ו

- [א] 1 אתחיל] אחל זה הישר בגליון א 7 אדונים ב
 [ב] 23 עילה] עולה ב 25 פדתם] כך א פדותם ב 27 חלק] כך א חולק ב
 [ג] 43 בארובות] ב 48 להקרות] לקלאת זה היפה בגליון א
 [ד] 2 אין] אל ב 6 של יום ב 15 חפז] אות פ' אינה ברורה 18 שאור ב
 24 מוצריכים] כך ב אולי מיצריכים א 27 מבטלין] כך א מבטלים תיקון ב 29 בתלים
 כך א בתלים תיקון ב 34 יין] שבוח הוס' א וכנראה נמחק (התחלת המילה שמוחים?)
 35 כיין] כך ב כיין א ומעל אות ב סימן ^ 38 קירין] אינן הוס' א בגליון
 [ה] כותרת: בטעם] לפי ב אולי שיבוש של בנועם (=בלחן) וכך נראה 23 ונכר
 נכר ב 38 לוכחם] ליכחם ב 54 מזאת] זה נראה היפה נוסף בגליון א בזאת אב ועידן
 ועידן ב 81 תהפך] כך בגליון אהפך א ונמחק 93 לין] חס' א והושלם בגליון
 [ו] 14 מבערים] מבארים ב 16 בית] כך א, כל בגליון וב 42 האסורין] כך א א' ס'
 האמורים בגליון 47 בתילול] כך בגליון בפילול א עריבות] כך א א' ס' יורות בגליון
 53 כפחדא] כך ג ה כפחדא א 64 מציר] מצור ב 69 שומרים] כך ב אולי אמרים א
 78 חוזר] כך א ובוצע ג לחם] כך ג חס' א כהלכותיה ג 82 בטיט] ולב (?)
 הוס' א ואולי זו תחילת המילה הבאה. 84 גרור] גרור ד 94 ונותנין] ונותין ב
 109 מוכיחים] כך א ל"א מומחים בגליון. 119 מותר] האות ו מסומנת ככה"י כחלק
 מהאקרוסטיכון 124 קדושת] קדוש ב יום טוב] כך בגליון שבת א
 [ז] 25 בשלהבת א
 [ח] 5 משכו ב 37 וגזע גזעם] עם הוס' א ומסומן עליו. 50 שאונים] שנאנים א ואת
 נ ראשונה נמחה